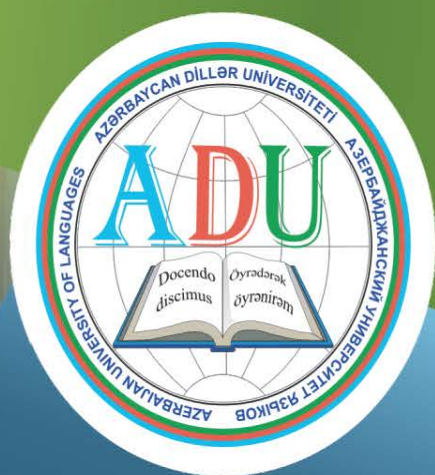

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

LANGUAGE AND LITERATURE

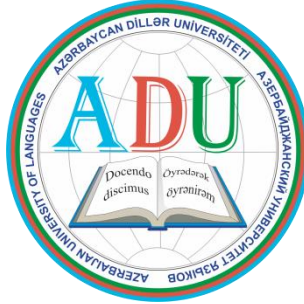
ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

XII CİLD	N ^o 2	2022
VOL XII	N ^o 2	2022
TOM XII	N ^o 2	2022

ISSN 2518-7538

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ

DİL VƏ ƏDƏBİYYAT

LANGUAGE AND LITERATURE

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА

XII CİLD, № 2, 2022

VOL XII, № 2, 2022

TOM XII, № 2, 2022

Jurnal

2005-ci ildən 3 aydan bir çıxır

“Kütləvi informasiya vasitələri haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tələblərinə uyğun olaraq 16 may 2005-ci il tarixdə № 1105-A1-419 nömrə ilə Ədliyyə Nazirliyində uqota alınmışdır.

*Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında
Ali Attestasiya Komissiyasının Rəyasət Heyətinin
30 aprel 2010-cu il tarixli iclasında (protokol № 10 R)
dövri elmi nəşr kimi təsdiq edilmişdir.*

REDAKSIYA HEYƏTİ

DİLÇİLİK:

fil.e.d., prof. Məmmədov Azad
fil.e.d., prof. Vəliyeva Nigar
fil.e.d., prof. Cahangirov Fikrət
fil.e.d. Sadıqova Gülnarə
fil.f.d., dos. Qəribova Jalə
fil.e.d., dos. İbrahim Ülfət
fil.e.d., dos. Cəfərova Kəmalə
fil.f.d., dos. Əhmədov Fazil
fil.e.d., dos. Yusifov Elxan
fil.f.d., dos. Müslümova Günay

ƏDƏBİYYAT:

fil.e.d., prof. Xəlilli Şahin
fil.f.d., dos. Abdullayeva Yeganə
fil.f.d., dos. Məmmədova Samirə

PEDAQOĞİKA/METODİKA:

ped.f.d., dos. Şirəliyev Əmrəl
ped.f.d., dos. İmanova Sevda
ped.f.d. Kazdal Vəfa

BEYNƏLXALQ MƏSLƏHƏTÇİLƏR:

fil.e.d., prof. Kövecses Zoltan – Etvás Loránd
Universiteti, Macarıstan, Budapeşt
fil.e.d., prof. Levandovska Barbara – Konin
Dövlət Tətbiqi Elmlər Universiteti, Polşa, Varşava
fil.e.d., prof. Miljkoviç Emma – Belqrad
Universiteti, Serbiya
Peart İan – “Visions of Azerbaijan” jurnalı, Böyük
Britaniya, Vulverhempton
fil.e.d., prof. Vorobyova Olqa – Kiyev Milli
Dilçilik Universiteti, Ukrayna, Kiyev
Dr. Svetlana Kurtes – Madeira Universiteti,
Portuqaliya
fil.e.d., prof. Həşimov Elçin – Moskva Dövlət
Pedaqoji Universiteti, Rusiya, Samara
fil.e.d., prof. İga Mariya Lehman – İctimai Elmlər
Universiteti, Polşa, Varşava
Dr. İosefina Blazsani-Batto – ADU-nun Rumın
Dili və Mədəniyyəti mərkəzinin direktoru,
Rumıniya
fil.e.d., prof. Markovic Ljiljana – Belqrad
Universiteti, Serbiya, Belqrad

Baş redaktor:

Baş redaktorun müavini:

Məsul redaktor:

Korrektor:

fil.e.d., prof. Zeynalova Sevinc,
fil.e.d., prof. Əliyeva Həmidə,
fil.f.d., dos. Allahverdiyeva Aytən,
Aslanova Xatirə

EDITORIAL BOARD

LANGUAGE:

Mammadov Azad, *D.Sc., professor*,
Valiyeva Nigar, *D.Sc., professor*,
Cahangirov Fikrat, *D.Sc., professor*,
Sadigova Gulnara, *D.Sc., professor*,
Garibova Jala, *PhD, associate professor*,
İbrahim Ulfat, *PhD, associate professor*,
Cafarova Kamala, *PhD, associate professor*,
Ahmedov Fazil, *PhD, associate professor*,
Yusifov Elxan, *PhD, associate professor*,
Muslimova Gunay, *PhD, associate professor*,

LITERATURE:

Khalilli Shahin, *D.Sc., professor*,
Abdullayeva Yegana, *PhD, associate professor*,
Mammadova Samira, *PhD, associate professor*,

PEDAGOGY/ METHODS OF TEACHING:

Shiraliyev Amrali, *PhD, associate professor*,
İmanova Sevda, *PhD, associate professor*,
Kazdal Vafa, *PhD, associate professor*

INTERNATIONAL ADVISORY BOARD:

Zoltan Kövecses, *PhD, DLitt, Professor*, Eötvös
Lorand University, Hungary, Budapest
Barbara Levandovska, *D.Sc., professor*, Konin State
University of Applied Sciences, Poland, Warsaw
Emma Mijikovich, *D.Sc., professor*, Belgrade
University, Serbia, Belgrade
Ian Peart, *Visions of Azerbaijan magazine*,
United Kingdom, Wolverhampton
Olqa Vorobyeva, *D.Sc., professor*, Kyiv National
Linguistic University, The Ukraine, Kyiv
Dr. Kurtés Svetlana, University of Madeira,
Portugal
Elchin Gashimov, *D.Sc., professor*, Moscow City
University – Samara Branch, Samara
Iga Maria Lehman, *PhD, Associate Professor*,
University of Social Sciences, Poland
Iosefina Blazsani-Batto, *Associate Professor*,
Director of Romanian Language and Culture Center
of Azerbaijan University of Languages, Romania
Ljiljana Markovic, *PhD, professor*, University of
Belgrade, Serbia

Editor – in- chief:
Deputy editor:
Managing editor:
Proofreader:

Zeynalova Sevinj, *D.Sc., professor*,
Aliyeva Hamida, *D.Sc., professor*
Allahverdiyeva Ayten, *PhD, associate professor*,
Aslanova Khatira

РЕДАКЦИОННЫЙ СОВЕТ

ЯЗЫКОЗНАНИЕ:

Мамедов Азад, *д.ф.н., проф.*
Велиева Нигяр, *д.ф.н., проф.*
Джахангиров Фикрат, *д.ф.н., проф.*
Садыгова Гюльнара, *д.ф.н.*
Гарибова Жаля, *к.фил.н., доц.*
Ибрагим Ульфат, *к.фил.н., доц.*
Джафарова Камалая, *к.фил.н., доц.*
Ахмедов Фазил, *д.фил.ф., доц.*
Юсифов Ельхан, *к.фил.н., доц.*
Муслумова Гюнай, *к.фил.н., доц.*

ЛИТЕРАТУРА:

Халилли Шахин, *д.ф.н., проф.*
Абдуллаева Йегана, *к.фил.н., доц.*
Мамедова Самира, *к.фил.н., доц.*

МЕТОДИКА/МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЕ:

Ширалиев Амралы, *к.пед.н., доц.*
Иманова Севда, *к.пед.н., доц.*
Каздал Вафа, *к.пед.н., доц.*

ЗАРУБЕЖНЫЕ КОНСУЛЬТАНТЫ:

Золтан Кевечес, *д.ф.н., проф.*, университет
Этвас Лоранд, Будапешт
Левандовски Барбара, *проф.*
Государственный университет прикладных
наук в Конине, Польша
Милкович Эмма, *проф.* Белградский
университет, Сербия
Пэарт Иан, *редактор журнала* “Visions of
Azerbaijan” Великобритания, Вулверхемптон
Воробьева Ольга, *проф.*, Киевский
национальный лингвистический университет,
Украина
Др. Светлана Куртес, Университет Мадейра,
Португалия
Гашимов Эльчин, *д.ф.н., проф.*, Московский
государственный педагогический университет
(Самарский филиал), Самара
Ига Мария Лехман, *д.ф.н., проф.*,
Университет общественных наук, Польша
Dr. Йосефина Блазани- Батто, директор
Центра румынского языка и культуры, Румыния
Лжилжана Маркович, *д.ф.н., проф.*,
Белградский Университет, Сербия

Главный редактор:
Заместитель главного редактора:
Ответственный секретарь:
Корректор:

Зейналова Севиндж – *д.ф.н., проф.*,
Алиева Гамида – *д.ф.н., проф.*,
Аллахвердиева Айтен – *к.фил.н., доц.*,
Асланова Хатира

MÜNDƏRİCAT

DİLÇİLİK

Afət Cəfərova

Rəna Kazımova

NİTQ PROSESİNDƏ QRAMMATİK FORMALARIN
ÜSLUBİ İMKANLARI.....11

Aytən Allahverdiyeva

BÖHRAN SİTUASIYASINDA MİLİTARİST METAFORLARIN
RİTORİK SƏCİYYƏSİ.....17

Əminə Səfərzadə

SÖZ SIRASI VƏ CÜMLƏ VURĞUSU CÜMLƏNİN MƏNASINI
FORMALAŞDIRAN SUPRASEQMENT VAHİDLƏR KİMİ.....28

Röya Əliyeva

TƏZAD VƏ OKSİMORONUN AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLİ
ƏDƏBİYYATDA İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....33

Qənirə Məmmədzadə

DÜZƏLTMƏ SÖZ TƏRKİBİNDƏ SÖZDÜZƏLDİCİ ŞƏKİLÇİDƏN ƏVVƏL
İŞLƏNƏN AD QRAMMATİK ELEMENTLƏRİNİN
DERİVATİV FUNKSIYASI.....43

Lamiə Əliyeva

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ ŞƏRT BUDAQ CÜMLƏSİNİN
İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ.....54

Nərgiz Kərimova

İQTİSADİ YÖNÜMLÜ KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN
DİSKURSUNDA FRAZEOLJİ VAHİDLƏR.....62

Vəsilə Vəliyeva

ZAMANIN LİNQVİSTİK TƏHLİLİ.....69

Lamiyə Muğalova

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ZAMAN VƏ MƏKAN
KONSEPTİNİN FRAZEOLJİ VAHİDLƏRDƏ ƏKSİ.....74

ƏDƏBİYYAT / ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ / ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ

Fidan İbişli

ŞUŞANIN AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINA BƏXŞ ETDİYİ
DAHİ ŞƏXSİYYƏTLƏR.....80

PEDAQOGİKA / XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ METODİKASI

Püstəxanım Səlimxanova

TİBB UNİVERSİTETİNDƏ İNGİLİS MƏTİNLƏRİN
TƏDRİSİ PROBLEMLƏRİ.....86

ELMİ DİSPUT

Məsməxanım Qazıyeva

EPOSLARIN LİNQVOKULTUROLOJİ TƏDQIQI MƏSƏLƏLƏRİ.....92

CONTENTS

LINGUISTICS

Afat Cafarova

Rena Kazimova

STYLISTIC POTENTIAL OF GRAMMATICAL FORMS IN
COLLOQUIAL SPEECH.....11

Aytan Allahverdiyeva

RHETORICAL CHARACTERISTICS OF MILITARISTIC METAPHORS IN
A CRISIS SITUATION.....17

Amina Safarzade

WORD ORDER AND SENTENCE STRESS AS SUPRASEGMENTAL
UNITS THAT FORM THE MEANING OF THE SENTENCE.....28

Roya Aliyeva

CHARACTERISTICS OF USAGE OF ANTITHESIS AND OXYMORONS IN
THE AZERBAIJANI AND ENGLISH LITERATURE.....33

Ganira Mammadzada

CORRECTIVE WORD USED BEFORE THE CORRECTING SUFFIX
DERIVATIONAL FUNCTION OF NOUN GRAMMATICAL ELEMENTS.....43

Lamia Aliyeva

THE UTILIZATION FEATURES OF THE CONDITIONAL CLAUSE IN
MODERN ENGLISH.....54

Nargiz Kerimova

PHRASEOLOGICAL UNITS IN ENGLISH MASS MEDIA DISCOURSE OF
ECONOMIC ORIENTATION.....62

Vasila Veliyeva

LINGUISTIC ANALYSIS OF TENSE FORM.....69

Lamiya Mugalova

REFLECTION OF TIME AND SPACE CONCEPT IN PHRASEOLOGICAL
UNITS IN ENGLISH AND AZERBAIJANI LANGUAGES.....74

LITERATURE / LITERATURE STUDIES/ LITERARY THEORY

Fidan İbışhli

GENIUSES THAT "SHUSHA" GAVE TO AZERBAIJANI
LITERATURE.....80

PEDAGOGY / METHODS OF TEACHING FOREIGN LANGUAGES

Pustekhanum Salimkhanova

THE PROBLEMS OF TEACHING OF READING OF ENGLISH TEXTS IN
MEDICAL UNIVERSITIES.....86

SCIENTIFIC DISPUTE

Masmakhanım Gaziyeva

PROBLEMS OF LINGUOCULTUROLOGICAL ANALYSIS OF EPICS.....92

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИНГВИСТИКА

Рена Казимова

Афат Сафарова

СТИЛИСТИЧЕСКИЙ ПОТЕНЦИАЛ ГРАММАТИЧЕСКИХ ФОРМ В
РАЗГОВОРНОЙ РЕЧИ.....11

Айтан Аллахвердиева

РИТОРИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ МИЛИТАРИСТСКИХ
МЕТАФОР В КРИЗИСНОЙ СИТУАЦИИ.....17

Амина Сафарзаде

ПОРЯДОК СЛОВ И ФРАЗОВОЕ УДАРЕНИЕ КАК СУПЕРСЕГМЕНТНЫЕ
ЕДИНИЦЫ, ФОРМИРУЮЩИЕ ЗНАЧЕНИЕ ПРЕДЛОЖЕНИЯ.....28

Роя Алиева

ОСОБЕННОСТИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ АНТИТЕЗЫ И ОКСЮМАРОНА В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ЛИТЕРАТУРЕ.....33

Ганира Маммадзаде

ДЕРИВАТИВНАЯ ФУНКЦИЯ ГРАММАТИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ
СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО, ИСПОЛЬЗУЕМЫХ ПЕРЕД
СЛОВООБРАЗУЮЩИМ СУФФИКСОМ В
НОВООБРАЗОВАННЫХ СЛОВАХ.....43

Ламия Алиева

ОСОБЕННОСТИ ОБРАБОТКИ УСЛОВНОГО ПРЕДЛОЖЕНИЯ В
СОВРЕМЕННОМ АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....54

Наргиз Керимова

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ДИСКУРСЕ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ
МАСС-МЕДИА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ.....62

Василя Велиева

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ВРЕМЕНИ.....69

Ламия Мугалова

ОТРАЖЕНИЕ КОНЦЕПТА ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВА ВО
ФРАЗЕОЛОГИЗМАХ АНГЛИЙСКОГО И АЗЕРБАЙДЖАНСКОГО
ЯЗЫКОВ.....74

ЛИТЕРАТУРА /ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ/ ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ

Фидан Ибишли

ГЕНИИ, КОТОРЫХ «ШУША» ПОДАРИЛА АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ
ЛИТЕРАТУРЕ.....80

**ПЕДАГОГИКА / МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЕ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

Пюстеханум Салимханова

ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ НАВЫКУ ЧТЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ
ЯЗЫКЕ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ.....86

НАУЧНЫЙ ДИСПУТ

Масьмаханум Казиева

ПРОБЛЕМЫ ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКОГО
АНАЛИЗА ЭПОСОВ.....92

**DİLÇİLİK
LINGUISTICS
ЛИНГВИСТИКА**

UOT 811.

*dos. Afət Cəfərova
b/m Rəna Kazımova
Azərbaycan Dillər Universiteti
scamile@mail.ru*

**NİTQ PROSESİNDƏ QRAMMATİK FORMALARIN
ÜSLUBİ İMKANLARI**

Açar sözlər: *qrammatik üslub, ekspressivlik, metafora, şifahi nitq*

Key words: *grammatical stylistics, expressivity, metaphor, colloquial speech*

Ключевые слова: *грамматическая стилистика, экспрессивность, метафора, разговорная речь*

Müasir dilçilikdə üslubi problemlərin öyrənilməsinə marağın artması müşahidə olunur. Bu, ilk növbədə dil və nitqin öyrənilməsinə münasibətin dəyişməsi ilə əlaqədardır. Bu gün dilçilik artıq dilə qapalı bir sistem kimi baxmır, dili insan təfəkkürünün, şüurunun, nitqinin məhsulu kimi dəyərləndirib, tədqiq edir. Bunun da nəticəsində dilçiliyin tarixi inkişaf prosesində öyrənilən və elmə məlum olan göstəricilərinə yeni bir rəkursdan baxılır. İnsan beynində dil vasitəsilə ayrılıqda müxtəlif məlumatlar, mövzular, prototiplər, sxematik çərçivələr, təsvirlər, təsəvvürlər, illüziyalar və s., bütövlükdə isə dünyagörüşü və bilik səviyyələri əks olunur. Bu zaman dil vahidləri dilçiliyimizdə yeni istiqamət olan funksional qrammatika baxımından araşdırılır və onların üslubi-semantik, ekspressiv məna çalarları müəyyənləşdirilir.

“Funksional qrammatikada müxtəlif dil səviyyələrindən təşkil olunan linqvistik sistem, quruluş (struktur) qurucu komponentlərinin semantik vəzifələrinin qarşılıqlı birliyi əsasında işıqlandırılır” [2, s.14]. Bu baxımdan funksional qrammatika xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Funksional qrammatikanı ənənəvi qrammatikadan fərqləndirən əsas səbəblərdən ən ümüdəsində elə budur ki, məhs funksional qrammatika istər leksik, istər qrammatik, istərsə-

də sintaktik vahidlərin nitq prosesində fikrin ifadə tərzinə təsirini, danışanın nə məqsədlə bu dil vahidlərindən istifadəsini, dinləyənin onu necə anlaması və s. kimi halları müəyyən edir.

Dilçiliyin heç bir sahəsi “danışanın fikri ifadə tərzini və dinləyənin onu anlaması üçün istifadə olunan mətn kateqoriyasını, onun məzmununu, eləcə də, bu kateqoriyaların spesifik xüsusiyyətlərini özündə əks etdirən üslubiyyət kimi insan, onun təfəkkürü, nitqi, fikrinin ifadə tərzini ilə sıx bağlı deyil” [4, s.5]. Funksional qrammatika bütün dil səviyyələrində təzahür edə bilər. Bu leksik səviyyədə özünü sözlərin semantik məna çalarlarından düzgün istifadə etməklə, morfoloji səviyyədə qrammatik kateqorialara məxsus formal əlamətlərin qrammatik mənalınının metoforikləşməsi, sintaktik səviyyədə cümlənin məna yükünün dahada dəqiqləşdirilməsi əsasında özünü göstərir.

Ünsiyyət zamanı tərəflər bir-birinə məlumat ötürməklə kifayətlənmir, kommunikativ situasiyanın hər bir iştirakçısı həmsöhbətinin hisslərinə, duyğularına, fikrinə təsir göstərməyə, eyni zamanda ona öz fikrini istədiyi tərzdə çatdırmağa çalışır. Bu zaman dil vahidlərinin semantik məna çalarlarından, qrammatik metafordan, qrammatik formalarla ifadə olunan fikrin təsiredici ekspresivliyindən istifadə olunur. Nitqdə bu proses leksik vahidlərlə yanaşı, morfoloji vahidlərdən də istifadə zəminində reallaşır. Bu proses isə, öz növbəsində funksional semantik sahənin yaranması ilə nəticələnir. Deməli, funksional semantik sahənin yaranmasında kateqorial ünsürlərin də rolu danılmazdır.

Dil vahidlərinin üslubi məna çaları məhz funksional semantik sahədə müəyyən oluna bilər. “... funksional semantik sahə bu və ya digər dildə semantik kateqoriyaların çeşidli variantlarını ifadə etmək üçün istifadə edilən qrammatik (morfoloji və sintaktik), leksik, eləcə də, leksik-qrammatik, qrammatik-konseptual vasitələr qrupunu əhatə edir” [5, s.5]. Bu fikri belə izah etmək olar ki, funksional semantik sahədə istər leksik, istərsə də qrammatik dil vahidləri də əsas məna yükündən əlavə müxtəlif funksional məna çaları da ifadə etmək xüsusiyyətinə malikdirlər.

Funksional semantik sahədə funksional məna xüsusiyyətləri dominant olur və həmin dil vahidlərinin üslubi məna keyfiyyətləri ön plana keçir. Kommunikativ situasiya iştirakçılarının sözügedən mövzu ilə hiss-həyəcanları, emosional və psixoloji durumu və s. bu kimi hallarla bağlı müxtəlif məzmunlu funksional semantik sahənin yaranması mümkündür. Bu baxımdan A.V.Bondarko funksional semantik sahəni “predikativ nüvəli funksional semantik sahə; subyekt-obyekt (predikativ subyekt və predikativ obyekt) nüvəli funksional semantik sahə; keyfiyyət və kəmiyyət nüvəli funksional semantik sahə; hal, durum, vəziyyət və s. nüvəli funksional semantik sahə” [5, s.1] kimi linqvistik qruplara bölür.

Qeyd etdiyimiz kimi, funksional semantik sahənin yaranması daha çox kommunikativ situasiya ilə əlaqədardır. Kommunikativ situasiya da məhz məişət üslubu olan canlı danışq dili əsasında reallaşır. Bu üslub dilin əsas üslublarından biri olub, əsasən, dialoq formasında təqdim olunan dinamik və dəyişkən bir dil üslubudur. Məişət üslubu üçün ümumişlək leksik vahidlərdən, sadə sintaktik konstruksiyalardan istifadə, eləcə də, ədəbi dil normalarından hiss olunacaq dərəcədə kənara çıxma halları çox xarakterikdir. Bu “kənara çıxma”lar nəticəsində funksional üslub formalaşır ki, bu da müəyyən qədər dil normalarının dəyişməsinə (funksional aspektdə) öz təsirini göstərir. Beləliklə də, bu üslubun dil sisteminin inkişafı istiqamətində potensial imkanları aşkar edilmiş olur.

Canlı danışq dilində dil vahidlərinin potensial imkanları əsasən, kateqorial formalar vasitəsilə üzə çıxır. Dilin qrammatik quruluşunda olan hər hansı bir kateqoriyanın qrammatik formalarının mənalarının kontekst daxilində ifadə edə biləcəyi mənə çalarları onların funksional xüsusiyyətlərinin müəyyənlişməsinə, bunun da nəticəsində müəyyən bir funksional semantik sahənin yaranmasına gətirib çıxarır.

Qrammatik formaların üslubi potensialı müxtəlif faktorlarla şərtləndirilə bilər. Bu faktorlardan biri dilin qrammatik quruluşunda təsadüf olunan qrammatik sinonimlik, omonimlikdir. Kateqorial sinonimlik və omonimlik bir çox hallarda özünü tam şəkildə göstərməsə də, müəyyən kontekst səviyyəsində müşahidə oluna bilər. Məsələn: dilimizdə isimdən sifət düzəldən -sız; -siz; -suz; -süz şəkilçiləri ilə sözünü -bi, -çı, -çi, -çu, -cü şəkilçisinin –şünas, -saz, -baz, -kar, -ist kimi sinonim variantları mövcuddur. Eləcə də, -ca, -cə şəkilçisinin omonimlik xüsusiyyəti dörd müxtəlif mənəli söz “1. Feillərdən isim düzəldən: düşün-düşüncə; 2. İsimlərdən dil adları düzəldən: rus-rusca; 3. Adlardan zərf düzəldən: əvvəl-əvvəlcə; 4. Şəxs əvəzlilərdən modal söz düzəldən: mən-məncə” [2, s.48] əmələ gətirəbilmə xüsusiyyəti qeyd olunmuşdur.

Bundan başqa, istənilən qrammatik forma nitq prosesində əlavə qrammatik və semantik mənələr ifadə edə bilərək yeni üslubi çalar ala bilər. Qrammatik formanın üslubi mənə çalarları danışdıqda mətnin məzmunundan asılı olaraq da yarana bilər. Bu hal qrammatik formanın onun üçün xarakterik olmayan sintaktik səviyyədə istifadə olunması zamanı müşahidə oluna bilər.

Söhbət zamanı dialoq iştirakçılarının müəyyən bir məsələ ilə bağlı əmin olunduqları halda qəti qərar vermələri üçün istifadə etdikləri cümlələrin tərkibində qəti-gələcək zaman formalı feillərdən istifadə etdikdə belə bir sintaktik səviyyə yarana bilər.

- Bu uşaq nə oxumayacaq, nə də bir sənət sahibi ola biləcək.
- Hə, düz deyirsən, bu uşaqdan bir şey çıxmayacaq.

Bu funksional semantik sahəni əmələ gətirən cümlələrdə qəti gələcək zaman şəkilçili söz formalardan istifadə olunmasına baxmayaraq, məzmun etibarilə gələcəkdə bu hərəkətin qəti şəkildə icra olunub-olunmayacağı deyil, tamamilə başqa bir mənanın ifadəsi verilmişdir. Kontekstdən asılı olaraq burada haqqında söhbət gedən hərəkətlə bağlı: a) qəti şəkildə icra olunmayaacaq bir hərəkət; b) bəlkə də nə vaxtsa icra olunacaq bir hərəkət; c) kinayə mənası da başa düşülə bilər. Bundan başqa

-acaq, -əcək şəkilçili söz-formaların mətn daxilində ifadə edə biləcəyi digər funksional-semantik, ekspressiv mənalara da vardır. “O gələcək, mən gedəcəyəm. Gəlməyəcək, mən də getməyəcəm”, “– Şamxal oxuyub, həkim olacaq. – Yaxşı, sən Allah, Şamxal həkim olacaq”, “Hə, hə, sən elə fikirləş ki, Gülsüm gələcək, uşaqları da gətirəcək”, “Yay gələcək, hamı bağa köçəcək və axır ki, biz də istirahət edəcəyik”, “– Sən kitabı Fərhadə bağışlayacaqsan? – Hə, bağışlayacağam”. Burada tərkibində qəti gələcək zaman formalı feillər işlənmiş cümlələr verilib. Hər bir cümlənin predikatının eyni qrammatik formalı olmasına baxmayaraq, hər birinin ayrı-ayrılıqda semantik mənası vardır. Belə ki, birinci cümlədə şərt, ikinci cümlədə kinayə, üçüncü cümlədə inkarlıq, dördüncü cümlədə xəyal, arzu, istək, beşinci cümlədə təsdiq məzmunu başa düşülür. Nümunələrdən görüldüyü kimi, xəbəri eyni bir qrammatik vahid əsasında formalaşan müxtəlif funksional semantik sahənin reallaşmasına səbəb ola bilər.

-acaq, -əcək qrammatik formasının müəyyən üslubi məqamlarda gələcək zamanın digər bir forması olar. -ar, -ər yerində istifadəsi də mümkündür. Müqayisə edək: Sən məktubu Sevdaya göndər, o oxuyacaq // oxuyar.

Yalnız bir qrammatik forma əsasında verilmiş nümunələrə nəzər saldıqda belə bir qənaətə gələ bilərik ki, dilimizdə olan kateqorial vahidlər müxtəlif üslubi məqamlarda rəngarəng funksional-semantik məna çalarlarına malikdirlər. Onu da qeyd edək ki, bu daha çox canlı danışıq üslubu üçün xarakterikdir.

Hər bir dilin qrammatik quruluşunda olduğu kimi, Azərbaycan dilində də qrammatik kateqoriyaların sayı hər bir nitq hissəsinə görə məhdud olduğu üçün onlardan qrammatik formalı universal xarakter daşıyan müxtəlif üslubi məqamlarda istifadə oluna bilərlər. Azərbaycan dilində ismin kəmiyyət, hal, feilin zaman, növ və s. bir sıra kateqoriyalar müəyyən funksional semantik sahədə müxtəlif semantik, ekspressiv məna çalarları ifadə etmək xüsusiyyətinə malikdirlər. Məsələn kəmiyyət kateqoriyalı söz-formalar cəmlik mənasından əlavə, aidlik, ümumilik və s. kimi semantik mənalara da ifadə etmə xüsusiyyətinə malikdir.

“Azərbaycan torpağı nə çox Nizamilər, Füzulilər yetişdirmişdir” cümləsində -lar, -lər formal əlaməti öz əsas qrammatik mənasında yox, aidlik mənasında istifadə olunmuşdur. Bu nümunədə daha çox ekspressiv mənəçaları olan pafos hiss olunur ki, bu tip cümlələrə daha çox bədii üslubda təsadüf olunur.

Bu nümunələrdə qrammatik formalı dil vahidlərinin mətn daxilində metaforikləşməsi halı ilə üzləşirik. Nitq prosesində metaforu qrammatik formalı leksik vahid kimi qəbul etmək düzgün olmaz, bu mövqedə metaforanı anlamaq, başa düşmək, qəbul etmək lazımdır.

Həmin bu dərkətmə qrammatik formanın istifadə olunduğu funksional semantik sahənin məzmunun dərk olunması ilə bağlıdır. Məhz bu qrammatik formalardan metaforik istifadə həmin funksional semantik sahənin yaranmasına xidmət edir və onun anlaşılması üçün imkan yaradır. Ona görə də qrammatik formadan onun qrammatik mənasını “unudaraq” istifadə etmək və istənilən fikri daha aydın, dəqiq çatdırmaq funksional qrammatika üçün əsas meyar hesab olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Veysəlli, V. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: morfologiyaya yeni baxışlar və leksematika. II c., Bakı, 2014, 326 s.
2. Cəfərova, S.Ə. Azərbaycan dilində sözdüzəldici və sözdəyişdirici şəkilçilər. Bakı, Maarif, 1968, 106 s.
3. Kazımov, Q. Müasir Azərbaycan dili (morfologiya). Bakı, 2004, 396 s.

Rus dilində

4. Улакова, С.В. Грамматическая семантика как объект грамматической стилистики. Дисс. Канд. Филол. Наук. Москва, 2006, 204 с.
5. Бондарко, А.В. Теория функциональност грамматики. Темпераольность. Модальность. Наука. Ленинград, 1990, 264 с.

Afat Cafarova
Rena Kazimova

Summary

Stylistic potential of grammatical forms in colloquial speech

The article is devoted to the study of the expressive using grammatical forms in colloquial speech. Morphological forms and grammatical constructions play a vital role in our ability to give affective meaning to speech.

**Рена Казимова
Афат Сафарова**

Резюме
Стилистический потенциал грамматических
форм в разговорной речи

Статья посвящена изучению экспрессивного употребления грамматических форм в разговорной речи, так как их образное использование играет важную роль в выражении стилистических нюансов в художественном тексте и в повседневной речи. Стилистический потенциал морфологических форм обусловлен возможностью метафорического переосмысления данных форм в речи.

Рәүсә: *f.f.d., dos. S.Musayeva*
Redaksiyaya daxil olma: 12.04.2022
Təkrar işlənməyə göndərilmə: 15.05.2022
Çapa qəbul olunma: 01.06.2022

UOT 81.

Aytən Allahverdiyeva

fil.f.d., dos.

Azərbaycan Dillər Universiteti

aytan@gmail.com

BÖHRAN SİTUASIYASINDA MİLİTARİST METAFORLARIN RİTORİK SƏCİYYƏSİ

Açar sözlər: *müharibə metaforları, siyasi kommunikasiya, böhran kommunikasiyası, tənqidi diskurs təhlili, KOVİD-19*

Key words: *war metaphors, political communication, crisis communication, critical discourse analysis, COVID-19*

Ключевые слова: *метафоры войны, политическая коммуникация, кризисная коммуникация, анализ критического дискурса, КОВИД-19*

Siyasi diskursda ritorik strategiyaların istifadəsi, xüsusilə, “*bir sıra kontekstual məhdudiyətlərdə baş verən məqsədyönlü fəaliyyət*” [10, s.235] kimi dəyərləndirilən böhran situasiyalarında kommunikativ təcrübələrin ictimai-siyasi-iqtisadi rakursdan tənqidi qiymətləndirilməsi ilə bağlı aparılan təhlillərə artan maraq getdikcə tənqidi diskurs təhlili metoduna tez-tez müraciət edilməsinə səbəb olmuşdur (Reisigl və Wodak: 2001, Alexander: 2013, Dunn: 2010, Dunn & Eble: 2015, Frandsen & Johansen: 2010, Coombs and Holladay: 2014 və s). Səhiyyə sahəsində baş verən böhran zamanı militarist metaforlardan istifadə yeni bir hal olmayıb, KOVİD-19 pandemiyasının baş verməsi ilə bir daha siyasi nümayəndələr və media tərəfindən “canlandırılan” prosesdir.

Məqalədə böhran kommunikasiyası ilə onun idarə olunması təcrübələrinin kəşiməsində siyasətçilər tərəfindən militarist metaforların istifadəsi araşdırılır. Burada müharibə və pandemiya böhran situasiyalarında siyasi diskursda militarist metaforlardan ritorik strategiya kimi istifadə edilməsindən bəhs edilir və bu məqsədlə tənqidi disurs təhlili və diskurs-tarixi yanaşma metodlarından istifadə edilmişdir.

Aparılan təhlillərin məqsədi ayrı-ayrı ictimai-siyasi şərtlərdə dünyada baş verən müharibələr və KOVİD-19 pandemiyası kontekstində siyasətçilərin böhran situasiyalarını idarə etmək üçün militarist metaforlardan istifadə məqsədlərini aşkar etməkdən ibarətdir. Bundan irəli gələrək, siyasi diskursda ritorik ahəngdarlıq, diskursun sosial şərh, mətndaxili diskursiv əlaqələr, so-

sial və institusional kontekst, ictimai-siyasi və tarixi kontekst, natiqlərin niyyəti kimi məsləhətlərə toxunulur. Xüsusilə siyasi diskursda və böhran kommunikasiyasında metaforaların istifadəsi ilə bağlı araşdırmalara əsaslanaraq, həm böhran kommunikasiyası ilə bağlı ədəbiyyat, həm də tənqidi diskurs təhlili metodunun elmi-praktik imkanları nəzərdən keçirilir. Bu yanaşma E.Çyapello və N.Feəklonun *“iki elm sahəsi və ya quruluş arasındakı dialoqun onların hər birinin digərinin məntiqini özünəməxsus məntiq kimi daxildən mənimsəməsi prosesi vasitəsilə hər ikisinin inkişafına necə gətirib çıxara biləcəyini”* nəzərdə tutan transdisiplinar yanaşma anlayışına uyğundur [7, s 53].

Müharibə konseptinin metaforalar vasitəsilə ifadəsi dildə gedən ədəbi və ritorik prosesdir: *“Bu proses bilavasitə mətnin ümumi ekspressiv xüsusiyyətlərini də qüvvətləndirir ki, jurnalistin qarşısında duran əsas vəzifələrdən biri də bundan ibarətdir”* [1, s.111]. Müharibə metaforalarından həm siyasi, həm də ictimai məqsədlər üçün istifadə olunur. Müharibə metaforalarına yalnız siyasi kampaniyalar zamanı deyil, cinayətlərə, narkotiklərə, yoxsulluğa, hətta xərçəng kimi dəhşətli xəstəliklərə qarşı mübarizələrdə geniş müraciət olunur. Bu qrupa daxil olan metaforaların geniş miqyasda və mühüm sosial-siyasi məsələləri müəyyənləşdirmək və həll etmək üçün istifadə edilməsinin bir çox səbəbləri mövcuddur. Bu səbəbləri ictimai və siyasi müzakirələrdə müharibə metaforalarının funksiyaları barədə müəyyən nəzəriyyələri və elmi yanaşmaları nəzərdən keçirərək təsbit etmək olar.

İlk növbədə qeyd edilməlidir ki, bütün dillərdə müharibə metaforaları sayca üstünlük təşkil edir və bunun əsas səbəbləri fəvqəladə və yaxud hərbi vəziyyətlər zamanı müəyyən qrup insanlar tərəfindən analiz-sintez etmə və ünsiyyət qurma qabiliyyətlərinin səmərəli şəkildə qurulması və bununla əlaqədar geniş yayılmış bilik və bacarıqlardan istifadə edilməsi, emosional hiss və davranışların düzgün və uyğun şəkildə ifadə edilməsi və istifadə edilən metaforaların diqqəti cəlb edən və motivasiyaedici xüsusiyyətlərə malik olmasıdır. Buna baxmayaraq, müharibə metaforaları semantik və pragmatik səciyyəsinin istifadə olunduğu kontekstlə sıx bağlılığa malikdir və situasiyadan asılı olaraq, müsbət və ya mənfi ictimai-siyasi nəticələrə səbəb olma ehtimalı yüksəkdir. Bu metaforalarının istifadə edilmə məqsədi baş vermiş, yaxud gələcəkdə baş vermə ehtimalı olan hadisənin nəticələrini məşhur metaforik təsvir dilində istifadə edərək, müharibə zamanı yaranmış və yaxud yarana biləcək vəziyyəti düzgün və uyğun şəkildə ifadə və izah etmək üçün müəyyən təlimatlardan istifadə etməkdən ibarətdir. Bu metaforalar, bütövlükdə, fərdi və ictimai koqnisiyada mühüm və vacib ictimai-siyasi nüansların dolğun və gerçək inikasına yardım edir [9].

Mövzunu nəzərdən keçirərkən, Azərbaycan Respublikasının Prezidenti və Ali Baş Komandanı Cənab İlham Əliyevin İkinci Qarabağ müharibəsi zamanı nümayiş etdirdiyi yüksək siyasi bilik və bacarıqlarının ayrılmaz hissəsi olan müharibə metaforları diqqətdən kənar qala bilməz. Siyasi elitarlıq, o cümlədən Azərbaycan Respublikasının xarici media qarşısında öz haqlı mövqeyini nümayiş etdirməsi ilə bərabər bu hadisələri müşayiət edən siyasi ritorika müharibənin taleyini həll etdi. Ali Baş Komandanın xalq, jurnalistlər və dövlət adamları ilə üç səviyyədə təzahür edən silsilə nitqləri yalnız politoloqlar və jurnalistlər üçün deyil, eyni zamanda dilçilər üçün maraqlı tədqiqat obyektidir. Öz çıxışları zamanı Azərbaycan, rus və ingilis dillərinin üslubi zənginliyinə varan Cənab Prezident xüsusilə metafor və təşbehlərdən məharətlə istifadə edir və mətbuat konfransında eyni anda dörd fərqi dildə əcnəbi jurnalistlərin suallarını cavablandıraraq rekorda imza atır [3].

44 Günlük Müharibə dövründə Azərbaycan Respublikasının Prezidenti Cənab İlham Əliyevin xalqa müraciəti zamanı da müharibə metaforlarından istifadə etməsini müşahidə edirik. Ali Baş Komandanın Laçın şəhərinin azad olunması ilə bağlı söylədiyi nitqi zamanı istifadə etdiyi metaforlar nitqini daha təbii və təsirli edir:

Onu da bildirməliyəm ki, uzun illər ərzində – 30 ilə yaxın aparılan danışıqlarda Laçın rayonunun Azərbaycana qaytarılması, xüsusilə Laçın dəhlizi ilə bağlı olan məsələ həmişə çox önəmli və ayrı bir mövzu kimi müzakirə olunurdu. Ermənistan tərəfi, ümumiyyətlə, hesab edirdi ki, bütün Laçın rayonu onlara dəhliz kimi verilməlidir. Əfsuslar olsun ki, bəzi Qərbi dairələri bu mövqeyi dəstəkləyirdi. Bu da Ermənistanın mövqeyini daha barışmaz edirdi və demək olar ki, düşmən tamamilə azğınlaşmışdı.

Yaxud:

Bu gücü dəmir yumruq formasına gətirdik, düşmənin belini qırdıq və bu gün biz yeni reallıq yaratdıq.

Yaxud:

Bir daha demək istəyirəm ki, biz yeni reallıq yaratdıq, qələbə çaldıq, düşmənin başını əzərək, düşməni torpaqlarımızdan qovaraq yeni reallıq yaratdı [3].

Prezident İlham Əliyev Şuşa şəhərinin azad edilməsi ilə bağlı öz sevincini Azərbaycan xalqı ilə bölüşdüyü növbəti nitqində “*vaxt udmaq istəyirdi*”, “*güç mərkəzlərindən göndərilən siqnallar*”, “*acı məğlubiyyəti*”, “*bəyanatlar mif idi*”, “*Şuşa nəinki Azərbaycanın, bütün Qafqazın incisidir*” və nəhayət qələbənin simvolu olan “*dəmir yumruq*” kimi metaforlardan müəmməl şəkildə istifadə edərək, azərbaycanlılara öz tarixi günlərini, Azər-

baycan xalqının sahib olduğu iqtisadi-siyasi gücü, o cümlədən Azərbaycan Dövlətinin hərbi gücünü xatırladaraq qələbəni zirvəyə daşımışdır [2].

Bunlardan başqa, Prezident İlham Əliyev müxtəlif ölkələrdən olan jurnalistlərlə fərqli dillərdə olan müsahibələrində hər zaman Azərbaycanın haqlı mövqeyini fakt və sübutlarla peşəkarcasına müdafiə etmişdir. 2020-ci il noyabrın 6-da BBC News kanalına verdiyi müsahibə zamanı Cənab Prezidentin əcnəbi jurnalistin suallarını cavablandırarkən yenə də müxtəlif metaforlardan istifadə etməsini buna bariz nümunədir [11]. Qeyd edilən müsahibədə *“cinayətkar xuntanı nəzərdə tuturdum”, “Bu, feyk xəbər ola bilər”, “Yalnız bizə hücum edirlər”, “Bizim azad mediamız var”, “Bizim azad internetimiz var”, “Amma güzgüyə baxın”, “Qarabağ klanı”* kimi metaforlardan istifadə etməklə yanaşı, Azərbaycan dövlətinin düşmənlə mübarizə aparmaq üçün kifayət qədər hərbi və iqtisadi gücünün olduğunu vurğulayır və digər ölkələri münaqişəyə daxil olmamağa çağırır, Azərbaycan dövlətinin ərazi bütövlüyünü təmin edənə qədər mübarizə aparacağını qeyd edərək öz xalqına verdiyi sözü bir daha xarici media qarşısında xatırladır.

Tədqiqatlar göstərir ki, bu kimi müharibə metaforları yalnız siyasi çıxışlarda təzahür etmir, onlar mübahisə və münaqişə nitq aktlarının “onurğa sütunu”nu təşkil edən ritorik strategiyalardır. Bundan başqa, bu qrupa daxil olan metaforlar böhran situasiyasında tərəfləri xalqı çətin anlara hazırlamaq, vətəndaşları davranışlarını dəyişdirməyə inandırmaq, milli birliyi, səfərbərliyi və dayanıqlığı inkişaf etdirmək, mərhəmət, qayğı və şəfqət göstərmək, məsuliyyətdən qaçmaq və ya günahı yüngülləşdirmək kimi müəyyən məqsədlərə nail olmaqda yardım edir [6]. Belə ki, müharibə mövzusunda müraciət edən siyasi təmsilçilər müharibə metaforlarından istifadə edərək vəziyyətin ciddiliyini iddia edir, eyni zamanda dövlətlə bağlı qanuni müstəsna tədbirlərin görülməsi üçün xalqı çətin anlara, fəvqəladə vəziyyətə və başqa əhəmiyyətli hadisələrə hazırlayır. Bu kontekstlərdə müharibə metaforlarından vəziyyətin ciddiliyinin ictimaiyyət tərəfindən dərk edilməsini asanlaşdırmaq, dolayısı ilə müstəsna tədbirlərin və fədakarlığın cəmiyyət tərəfindən qəbul edilməsini təmin etmək və onu gələcəkdə baş vermə ehtimalı olan hadisələrə hazırlamaq məqsədilə istifadə olunur. Eyni zamanda, fəvqəladə vəziyyət elan edilməsi kimi tədbirlər həm müharibə dövrü üçün, həm də kütləvi xəstəliklərin hökm sürdüyü pandemiya dövrü üçün səciyyəvi olduğundan, bu sahəni əhatə edən ifadələr daxilində militarist metaforların tətbiqi hadisəsi tez-tez təkrarlanır [5].

Avropada Kovid-19 virusunun yayıldığı ilk günlərdən vəziyyətin tez-tez “müharibə” kimi təsvir olunmasının, səhiyyə işçilərinin ön cəbhə əsgərləri ilə müqayisə edilməsinin, belə çətin və müstəsna zamanlarda qurbanlar

verilməsinin labüdlüyünün, müharibə və döyüş mövzusunda militarist metaforların artdığının şahidi olduq. Bu və buna bənzər metaforik ritorika, bio-təhlükəsizlik və biosiyasi baxımdan, eyni zamanda geosiyasi baxımdan təsirləri olan böhran dövrü ünsiyyəti və onun bu dövrün idarə edilməsində rol baxımından “təhfələr” verir. Doğrudan da bu mövzuda araşdırmaların nəticələri Kovid-19 kontekstində müharibə metaforalarının əhalini çətin dövrlərə hazırlamaq; şəfqət, qayğı və empatiya göstərmək; vətəndaşları öz davranışlarını dəyişməyə inandırmaq, onların qeyri-adi qaydaları qəbul etmələrini təmin etmək; milli vətənpərvərlik və milli məsuliyyət hisslərini artırmaq kimi vacib funksiyalar yerinə yetirdiyini nümayiş etdirir.

Beləliklə, metaforlar həm də kütləvi xəstəliklərin konseptuallaşdırılması üçün mühüm mədəni və linqvistik vasitədir. Bu kontekstdə istifadə edilmiş müharibə metaforlarına aid nümunələrə nəzər salaq.

Portuqaliya Prezidenti Marselo Rebelo de Sousa 18 Mart 2020-ci il tarixində fəvqəladə vəziyyət elan edir və vəziyyəti müharibə kimi xarakterizə edərək çıxışına belə başlayır:

Esta guerra – porque de uma verdadeira guerra se trata – dura há um mês, começou depois dos vizinhos europeus, e, também por isso, pôde demorar mais tempo a atingir os picos da sua expressão. (Bu müharibə – çünki bu, əsl müharibədir – bir aydır davam edir, Avropalı qonşularımızdan sonra bizdə başladı və bu səbəbdən daha uzun çəkə bilər.)

Növbəti cümlədə Prezident “*o combate*” (döyüş) müharibə terminindən istifadə edir:

E os portugueses, com a experiência de quem já viveu tudo numa história de quase nove séculos, disciplinaram-se, entenderam que o combate era muito duro e muito longo e foram e têm sido exemplos. (Və portuqaliyalılar, demək olar ki, doqquz əsrlik bir tarixdə çox şeyi yaşayaraq öz təcrübələri ilə özlərini intizama alşdırmışlar, döyüşün çox çətin və çox uzun olduğunu dərk etmişlər və bu mövzuda həmişə nümunə olmuşlar.)

Daha sonra isə Prezident öz nitqində fəvqəladə vəziyyəti xüsusi vurğulamaq məqsədilə onu “demokratik siqnal” kimi ifadə edir:

É também um sinal democrático. Democrático, pela convergência dos vários poderes do Estado. Democrático, porque é a democracia a usar os meios excepcionais que ela própria prevê para tempos de gravidade excepcional. Não é uma interrupção da democracia. É a democracia a tentar impedir uma interrupção irreparável na vida das pessoas. (Bu, həm də demokratik bir siqnaldır. Dövlətin müxtəlif güclərinin birləşməsi yolu ilə yaranan demokratik siqnaldır. Çünki bu müstəsna vasitələrdən istifadə edən və müstəsna ciddi dövrləri nəzərdə tutan demokratiyadır. Bu, demokratiya-

nın əngəllənməsi deyil. Bu, insanların həyatındakı qarşısızalmaz əngəllərin qarşısını almağa çalışan demokratiyadır.) [12].

Beləliklə, Portuqaliya Prezidenti Marselo Rebelo de Susa müharibə metaforalardan istifadə edərək Portuqaliyanı təcili və müstəsna vaxtlara (“gerçək müharibə”; “olduqca çətin və çox uzun döyüş”) və bu səbəbdən müstəsna tədbirlərin həyata keçirilməsinə təsirli şəkildə hazırlayır. Eyni zamanda, o, Portuqaliya xalqının bu müstəsna tədbirlərə qarşı tolerantlıq nümayiş etdirməsindən və gözlənilənlərin özünü doğrultmasından, Portuqaliyanın uzun tarixindən danışır. Nəhayət, natiq fəvqəladə vəziyyətin mənasını yenidən hər hansı bir kaos və ya totalitarizm fikrindən kənarlaşdırmaq və demokratiyanın özü ilə əlaqələndirmək üçün yenidən istifadə edir. Bu diskurs “Observador” qəzeti tərəfindən “Marselonun həyatının ən yaxşı nitqi” kimi qiymətləndirilmişdir və natiqin bu nitqi sayəsində Portuqaliya vətəndaşları fəvqəladə vəziyyətə bütünlüklə riayət etmişdir. Beləliklə, siyasi təmsilçilər tərəfindən müharibə metaforalarının istifadəsi cəmiyyəti müstəsna tədbirləri qəbul etməyə hazırlamaqla yanaşı vətəndaşları bu tədbirlərə uyğun davranışlarını dəyişdirməyə inandırmaq məqsədi daşıyır.

Digər nümunə olaraq, İngiltərənin keçmiş Baş Naziri Boris Consonun COVID-19 virusunu “görünməz qatil” (invisible killer) adlandırmasını göstərmək olar. Çıxışlarında natiq ingilislərə evdə qalmaq üçün “təlimatlar” (instructions) verirərkən modal feillərdən istifadə edir (“mən verməliyəm (I must give)”, “biz etməliyik (we must do)”, “insanlara yalnız icazə veriləcək (people will only be allowed)”) və bunda məqsəd virusla mübarizə zamanı lazımlı və ya mümkün hərəkət və davranışların həyata keçirilməsi üçün insanları razı salmaqdan, onları inandırmaqdan ibarətdir:

The coronavirus is the biggest threat this country has faced for decades – and this country is not alone. All over the world we are seeing the devastating impact of this invisible killer. And so tonight I want to update you on the latest steps we are taking to fight the disease and what you can do to help. From this evening I must give the British people a very simple instruction - you must stay at home. Because the critical thing we must do is stop the disease spreading between households. That is why people will only be allowed to leave their home for the following very limited purposes. (Koronavirus bu ölkənin on illərdir üzləşdiyi ən böyük təhlükədir və bu ölkə tək deyil. Bütün dünyada bu görünməz qatilin dağıdıcı təsirini görürük. Bu gecə xəstəliklə mübarizə aparmaq üçün atığımız son addımlar və sizin bu məsələdə bizə necə kömək edə biləcəyiniz barədə məlumat vermək istəyirəm. Bu axşamdan etibarən Britaniya xalqına çox sadə bir təlimat verməliyəm – evdə qalmalısınız. Çünki təcili etməli olduğumuz şey ailələr arasında

yoluxucu xəstəliyi dayandırmaqdır. Bu səbəbdən insanlara yalnız aşağıdakı məhdud hallarda evlərini tərk etməyə icazə veriləcəkdir) [4].

1940-ci ildə Böyük Britaniyanı xilas edən Baş Nazir Uinston Çörçilin (Winston Churchill) aşağıda göstərilən nitqində “growing confidence and growing strength in the air” (havada artan inam və güc) kimi metaforlardan istifadə etməklə ingilis xalqını qələbəyə inandırır:

Even though large tracts of Europe and many old and famous States have fallen or may fall into the grip of the Gestapo and all the odious apparatus of Nazi rule, we shall not flag or fail. We shall go on to the end, we shall fight in France. We shall fight on the seas and oceans. We shall fight with growing confidence and growing strength in the air, we shall defend our island whatever the cost may be. We shall fight on the beaches. We shall fight on the landing grounds. We shall fight in the fields and in the streets. We shall fight in the hills. We shall never surrender. (Avropanın geniş bölgələri və köhnə və məşhur Dövlətlərin çoxu Gestaponun və Nazi hökmrənliyinin bütün iyrənc aparatının əlinə keçsə də, biz nə onların bayrağını qaldıracağıq, nə də iflas edəcəyik. Biz sonadək gedəcəyik, biz Fransada döyüşəcəyik. Biz dənizlərdə və okeanlarda döyüşəcəyik. Biz havada artan inamla və güc ilə mübarizə aparacağıq. Nəyin bahasına olursa olsun, biz adamız uğrunda mübarizə aparacağıq. Biz çimərliklərdə döyüşəcəyik. Biz eniş zolaqlarında mübarizə aparacağıq. Biz tarlalarda və küçələrdə vuruşacağıq. Biz təpələrdə döyüşəcəyik. Biz heç vaxt təslim olmayacağıq.) [14].

Amerika Prezidenti Franklin D. Ruzveltin 28 Aprel, 1942-ci ildə çıxışı zamanı dövlətin müharibədə əldə etdiyi uğurlardan danışaraq “qaranlıq qitəsinin” (the darkened continent), “çətin yol” (the bitter road) kimi metaforlardan istifadə etmiş və xalqın qalibiyyətə olan inamın daha da yüksəltmişdir.

Sosial siyasəti müharibə dilində müzakirə edərkən, tərəflərin istifadə etdiyi niyyət, ayrışçılıq və nisbilik kimi strategiyalar nəzərə alınmalıdır. Bu nüanslar müharibə qədər vacib məsələlərdir. C.Leykof və M.Conson tərəfindən təqdim edilmiş “Argument is war” (arqument müharibədir) konseptində qeyd edilən strategiyalar nəzərdə tutulur: insanlar da müharibə kimi bu mübahisəli məcazlarla bir-biri ilə müəyyən yollarla qarşılıqlı əlaqə qurur. Mübahisə üçün fərqli metafor mövcud olsa idi, insanların bir-birinə olan qarşılıqlı təsirləri də olduqca fərqli olardı. Bu nümunə həmmüəlliflərin konseptual metaforların xüsusiyyətlərini necə vurğuladıqlarını açıq şəkildə göstərir. Müharibə metaforları mübahisədə qarşıdurmanı vurğulayır, eyni zamanda mübahisə üçün əvəzolunmaz ümumi qaydaları əhatə edən iş birliyini və əməkdaşlığı pərdələyir, bir sözlə, manipulyasiya səciyyəsi daşıyır.

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının doqquzuncu Baş katibi Antonio Quterreş də müharibə metaforasından istifadə edərək virusu müsbət notlarla “ümumi düşmən” adlandırdı. Bu kontekstdə virus “qlobal düşmən”dir - dünyadakı bütün insanlara hücum edir. Bununla belə, bir qədər paradoksal olaraq nətiq müharibə metaforasından qlobal atəşkəsə çağırış məqsədilə istifadə edir:

Our world faces a common enemy: COVID-19. The virus does not care about ethnicity or nationality, faction or faith. It attacks all, relentlessly. Meanwhile, armed conflict rages on around the world. The most vulnerable – women and children, people with disabilities, the marginalized and the displaced – pay the highest price. They are also at the highest risk of suffering devastating losses from COVID-19. Let’s not forget that in war-ravaged countries, health systems have collapsed. Health professionals, already few in number, have often been targeted. Refugees and others displaced by violent conflict are doubly vulnerable. The fury of the virus illustrates the folly of war. End the sickness of war and fight the disease that is ravaging our world. That is why today, I am calling for an immediate global ceasefire in all corners of the world. It is time to put armed conflict on lockdown and focus together on the true fight of our lives. (Dünyamız ümumi bir düşmənlə: KOVID-19-la üz-üzədir. Virus etnik mənsubiyyətə və ya milliyyətə, qruplaşmaya və ya inanca əhəmiyyət vermir. O, hamıya amansızcasına hücum edir. Bu arada, bütün dünyada silahlı qarşıdurmalar tüğyan edir. Ən həssas təbəqə – qadınlar və uşaqlar, əlillər, təcrid olunmuşlar və köçkünlər – ən yüksək bədəli ödəyirlər. Həmçinin onların KOVID-19 nəticəsində dağıdıcı itkilərə məruz qalma riski yüksəkdir. Unutmayaq ki, müharibədən əziyyət çəkən ölkələrdə səhiyyə sistemləri çöküb. Onsuz da sayı az olan səhiyyə mütəxəssisləri tez-tez hədəfə alınırlar. Qaçqınlar və zorakı münaqişə nəticəsində didərgin düşmüş digər insanlar iqiqat həssasdırlar. Virusun qəzəbi müharibənin axmaqlıq olduğunu nümayiş etdirir. Müharibə xəstəliyinə son qoyun və dünyamızı məhv edən xəstəliklə mübarizə aparın. Buna görə də bu gün mən dünyanın bütün guşələrində dərhal qlobal atəşkəsə çağırıram. Silahlı qarşıdurmaya son qoymaq və birlikdə həyatımızın əsl mübarizəsinə diqqət yetirmək vaxtıdır.) [8].

Bu çıxışında A.Quterreş müharibənin insanları, səhiyyə sistemlərini və ölkələri virusun hücumuna qarşı daha həssas və buna görə də daha müdafiəsiz hala gətirdiyini vurğulayır. Beləliklə, o, diqqəti virusdan və onun qurbanlarından səmərəli şəkildə müharibəyə və onun sistemli təsirlərinə yönəldir ki, bu da ən yüksək KOVID-19 riski altında olan həssas qrupların (qadınlar və uşaqlar, əlillər, təcrid olunmuş və köçkünlər) yaradılmasından ibarətdir. Nətiq tamaşaçıların həm müharibə, həm də virusla bağlı perspektivlərini formalaşdırmağa ça-

lıdır. Buna “virusun qəzəbini” “müharibənin axmaqlığı” ilə müqayisə etməklə və müharibəni təsvir etmək üçün xəstəlik metaforasından “*Müharibə xəstəliyinə son verin və dünyamızı məhv edən xəstəliklə mübarizə aparın*” cümləsində istifadə edərək nail olunur. Nəhayət, A.Quterreş “qapanma”dan (lockdown) müharibəni dayandırmaq üçün metafora kimi istifadə edir.

Beləliklə, müharibə metaforalarının təsirli və hərəkətverici xüsusiyyətlərə malik olması müxtəlif siyasətçiləri öz məqsədləri üçün onlardan istifadə etməyə sövq edir. Bu yolla onlar xalqı gələcəkdə baş vermə ehtimalı olan fəvqəladə və ya hərbi vəziyyətə hazırlayırlar və bu və ya digər vəziyyətlər yaranacağı təqdirdə, xalqın dəstəyini qazanmağa çalışırlar. Lakin, müharibənin öz qanunları olduğu kimi, müharibə metaforaları da özünəməxsus xüsusiyyətlərə malikdir. Bu qrupa daxil olan metaforlardan istifadə edərkən fikir və qərarların düzgün və dəqiq şəkildə ifadə edilməməsi arzu edilməz nəticələrə, hətta müharibəyə gətirib çıxara bilər.

Aparılan təhlillər göstərdi ki, son KOVİD-19 pandemiyası kontekstində militarist metaforlarına tez-tez müraciət edilməsi ilə bərabər, böhran kommunikasiyası və böhran situasiyasının idarə edilməsi baxımından bu dil vahidlərindən fərqli şəkildə istifadə edilmişdir. Bəzi siyasi nümayəndələr müharibə metaforundan ictimaiyyətə şəfqət, empatiya göstərmək və pandemiya ilə mübarizədə effektivliyi və dayanıqlılığını təşviq etmək kimi məqsədlər üçün istifadə etmişlər ki, bu da böhran kommunikasiyasında təzahür etmiş ən yaxşı təcrübələrlə əlaqələndirilə bilər. Bundan başqa, BMT-nin Baş Katibi Antonio Quterreş tərəfindən paradoksal olaraq global atəşkəsə çağırmaq və müharibənin sistemli təsirlərini vurğulamaq üçün militarist metaforlardan istifadə etmişdir. Buradan belə bir nəticəyə gəlmək mümkündür ki, bu nümayəndələr böhran situasiyalarını idarə edərkən böhran kommunikasiyası zamanı həmişə yüksək etika və yaxud ən yaxşı təcrübələr nümayiş etdirmişlər.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Allahverdiyeva A.M. Televiziya xəbər diskursunun elstralinqvistik və linqvistik təsviri. Bakı: Mütərcim, 2021, 152 s.
2. Azərbaycan Prezidenti, Müzəffər Ali Baş Komandan İlham Əliyevin xalqa müraciəti. URL:<http://www.https://president.az/az/articles/view/45756>
3. Prezidentin 4 dildə 4 saatlıq mətbuat konfransı – “Rekorda imza atdınız”: URL:<http://www.aztv.az/az/news/11806/prezidentin-4-dilde-4-saatliq-metbuat-konfransi-rekorda-imza-atdiniz>
4. Boris Johnson's speech in full: First, careful steps to ease Covid-19 lockdown. URL:<https://www.theguardian.com/world/2020/may/10/boris-johnson-details-first-careful-steps-to-ease-covid-19-lockdown>

5. Charteris-Black J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. New York, NY: Palgrave Macmillan, 2004, 278 p.
6. Charteris-Black J. *Metaphor and political communication // Metaphor and Discourse*. London: Palgrave Macmillan, 2009, pp.97–115.
7. Chiapello E., Fairclough N. Understanding the new management ideology. *Discourse and society*, 2002,13(2), pp.185-208.
8. COVID-19: UN chief calls for global ceasefire to focus on ‘the true fight of our lives’, 2020/03. URL:www.https://news.un.org ›
9. De la Rosa M.V.M. (2008). The persuasive use of rhetorical devices in the reporting of “Avian Flu” // *Vigo International Journal of Applied Linguistics*, 5, pp.87–106.
10. Ihnen C., Richardson J. On combining pragma-dialectics with critical discourse analysis // *Keeping in Touch with Pragma-Dialectics*. Amsterdam: John Benjamins, 2011, pp.231–244.
11. İlham Əliyev “BBC News”-a müsahibə verib, 09 noyabr 2020. URL:<https://www.https://president.az/az/articles/view/45845>
12. Mensagem do Presidente da República ao País. URL:<https://www.presidencia.pt> › ...
13. Reisigl M., Wodak R. The discourse-historical approach (DHA) // *Methods of Critical Discourse Analysis*. London: Thousand Oaks, 2001, pp.87–121.
14. Winston Churchill’s Poetic Speeches of World War II. URL:<https://winstonchurchill.org/resources/in-the-media/churchill-in-the-news/winston-churchills-poetic-speeches-of-world-war-ii/>

Aytan Allahverdiyeva

Summary

Rhetorical characteristics of militaristic metaphors in a crisis situation

The article discusses the use of militaristic metaphors as a rhetorical strategy in political discourse in war and pandemic crisis situations, and eventually, Critical Discourse Analysis (CDA) and Discourse Historical Approach (DHA) methods were used.

The purpose of the analysis is to reveal the goals of politicians using militaristic metaphors to manage crisis situations in the context of wars and the COVID-19 pandemic in different socio-political conditions. Hence, the article touches on issues such as rhetorical coherence in political discourse, social interpretation of discourse, discursive relationships within the text, social and institutional context, socio-political and historical context, and speakers' intentions.

Айтан Аллахвердиева

Резюме

**Риторические характеристики милитаристских метафор в
кризисной ситуации**

В статье рассматривается использование милитаристских метафор в качестве риторической стратегии в политическом дискурсе в ситуациях военных и пандемических кризисов, для чего использовались методы Критического Дискурсивного Анализа (КДА) и Дискурсивно-Исторического Подхода (ДИП).

Цель проведенного анализа – выявить цели политиков, использующих милитаристские метафоры для управления кризисными ситуациями в условиях войн и пандемии КОВИД-19 в различных общественно-политических условиях. Исходя из этого, в статье затрагиваются такие вопросы, как риторическая связность в политическом дискурсе, социальная интерпретация дискурса, дискурсивные отношения внутри текста, социально-институциональный контекст, социально-политический и исторический контекст, интенция говорящих.

Rəyçi: f.e.d. K.Əbdürrəhmanova

Redaksiyaya daxil olma: 22.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 25.05.2022

Çapa qəbul olunma: 04.06.2022

UOT 811.11

Əminə Səfərzadə
Azərbaycan Dillər Universiteti
amina.safarzade@mail.ru

SÖZ SIRASI VƏ CÜMLƏ VURĞUSU CÜMLƏNİN MƏNASINI FORMALAŞDIRAN SUPRASEQMENT VAHİDLƏR KİMİ

Açar sözlər: *seqment, supraseqment, nitq axını, söz sırası, cümlə vurğusu*

Key words: *segmental, suprasegmental, speech flow, word order, sentence stress*

Ключевые слова: *сегментный, супraseгментный, речевой поток, порядок слов, фразовое ударение*

Nitq axını təkcə seqment vahidlərinin birləşməsindən ibarət deyildir. O, seqment və seqment olmayan (supraseqment) vahidlərin birləşməsindən ibarətdir [3, s. 82].

Dilçilikdə supraseqment dil vahidləri (latınca *supra* – yuxarı, *segmentum* – seqment) qeyri-xətti dil vahidləridir. Onların dilin xətti, seqment vahidlərindən əsas fərqi ondan ibarətdir ki, nitq axınının ardıcıl xətti bölünməsi prosesində fərqlənən dilin seqment vahidlərindən ayrı olaraq özbaşına mövcud ola bilməzlər. Supraseqment dil vahidləri dilin maddi qabıqlarını səciyyələndirmək və müəyyən etmək üçün onların üzərinə qoyulur. Söz sırası və cümlə vurğusu supraseqment vahidlər hesab edilir.

İngilis dilində, cümlənin hər bir üzvünün sintaktik ifadə üsulu, digər sözlərlə əlaqəsi və cümlə növü ilə müəyyən edilən ümumi bir yeri var. İngilis dilində cümlədə sabit söz sırası var. Bu onunla izah olunur ki, dildə çox az sayda qrammatik sonluq və söz düzəldici şəkilçilər var. Sözümləndəki funksiyası onun cümlədəki yeri ilə müəyyən edilir. Ancaq bəzən söz sırası qeyri-müəyyən təyin edilmiş xüsusiyyətə malik olur.

Bu və ya digər söz sırasının seçilməsi çox vaxt kontekstin semantikasını, kommunikativ-praqmatik xüsusiyyətləri və konkret cümlənin kommunikativ tapşırığı ilə müəyyən edilir. İnversiyaya səbəb olan amillər arasında cümlənin emosional mənası, kontrastiv vurğulanma və s. qeyd etmək olar.

Cümlədə onu təşkil edən söz və söz birləşmələri sırasının dəyişdirilməsi nəticəsində qrammatik tip də dəyişir; yeri dəyişdirilmiş element diqqəti daha çox cəlb edir, xüsusi psixoloji və üslubi çalarlığa malik olur. Danışığ zamanı cümlənin aktuallaşması kimi başa düşülən bu hadisə iki üsulla həya-

ta keçirilir: söz sırasının dəyişdirilməsi yolu ilə və məntiqi vurğu ilə. Söz sırası həm kommunikativ mexanizmin qrammatik kateqoriyasının (nəqləmə, sual, çağırış), həm də kommunikativ məqsədin qrammatik kateqoriyasının ifadə üsullarından biri kimi çıxış edir. Cümlənin qrammatik cəhətdən qurulması aspektində söz sırası “sintaktik münasibətlərin müşayiətçisi elementi”dir. Bu mənada söz sırasına “qrammatik” üsullardan biri kimi baxılır. Söyləmədə söz sırası aktualaşdırmanın ifadə vasitəsi ola bilər [1, s. 163].

Nitqin törəməsi və qavranılması zamanı mühüm yer tutan, nitqin optimallığını artıran, mətn pragmatikasına xidmət edən inversiya cümlədə sözlərin neytral düzülüşünə qarşı dayanır. Müəllif intensiyası və mətn pragmatikası mətnin əsasında dayanır. Müəllifin fikrinin incəliklərini təsirli şəkildə ifadə texnikalarından biri kimi inversiyanın öyrənilməsi mətn sintaksisinin mühüm aktı kimi ciddi dəyərə malikdir [2, s. 3].

Dilin öz istifadəçiləri üçün yerinə yetirməli olduğu funksiyalar arasında ənənəvi olaraq təklif xarakterli məlumatların ötürülməsi əsas hesab olunur. Aydın ki, burada söz sırası əsas rol oynayır [5, s. 9].

Cümlədəki sözlərin düzgün yerləşdirilməsinin əsasında informasiyanın ötürülməsinin dəqiqliyi, onun müəyyən şəkildə səslənməsi, dilin qrammatik normalarına riayət olunması, informasiyanın verilmiş istiqamətdə dinləyən tərəfindən nəzərdən keçirilməsi, eləcə də hər bir sonrakı fikrin əvvəlkindən irəli gəlməsi durur.

Söz sırasının dəyişməsinin nəticəsini aşağıdakı nümunənin üzərində tədqiq edək:

Kevin: I want to travel somewhere cold this year.

Robert: Have you thought of travelling to Alaska?

Kevin: (1) No, I hadn't considered Alaska actually.

(2) No, Alaska I hadn't considered actually.

Burada Kevinin cavabının birinci variantında tema *I* əvəzliyi, ikinci variantında isə *Alaska* sözüdür. Kevinin dediklərini başa düşmək üçün Robert nitqi təşkil edən seqmentləri və onların deyilmə ardıcılığını müəyyən etməlidir. Məlumatın formalaşmasına həmçinin ton yüksəkliyinin dəyişiklikləri, yəni cümlənin prosodiyası da güclü təsir göstərir. Kevinin cavabının ikinci variantında *Alaska* sözündə əlavə vurğu məlumatın necə şərh edilməsinə təsir edir. İkinci cavabı “Ah, sən Alaskanı qeyd edirsən, bu xüsusi yerə gəldikdə...” kimi parafraz etmək olar. Digər tərəfdən birinci cavabda Kevin suala cavab vermək üçün gizli perspektiv seçib.

H.Tokizaki qeyd edir ki, söz sırası vurğunun yerini deyil, vurğunun yeri söz sırasını müəyyən edir [6, s. 196].

İngilis dilində vurğu sözlər ardıcılığını vahid bütövlükdə birləşdirmək və nitq axınının bir hecasını digərlərinin fonunda vurğulamaq üçün vacib bir vasitədir. Cümlə vurğusu cümlədə sözlərin vurğulanmasıdır. Cümlə vurğusu nitqi təşkil edir, cümlənin ritmik quruluş təməli rolunu oynayır, cümlənin semantik mərkəzini vurğulayır, müxtəlif modal-emosional məna çalarları ifadə edir, eyni tərkibdən ibarət cümlələri məna cəhətdən fərqləndirir və s. Beləliklə, cümlə vurğusu cümlənin mənasını formalaşdırır.

Məsələn:

They don't give their invitations to anybody.

ðei 'dəunt 'gɪv ðeər ,ɪnvɪ'teɪʃnz tu `enibədi ||

(Onlar heç kimə dəvətnamələrini vermirlər)

ðei 'dəunt 'gɪv ðeər ,ɪnvɪ'teɪʃnz tu `enibədi ||

(Onlar hamiya dəvətnamələrini vermirlər)

Must we dance as she shows?

'mʌst wi 'dɑ:ns əz ʃi ʃəʊz ||

(maraq ifadə edir)

,mʌst wi dɑ:ns əz ʃi ʃəʊz ||

(narazılıq bildirir)

Cümlə vurğusunun funksiyası cümləni müəyyən məzmunla müvafiq formada təşkil etməkdən ibarətdir. Cümlə vurğusu nitq axını zamanı morfemləri və sözləri məzmunla müvafiq formada həm inteqrasiya, həm də differensiasiya etməklə sintaqm və cümlələrin təşkilədiçi rolunu oynayır və onların ritmo-melodik cəhətdən formalaşmasına xidmət edir [4, s. 63].

Məsələn:

Girls that draw beautifully sit in the front rows.

'gɜ:lz ðæt 'drɔ: ,bjʊ:tɪfli | 'sɪt ɪn ðə ˌfrʌnt rəʊz ||

(Gözəl rəsm çəkən qızlar ön sıralarda oturlar)

'gɜ:lz ðæt ,drɔ: | 'bjʊ:tɪfli 'sɪt ɪn ðə ˌfrʌnt rəʊz ||

(Rəsm çəkən qızlar ön cərgələrdə gözəl oturlar)

Fikrin ifadəsi nitqin seqment və suprasedgment vahidləri ilə həyata keçirilir. Cümlə danışan tərəfindən nitq prosesində konkret, situasiya ilə bağlı ifadə kimi əmələ gəlir. Nitqdə hər bir incə məna suprasedgment vahidlər olan söz sırası və cümlə vurğusunun fəaliyyətində aşkar olunur.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Axundov, A.A. İngilis və Azərbaycan dillərində vurğunun ritmik-melodik xüsusiyyətləri / A.A.Axundov, S.Babayev, F.H.Zeynalov. – Bakı: BDU, – 1996. – 252 s.

2. Mehdixanlı, K.Ə. İngilis və azərbaycan dillərində inversiya: / filologiya üzrə fəlsəfə doktoru dis. avtoreferatı. / – Bakı, 2018. – 29 s.
3. Zeynalov, F.H. Vurğu və onun ingilis dilində bəzi fonetik hadisələrlə əlaqəsi // – Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Dillər İnstitutunun Elmi Əsərləri, – 1974. Seriya XII, №1, – s. 81-87.
4. Zeynalov, F.H. Müasir İngilis və Azərbaycan dillərində cümlə vurğusunun digər fonetik vasitələr ilə vəhdəti // – Bakı: M.F.Axundov adına Azərbaycan Pedaqoji Rus Dili və Ədəbiyyatı İnstitutunun Elmi Əsərləri, – 1974. Seriya XII, №3, – s. 62-68.
5. Downing, P.A. Word order in discourse: By way of introduction // – Amsterdam/Philadelphia: Word order in discourse, – 1995. – pp. 1-27.
6. Tokizaki, H. Word stress, pitch accent, and word order typology with special reference to Altaic // Cambridge: The study of word stress and accent: theories, methods and data. – 2019. – pp. 187-223.

Amina Safarzade

Summary

Word order and sentence stress as suprasegmental units that form the meaning of the sentence

The expression of thought is carried out by segmental and suprasegmental units of the language. The sentence is formed by the speaker in the process of speech as a specific, situational expression. Each subtle meaning in speech is revealed in the activity of word order and sentence stress, which are suprasegmental units of the language.

Inversion occupies an important place in the formation and perception of speech. It increases the optimality of speech, serves the pragmatics of the text and opposes the neutral arrangement of words in a sentence.

Sentence stress organizes speech, plays the role of the rhythmic structure of a sentence, emphasizes the semantic center of a sentence, expresses different shades of modal-emotional meaning, distinguishes sentences with identical components, etc.

Thus, word order and sentence stress serve to form the meaning of the sentence.

Амина Сафарзаде

Резюме

Порядок слов и фразовое ударение как суперсегментные единицы, формирующие значение предложения

Выражение мысли осуществляется сегментными и суперсегментными единицами языка. Предложение формируется говорящим в процессе речи как конкретное, ситуативное выражение. Каждое тонкое значение в речи раскры-

вається в діяльності порядку слів і фразового ударення пропозиції, котрі являються суперсегментними одиницями мови.

Інверсія займає важне місце при утворенні і сприйнятті мови. Вона підвищує оптимальність мови, служить прагматикі тексту і протистоїть нейтральному розташуванню слів в пропозиції.

Фразове ударення організує мову, грає роль ритмічної структури пропозиції, підкріплює смислове ядро пропозиції, виражає різні відтінки модально-емоціонального значення, розрізняє пропозиції з однаковими компонентами і т. д.

Таким чином, порядок слів і фразове ударення служать формуванню значення пропозиції.

Рәуҗи: *f.e.d., dos. A.Bayramova*

Redaksiyaya daxil olma: 01.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 15.05.2022

Çapa qəbul olunma: 30.05.2022

UOT 811.

Röya Əliyeva

Azərbaycan Dillər Universiteti

e-mail: aliyevaroya@hotmail.com

TƏZAD VƏ OKSİMORONUN AZƏRBAYCAN VƏ İNGİLİS DİLLİ ƏDƏBİYYATDA İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *üslubiyyat, üslubi vasitələr, fərdi üslub, təzad, oksimoron*

Key words: *stylistics, stylistic means, individual style, antithesis, oxymoron*

Ключевые слова: *стилистика, стилистические средства, индивидуальный стиль, антитеза, оксиморон*

Üslubiyyat fonetik, leksik, frazeoloji və qrammatik vahidlərin kontekst-də qazandığı üslubi funksiyaları öyrənir, müəyyən mətndəki fikir və hisslərin ifadə edilməsi zamanı dil vasitələrinin ekspressiv xüsusiyyətlərini, mətnin oxucuya təsirində onların rolunu nəzərdən keçirir. “Üslubiyyat dilçiliyin başqa şöbələrinə nisbətən sintaksislə daha çox təmaslaşır. Bu da dil sistemindəki yarusların yüksək mərhələsi olan cümlənin daxilindəki incəliklərlə bağlıdır. Fonetik, leksik, frazeoloji, morfoloji vahidlər məhz cümlədə - mətində üslubi incəlik yaradır, üslubiyyatın obyektinə çevrilir. Üslubiyyatı “ali sintaksis” (Belinski) adlandıranlar, görünür, bu yaxınlığı nəzərdə tutmuşlar” [2].

Bir çox alimlərin üslubiyyat haqqında müxtəlif fikirləri mövcuddur. Onlardan A.Qurbanov öz “Dil və üslub” əsərində dil və üslub məsələsinə toxunur, üslubun geniş anlayış olub, bir sıra sahələrdə: musiqidə, rəssamlıqda, heykəltaraşlıqda, memarlıqda özünü göstərdiyini qeyd etmiş və həmçinin filoloji aləmdə üslub anlayışının müxtəlif çalarlı olmasının elmi izahını vermişdir [1].

Üslublar həm ümumi, ictimai baxımdan, həm də xüsusi, fərdi baxımdan özünü göstərir. Birinci halda, yəni ümumi, ictimai məzmun daşdıqda funksional üslublar ortaya çıxır. Funksional üslublar milli ictimai təfəkkürün müxtəlif sahələrini əhatə edir, buna görə də bir neçə növə bölünür. Funksional üslublar bütövlükdə ədəbi dili təşkil edir.

Fərdi üslub xüsusi səciyyə daşıyır və əsasən, bir görkəmli şair və ya yazıçıya aid olur. Məsələn, *Füzuli üslubu*, *Sabir üslubu*, *Cavidin üslubu*, *Şekspirin üslubu*, *Çoserin üslubu* və s. Fərdi üslub bədii üslubda daha qabarıq şəkildə özünü göstərir. Fərdi üslub ayrı-ayrı sənətkarların ümumi dünya görüşü, təfəkkürü ilə sıx bağlıdır. Ədəbi dilimizin tarixində *Nəsimi üslubu*, *Füzuli üslubu*, *Sabir üslubu*, *Cavid üslubu*, ingilis dilinin tarixində də *Şeks-*

pirin üslubu, Çoserin üslubu səciyyəvi xüsusiyyətləri ilə daha çox məşhur olan fərdi üslublardır. Fərdi üslub bəzən bir qrup şair və ya yazıçıya da aid ola bilər. Məsələn: *Molla Nəsrəddinçilər üslubu*. Fərdi üslubu ictimai-tarixi şərait yetişdirir.

Aydındır ki, təzad və oksimoron yazıçının fərdi üslubunu fərqləndirən ən populyar bədii təsvir vasitələrindəndir. Bu kimi üslubi vasitələr istər ana dilimizdə, istərsə də ingilis dilində yazıb-yaradan yazıçı və şairlərin diqqətindən yan keçməmişdir. Əgər tarix boyu nəzər salsaq, aydın müşahidə edə bilərik ki, bu üslubi vasitələr digərləri ilə müqayisədə aparıcı mövqə tutmuşlar.

Odur ki, yazdığımız məqalədə məhz Azərbaycan və ingilis dilində yazılmış iki bədii əsərin təzad və oksimoron nöqtəyi-nəzərindən təhlilini etmişik. Məqsədimiz sözügedən üslubi vasitələrin işlənmə aktuallığını ortaya çıxartmaq və fikrimizi əsərlərdən seçdiyimiz nümunələrlə bir daha əsaslandırmaqdır.

Təhlil edəcəyimiz ilk əsər Pola Hokinsin “Qatardakı qız” kitabıdır. Bu əsər sirlərlə dolu bir detektivdir, lakin bununla belə, onu psixoloji triller də adlandırmaq olar. Burada personajlar çoxdur və hər birinin də öz sirləri və günahları var.

Əsərin baş qəhrəmanı Reyçelin xeyli ağır bir taleyi var. Onun həyatında hər şey uçuruma yuvarlanmış kimidir. Yazıçı qəhrəmanlarını yaşadıkları çətinlikləri, sıxıntıları müxtəlif üslubi vasitələrlə mükəmməl şəkildə ifadə etmişdir. Hər bir oxucu bu cümlələri oxuyarkən personajların duyduqları hissi bəlkə də olduğu kimi hiss edir və təsirlənirlər.

Romanı məqalənin tədqiqat obyektinə nöqtəyi-nəzərindən təhlil edərkən bir çox oksimoronlarla qarşılaşdıq. Burada işlədilən oksimoronların və əlbəttə seçdiyimiz nümunələr, əsasən “səssizlik”, “süküt” kimi sözlərin “cingildəmək”, “pıçıldamaq” və “zəng çalmaq” kimi sözlər ilə qarşılaşdırılmasıyla bağlıdır. Həmin nümunələrə nəzər salaq:

1. *The silence stretched out, filling the space between us, the whole room; it rang in my ears, and I felt hot and uncomfortable, my mind suddenly blank.* [4, s.157]

(*Süküt bizim aramızdakı fəzanı və bütün evi dolduraraq uzandı. Səssizlik qulaqlarımda cingildəyirdi və mənim üçün isti oldu, özümü narahat hiss etdim, anıdan heç bir şey xatırlamadım.*)

2. *I didn't want to hear the soundtrack, but I had to turn the volume up, anything to stop the silence ringing in my ears.* [4, s.214]

(*Mən nə dediklərini eşitmək istəməirdim, amma yenə də səsi qaldırdım ki, sükut qulaqlarımda zəng çalması kəssin.*)

3. *I scrub my skin and wash my hair and try to quieten the silent voice in my head which tells me it's an odd thing to do, less than forty-eight*

hours after your wife's body has been discovered, to ring another woman in the middle of the night. [4, s.228]

(Dərimi sürtürəm, başımı yuyuram və başımda mənə **pıçıldayan sakit səsi** susdurmağa cəhd edirəm.)

4. Still, **the silence ringing** in my ears sounded like voices, so I poured myself a glass of wine, and then another, and then I phoned Scott. [4, s.237]

(**Sükut** qulaqlarımda elə bərkdən **cingildəyirdi** ki, səslərə oxşamağa başladı və mən özümə bir bakal çərab süzdüm, sonra birini də, ondan sonra Skotta zəng etmək qərarına gəldim.)

Təqdim etdiyimiz nümunələrin hər biri romanın baş qəhrəmanı Reyçelin dilindən səslənib. Misalları nəzərdən keçirdikdə aydın görürük ki, Reyçelin uzun müddət yaşadığı sıxıntılar, şahidlik etdiyi və durmadan düşündüyü hadisələr onun beynində qəribə hislər yaşadır və qəhrəmanımızı ağır psixoloji vəziyyətə salır.

Birinci nümunə Reyçelin Skot ilə görüşü zamanı keçirdiyi hisslərin bir növ bədii və təsirli ifadəsidir, **“the silence rang in my ears”** (**səssizlik qulaqlarımda cingildəyirdi**). “Səssizlik” və “cingildəmək” – bu sözlərin biri isim, digəri isə feildir. Eyni zamanda hər iki söz zidd mənaları özündə əks etdirir. Səssizliyin qulaqda cingildəməsi imkansızdır, çünki biz nitqimizdə daha çox səsin qulaqda cingildəməsi ifadəsini işlədirik. Lakin bu ifadə vasitəsi ilə yazıçı Reyçelin düşdüyü mühitin təsirindən keçirdiyi hissləri olduğu kimi ifadə etməyə imkan verir.

Nümunəni dilimizə ifadə edərkən də üslubi vasitə olduğumu kimi qalır. Burada “it” əvəzliyi “the silence” sözünü əvəz edir. Odur ki, “it rang” birləşməsi “the silence rang” ifadəsini özündə ehtiva edir.

İkinci nümunədə də həmçinin, **“to stop the silence ringing in my ears”** (**sükut qulaqlarımda zəng çalmağını kəsmək**), təzadlı sözlərin cəm olub bir bütövü, oksimoronu yaradır. Belə ki, Reyçel bütün gün yatağından qalxmayaraq ötən gün yaşadığı qarışıq situasiyaları beynində götür qoy edir. Evdə tək olduğundan onu hərdən qara basır və kiminsə onu izlədiyini düşünür. Bir an tənha otaqdakı səssizlik onu qorxudur və otaqdakı televizorun səsinə yüksəldir ki, beynində cərəyan edən qarışıq fikirləri durdura bilsin. Müəllif burda da **“to stop the silence ringing in my ears”** oksimoronunu məharətlə işlədir. Bu nümunədə sanki iki qat ziddiyyət müşahidə edirik, “sükutun zəng çalmağı” və “bu sükutun kəsilməsi”.

Müəllifin istifadə etdiyi növbəti oksimoron da eyni məzmunu ifadə edir, sadəcə müəllif sinonim və antonimlərin köməkliyi ilə oksimoronlara mənə çalarlığı əlavə edir və oksimoronun gücünü artırmaq üçün müəyyən təsviri təyinlərdən də yararlanır. **“to quieten the whispering silent voice in**

my head” oksimoronu ikinci nümunə ilə eynilik təşkil edir. Belə ki, “*to stop*” yerinə bu nümunədə “*to quieten*” feilindən və “*whispering*” feli sifəti ilə “*silence*” sözünün mənası daha da qüvvətləndirilir. Yəni də müəllif Reyçelin an etibarını ilə beynində onu narahat edən sakitliyi susdurmaq üçün göstərdiyi çəhdləri bu üslubi vasitə ilə göstərir.

Əsərdən seçdiyimiz sonuncu nümunədə, *the silence ringing in my ears sounded like voices*, daha mürəkkəb üslubi hadisəni görmüş oluruq. Belə ki, “*the silence ringing in my ears*” saf bir oksimorondur. *The silence sounded like voices* ikinci hissədir, daha mürəkkəb olan. Bu nümunədə cümlənin mübtədası “*silence*”-dir, xəbəri “*sounded*”-dir. Hər iki sözün mənasını araşdırdığımız zaman aydın görürük ki, ziddiyətli məna ifadə edirlər və oksimoron yaradırlar. Belə demək mümkünsə bu nümunə cümlənin iki əsas üzvləri arasındakı əks mənanı ifadə etməklə oksimoronun yaranmasına zəmin yaradır.

Dilçilikdə Qalperinin oksimoronla bağlı təsnifatı məlumdur. O, oksimoronları ifadə olunduqları nitq hissələrinə görə şərh etmişdir. Bu təsnifata nəzər salaq:

I növ ən çox rast gələn oksimoron birləşmələr növü, sifətin isimlə birləşməsidir: Adj+N – “*sweet aching*”, “*delicious agony*”, “*wolvish lamb*”, “*smileless smile*”, “*hcnourable villain*”, “*cold fire*” (“*şirin ağrı*”, “*ləzzətli əzab*”, “*canavar quzu*”, “*təbəssümsüz təbəssüm*”, “*qeyrətli cani*”, “*soyuq atəş*”).

II növ oksimoron birləşmələri *of* söz önlüyü ilə birləşən iki isim arasında aşkarlanır: N+of+N

Bu struktur növünə növbəti sözbirləşmələrini aid etmək olar: “*divinity of hell*”, “*feather of lead*” (“*cəhənnəmin ilahiliyi*”, “*qurğuşun lələyi*”).

III növ oksimoron birləşmələrə zərf və sifətin birgə istifadə olunduğu söz birləşmələri aid edilir. Deməli, III struktur növünü növbəti düstur ilə göstərmək olar: Adv.+Adj. Məsələn: “*attractively ugly*”, “*beautifully ugly*”, “*detestably cheerful*” “*cəlbedici çirkin*”, “*gözəl çirkin*”, “*iyrənc dərəcədə şən*”) sözbirləşmələrini də aid etmək olar.

IV növ oksimoron birləşmələri feil və zərfin birləşməsidir: V+Adv: *slaved joyfully* (*sevincli qul*). [3]

Ancaq burda diqqəti çəkən məqam oksimoronun cümlənin baş üzvləri arasında yaranmasıdır, mübtəda+xəbər. Vurğulamaq istərdik ki, bu cür təsnifat yenilikdir.

Bundan da əlavə bu cümlədə iki əks ideyanın antiteza yaratmasıdır, “*the silence*” və “*voices*”. Normalda biz təzadın sintaktik üslubi vasitə oldu-

ğunu bilirik. Ancaq bu da inkar edilə bilməz ki, bu nümunədə hər iki söz təzaddır, baxmayaraq ki, onlar bir cümlənin daxilində öz əksini tapıb.

Bu məqalədə tədqiq etdiyimiz növbəti əsər akademik Kamal Abdullanın “Səhvlərimizin qrammatikası” adlı hekayəsidir.

Hekayə Eyvazlının yuxusunda Koroğlunu görməsi ilə başlayır. Məhz bu hissədə yazıçı Koroğlunun əzəmətni diqqətə çatdırmaq üçün oksimorondan istifadə edir, həmin hissəyə nəzər salaq:

“... Bıqları burma, qoç Koroğlu bir cıqqılı dağın döşündə əlində tutduğu ayri misri qılıncı buludsuz, əngin göylərə tuşlayıb şəstlə durmuşdu” [5].

Bu hissədə işlədilən “cıqqılı dağ” ifadəsi oksimorondur. Dağ yerin müəyyən hündür, dik, yamaclı və zirvəli hissəsidir. “Dağ” sözünün “cıqqılı” sözü ilə yanaşı işlədilməsi yeni bir bədii oksimoronun ortaya çıxmasına zəmin yaradır. Belə ki, fikrimizcə, yazıçı burada Koroğlunun əzəmətini ön plana çəkmək üçün bu üslubi vasitəyə üstünlük verir.

Hekayədə rast gəldiyimiz növbəti oksimoron “ağıllı şeytan” birləşməsidir. Baş qəhrəman Eyvazlı “Ağıllı” və “Dəli” şeytan adlandırdığı dostları ilə tez-tez ünsiyyətdə olur. Hər şeytandan eşitdiyi sözlər ona müxtəlif fərqli hissələr yaşadır. “Ağıllı şeytan”ın dedikləri onu rahatladırırsa, “Dəli şeytan”ın dedikləri onun canına qərribə narahatlıq salırdı.

“Şeytan” dini təsəvvürlərə görə şəri təmsil edən mövhumi varlıqdır. Bu sözün “ağıllı” sözü ilə ziddiyyət təşkil etməsi aydındır. Odur ki, hekayədə baş qəhrəman Eyvazlının tez-tez ünsiyyətdə olduğu “Ağıllı şeytan” hər nə qədər onun dostu kimi göstərilərsə də bu ifadə özlüyündə oksimorondur. Çünki şeytan dediyimiz varlıq heç vaxt ağıllı ola bilməz. Həmin hissəyə nəzər salaq:

“Eyvazlının tanıdığı və ünsiyyətdə olduğu bir Ağıllı şeytan vardı. Ağıllı şeytan belə hallarda Eyvazlının qulağına onun ruhunu oxşayan həlim bir səslə pıçıldayırdı ki, azı buna görə bu nəhənglərin qədrini bilmək vacibdir. Eyvazlı Ağıllı şeytani çox gözəl başa düşürdü.

Amma Ağıllı şeytanla yanaşı bir Dəli şeytan da var idi. Dəli şeytan isə öz zəhlətökən, cır səsilə belə deyirdi: Yox, nəərə çəkib qılınc çalan bu adamlar qəhrəman-zad deyillər. Onları qəhrəman eləmək səhvdir. Koroğlu öz padşahına asi olub, dövlətçiliyə qarşı çıxıb. Ən böyük qəhrəmanlığı da, deyərsən, elə Nigarı götürüb qaçırmağı olub...” [5]

Bu hissəni təhlil edərkən belə başa düşürük ki, “Ağıllı şeytan” mələkdir. Eyvazlıya ancaq gərçəkləri deyir-və xeyiri təmsil edir. “Dəli şeytan” isə konkret şəri təmsil edir və “Ağıllı şeytan” ilə qarşı-qarşıya qoyulub.

Nəzərimizdən qaçmayan bir başqa məqam yazıçının iki üslubi vasitəni eyni anda işlətməsidir təzadı və oksimoronu. Beləliklə, əgər diqqət etsək gö-

rərik ki, iki abzasda göstərilən fikirlər sanki əks fikirlərin qarşılaşdırılmasıdır. Həmin məqamlar aşağıdakılardır:

Ağıllı şeytan – Dəli şeytan; ruhunu oxşayan – zəhlətökən; həlim bir səslə – cür səsilə; [5]

Aydın görünür ki, yuxarıdakı ifadələr bir-birinə zidd olan və biri digərinin mənasını qüvvətləndirmək üçün istifadə olunan antonim sözlərdir ki, bəziləri oksimoronun, bəziəri də təzad kimi üslubi vasitələrin yaranmasına səbəb olub. İşlənmə məqamından aslı olaraq onları həm təzad, həm də oksimoron kimi qiymətləndiririk. Çünki təzad ziddiyyət təşkil edən sözlərin, fikirlərin bir mürəkkəb cümlənin və ya iki abzas daxilində işlədilməsi kimi qəbul olunan sintaktik, oksimoron isə bir-birinə əks olan sözlərin yanaşı işlədilməsi ilə yaranan leksik üslubi vasitədir.

Eyni zamanda, başqa bir məqam ondan ibarətdir ki, hər iki abzasdakı ümumi ideya təzad təşkil edir. Belə ki, Ağıllı və Dəli şeytanlar Eyvazlının qulağına iki bir-birinə zidd fikirləri pıçıldaırlar. Eyni insan haqqında iki fərqli və ziddiyyətli məqamlar qarşı-qarşıya qoyulur. Bir insanın iki ziddiyyətli xüsusiyyəti aşkar formada təzahür etdirilir. Ağıllı şeytan Koroğlunun necə bir nəhəng qəhrəman olduğunu və onun kimi qəhrəmanların qədrinin bilinməsinin gərəкли olduğunu ifadə edərkən, Dəli şeytanın onun kimi qəhrəmanları asi və dövlətçiliyə qarşı çıxan biri olaraq təsvir edirdi.

Onu da vurğulamaq istərdik ki, burada işlədilən “*ağıllı şeytan*”, “*dəli şeytan*” ifadələri nəinki iki, hətta üç üslubi vəsitəni özündə birləşdirir. Belə ki, “*ağıllı*” və “*şeytan*” sözləri əks mənə ifadə etdiyi üçün oksimorondur. Həmçinin “*ağıllı*” kimi insana məxsus olan keyfiyyətin şeytanın üzərinə köçürülməsi ilə bu ifadə eyni zamanda metafordur. Bir başqa tərəfdən “*ağıllı*” və “*dəli*” sözləri antonimlik təşkil etdiyi üçün və iki fərqli cümlədə işlədildiyindən təzad yaradırlar. Odur ki, bu kimi üslubi hadisə konvergeniya adlanır. Konvergeniya hadisəsi bir nümunədə bir neçə üslubi vasitənin öz əksini tapmasına deyilir. Konvergeniya I.Arnold, V.Kuxarenko, T.Kazakova, G.Kopnina və digər dilçilər tərəfindən də araşdırılmışdır.

Bu hekayədə müəllif iki dünyanı, yuxu və real aləmi bir neçə dəfə qarşılaşdırmış və hər iki dünyada baş verən hadisələrin bir birinin əksi olduğunu təzad üslubi vasitəsi ilə məharətlə ön plana çəkmişdir. Növbəti iki parça bu məqamları özündə cəmləşdirir:

“Eyvazlı səhər yeməyini bu cür pərakəndə düşüncələr içində bitirdi. Əlində tutub ora-bura tərپətdiyi fincanın divarlarında özünə yer eləmiş əyri-üyrü qara qəhvə zolaqları pozuq olsa da, səslə bir xəttə dönüb qulağına onu həyəcanlandıran belə sözlər pıçıldaırdı: “Təəssüf ki (bir başqa dünyada: nə xoş ki), yuxuda olanlar həyatda baş vermir, həyatda yuxudakının əksi

baş verir. Koroğlunu isə, ey Eyvazlı, sən çox da ürəyinə salma. Koroğlu hələ sənə sübut edəcək ki, o, həqiqətən, qəhrəmandır. Bu günün axşamı önəmli bir hadisə baş verəcək və bu hadisə sənin həyatını dəyişəcək. Sən o hadisə ilə təkbətək, üzbəüz qalmalısan. Buna hazır ol”.

“Eləcəyə ürəyi əsə-əsə atın yanından əlini onun belinə ehmalca sürtərək (bir başqa dünyada şappiltıyla vuraraq) keçib evin qapısına toxunmazdan əvvəl başını qaldırdı, ikinci mərtəbədəki həmişəqaranlıq pəncərəyə nəzər saldı. Bu, qonaq otağının pəncərəsi idi və qonaq otağına ayda-ildə bir dəfə girən olmazdı. Eyvazlı bu gün də qonaq gözləmirdi. Pəncərədən işıq gəlməməli idi... Pəncərədən işıq gəlirdi.” [5]

Hər iki parçada aydın müşahidə edirik ki, bir dünya ilə başqa bir dünyaya arasındakı fərqlər antonim sözlərin ifadə etdikləri təzadlı məna ilə qarşılaşdırılmışdır: *təəssüf ki- nə xoş ki; yuxuda- həyatda; ehmalca sürtərək- şappiltıyla vuraraq; işıq gəlməməli idi- işıq gəlirdi.*

Antitezanın işlədildiyi növbəti nümunəyə nəzər salaq:

“Günəşli bir gün idi. Küçə boyu irili-balacalı evlər gah bir-birinə tərəf əyilib bir-birinin içində əriyir, gah da qəddi-qamətlərini düzəldir, tovuz quşları kimi cilvələnirdi.” [5]

Bu nümunədə də antonim sözlər vasitəsi ilə təzad özünü göstərir: *irili-balacalı, bir-birinə tərəf əyilmək-qəddi-qamətini düzəltmək, ərimək-cilvələnmək.*

Burada yazıçının əsas məqsədi Eyvazlının günün günorta çağı küçə ilə gedərkən, kölgəsiz küçələrdə qızmar günəşin altında gəzməyin insanda yaratdığı təəssüratı göstərmək idi. Bu məqsədə nail olmaq üçün yazıçı təzadla üstünlük vermişdir. Çünki əks mənalı sözlər ilə reallığı təsvir etmək daha təsirlidir və oxucunu diqqətini çəkmək üçün mükəmməl vasitədir.

Hekayədə növbəti oksimoron “Allahın bəlası” ifadəsidir. “Allahın bəlası” kimi adlandırılan şəxs hekayənin digər personajı olan şair idi. Eyvazlının dili ilə desək, o, şeirləri özündən, özü şeirlərindən bətar, son dərəcə idbar və özündən müştəbeh bir şairdir.

“Allahın bəlası düşdü yadına.” [5]

Bu ifadənin ona görə oksimoron olduğunu iddia edirik ki, Allah müsbət keyfiyyətləri özündə cəm edən, bütün kainatın yeganə yaradıcısıdır. Yəni bu söz ifadə etdiyi mənaya görə müsbət xarakter daşıyır. Ancaq onunla birgə işlədilmiş “bəla” sözü isə mənfi mənada işlədilir, yəni zidd sözlər birləşib və bir bütövü ifadə edir. Bu ifadə şairin necə bir xarakterə malik olduğunu üzə çıxarır.

Eyvazlı bu şairi vampir adlandırırdı. Onun bütün davranışları Eyvazlı üçün mənfi xarakter daşıyırdı. Yazıçı bu məqamı növbəti oksimoron ilə daha parlaq ifadə etmişdir:

“Adam bu dəfə öz idbar təbəssümünü heç gizlətməyə də çalışmadı, əmin oldu ki, onun təbəssümü Eyvazlının “yeddi qatından keçdi”, yalnız bundan sonra ayaqlarının hansınisa hansıninsa üstündən götürüb (Eyvazlının bir diqqəti onun ayaqlarında qalmışdı, amma ayaqlar bir-birinə meynə tingləri kimi qaynayıb qarışdığından bunu dəqiq ayırd edə bilmədi) haracan gəldi, deyəsən, lap elə otağın ortasınacan uzatdı. Kresloda şirin-şirin qurcuxub yerini uzun bir söhbət üçün rahladı. Eyvazlı seytnota (çaşqın bir hala) düşdü” [5].

“İdbar təbəssüm” bir-birinə əks olan “idbar” və “təbəssüm” sözlərdən ibarət olan oksimorondur. Buna bənzər bir başqa oksimoron aşağıdakıdır:

“Eyvazlının dodaqlarına acı bir təbəssüm qondu” [5].

Bu nümunələrdəki “idbar” və “acı” sözləri “təbəssüm” sözü ilə əks mənə ifadə edir. Belə ki, “idbar” “çirkin, kifir, eybəcər” mənalarını bildirir. “Acı” sözü də “xoşagəlməz” mənasında işlədilir. Bu sözləri “təbəssüm” sözü ilə eyni kontekstdə işlədilməsi təsvir olunan şəxsin sahib olduğu mənfi keyfiyyətlərin üzə çıxarılması üçündür.

Beləliklə, akademik Kamal Abdullanın müəllifi olduğu “Səhvərimizin qrammatikası” hekayəsi öz üslubi çalarları ilə oxucunun diqqətini çəkən, eyni zamanda biz gənc tədqiqatçıların üzərində araşdırma aparması üçün maraqlı materialdır. Apardığımız tədqiqat bir daha sübut etdi ki, hər müəllifin üslubi vasitələrdən istifadəsi fərdi xarakter daşıyır və hər üslubi vasitə oxucuya reallığı çatdırmaq üçün özünəməxsus rol oynayır.

Onu da vurğulamaq istərdik ki, bu məqalədə ön plana çəkmək istədiyimiz oksimoron kimi işlədilməsi böyük məharət tələb edən üslubi vasitəni Azərbaycan bədii ədəbiyyatında da rast gəlmək olar. Təzad və oksimoron tək ingilisdilli müəlliflərin istifadə etdiyi üslubi vasitə deyil.

Nəhayət, hər iki dildən seçdiyimiz bədii əsərin müəllifləri təzad və oksimoron kimi həm mürəkkəb, həm də maraqlı üslubi vasitələri böyük məharətlə istifadə etmişdir. Nümunələrin təhlili zamanı biri-birindən fərqli və eyni zamanda müxtəlif təzad və oksimoronları nəzərdən keçirdik. Tədqiqat zamanı oksimoronun məlum təsnifatlarından fərqlənən bir strukturu da məlumumuz oldu. Bu cür strukturların ortaya çıxması tədqiq etdiyimiz üslubi vasitələrin aktuallığını vurğulayır. Bu da yeni təsnifatların araşdırılmasına və onların şərh olunmasına böyük ehtiyac olduğuna diqqət çəkir. Bu kimi araşdırmalar elmi yenlikdir. Əlavə olaraq, onu da qeyd etmək istərdik ki, hər iki üslubi vasitə istər ana dilimizdə, istərsə də ingilis dillində böyük məharətlə istifadə olunmuşdur. Buna səbəb hər iki üslubi vasitənin rəngarəng çalarlığa malik olmasıdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Abdullayeva, A.S. Üslubiyyat məşğələlərinin metodikası. Bakı: Azərtədris-nəşr, 1961, 143 s.
2. Abdullayev, S.Ə. Ekspressiv təsdiqlik və ekspressiv inkarlıq (Azərbaycan dili materialları əsasında): Filologiya elmlər namizədi dissertasiyası. Bakı, 1970, 237 s.
3. Galperin, I.R. Stylistics. Moscow: "Higer school", 1977, 328 p
4. Paula Hawkins. The Girl on the Train. Penguin Random House UK, Black Swan edition reissued, 2016, 409 p.

İnternet mənbələr

5. Kamal Abdulla: Səhvlərimizin qrammatikası (axar.az)
<https://axar.az/news/kult/5865.html>

Roya Aliyeva

Summary

Characteristics of usage of antithesis and oxymorons in the Azerbaijani and English literature

The article "Characteristics of usage of antithesis and oxymorons in the Azerbaijani and English literature" is devoted to the analysis of antithesis and oxymorons selected from two different works of literature written in Azerbaijani and English. The article examines the story of academician Kamal Abdulla "Səhvlərimizin qrammatikası" and a detective, psychological thriller Pola Hawkins full of mysteries "Girl on the train." The authors of both works of literature skillfully used antithesis and oxymoron, which are the main research objects of the article. This shows that the research and interpretation of both stylistic tools is relevant. The article also examines the existence of a new structure that differs from the known classifications of the oxymoron-style tool. This highlights the need for research and interpretation of new classifications. Such research is a scientific innovation. As a result, our research shows that the study of both antithesis and oxymoron is a topical issue, and there is a need for innovative research on these stylistic tools.

Роя Алиева

Резюме

Особенности использования антитезы и оксюморона в Азербайджанской и английской литературе

Статья «Особенности использования антитезы и оксюморона в азербайджанской и английской литературе» посвящена анализу антитезы и оксюморона, выбранных из двух разных художественных произведений, на-

писанных на азербайджанском и английском языках. В статье рассматривается повесть академика Камала Абдуллы «Грамматика наших ошибок» и полный загадок детективно-психологический триллер «Пола Хокинс» «Девушка в поезде». Авторы обоих художественных произведений умело использовали антитезу и оксимарон, которые являются основными объектами исследования статьи. Это свидетельствует об актуальности исследования и интерпретации обоих стилистических средств. Также в статье исследуется наличие новой структуры, отличной от известных классификаций инструмента оксимаронового стиля. Это подчеркивает необходимость исследования и интерпретации новых классификаций. Такое исследование является научной инновацией. В результате наше исследование показывает, что изучение как антитезы, так и оксимарона является актуальным вопросом, и существует потребность в инновационных исследованиях этих стилистических средств.

Rəyçi: f.e.d., prof. L.Cəfərova

Redaksiyaya daxil olma: 25.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 05.05.2022

Çapa qəbul olunma: 03.06.2022

UOT 811.

Qənirə Məmmədzadə

Gəncə Dövlət Universiteti, doktorant

ganira.mammadzadeh@gmail.com

DÜZƏLTMƏ SÖZ TƏRKİBİNDƏ SÖZDÜZƏLDİCİ ŞƏKİLÇİDƏN ƏVVƏL İŞLƏNƏN AD QRAMMATİK ELEMENTLƏRİNİN DERİVATİV FUNKSİYASI

Açar sözlər: şəkilçi, qrammatik şəkilçi, aqlütinasiya, funksionallıq, mürəkkəb tərkib

Key words: suffix, grammatical suffix, agglutination, functional, compound component

Ключевые слова: суффикс, грамматические суффикс, агглютинация, функциональность, сложный компонент

Düzəltmə sözlərin tərkibində şəkilçilərin sıralanmasına və ardıcılığına dair verilən məlumatlarda bir qayda olaraq sözdüzəldici şəkilçilərin əvvəl, sözdəyişdirici şəkilçilərin isə sonra işləməsi barədə izah və şərhlər verilir, daha sonra isə həmin fikrin təsbit olunması üçün *çöllüklərimiz, meydançaları-mız, otlaqlarımızdandır, görüşməmişik, çalışmışdıq, vuruşmuşduq, yazışmış-dıq* tipli münasib nümunələr təqdim edilir. Aqlütinativ mexanizmdə sözün struktur tərkibi həqiqətən belədir. Çünki düzəltmə söz özünün kök-şəkilçi tərkibi ilə bir vəhdət təşkil edir və bu tərkib xüsusi leksik vahid kimi formalaşmış olur. Hər hansı leksik vahid kimi formalaşmış sözə isə qrammatik elementlər, bir qayda olaraq sözdüzəldici şəkilçilərdən sonra qoşula bilir. Şəkilçilərin işlənməsi ilə bağlı bir məlumatda deyilir ki, leksik şəkilçilər, yəni sözdüzəldici şəkilçilər söz tərkibində qrammatik, şəkilçilərdən əvvəl işlənir. Ancaq bəzi hallarda qrammatik (sözdəyişdirici) şəkilçilərin sözdüzəldicilərdən əvvəl işlənməsinə də rast gəlmək olur ki, bu da aqlütinativ quruluşun tələblərinə uyğun gəlmir. *Buna nümunə kimi -kı, -sız, -gil, -dakı şəkilçilərinin sözdüzəldicilərdən əvvəl işlənməsi* (bizimki, atamsız, əmimgil, evdəki sözlərində olduğu kimi) aqlütinasiyaya zidd bir hadisə kimi qeyd olunur [9].

Bununla yanaşı *-gil, -dakı, -sız, -inki* şəkilçilərindən əvvəl sözdəyişdirici şəkilçilərin işlədilməsi halları ilə bağlı meydana çıxarılan faktlar paradoks yaratmırmı? Məsələnin kökü də elə buradan başlayır. Fakt varsa bunu inkar etmək yox, araşdırmaq lazım gəlir. Həmin tipli faktların aşkar edilməsi əlbəttə ki, ciddi bir müşahidənin və yaradıcı təxəyyülün nəticəsi kimi qəbul

edilməlidir. Belə demək olar ki, söz tərkibində sözdəyişdiricilərin sözdüzəldicilərdən əvvəl işlənməsi faktları ənənəvi dilçilikdə çox da diqqəti cəlb etməmişdir. Lakin bir neçə şəkilçiyə aid faktların ortaya çıxarılması əslində aqlütinativliyin pozulması kimi qarşılanarsa da əslində bu hadisə dilin sözyaratım proseslərinin izlənilməsi baxımından müasir elmi nailiyyətlərə aparan bir yol kimi çox böyük nəzəri əhəmiyyət kəsb edir.

Azərbaycan dili sözdüzəltmə potensialı şəkilçi komponentlərinin yaranması və birləşməsi sayəsində çoxalır, artır və zənginləşir. Demək olar ki, sözdüzəltmə potensialının zənginləşməsinə yaranan tələbat hesabına Azərbaycan dilində bir sıra mürəkkəbtərkibli hesab edilə bilən şəkilçi kompleksi formalaşmışdır. Qeyd etmək lazımdır ki, Azərbaycan dilində mürəkkəb tərkib yaradan şəkilçilər barədə ayrıca araşdırmalar aparılmışdır. Oudur ki, onların bəziləri sözdüzəldici şəkilçilər sırasında verilir, bəziləri feili sifət düzəldən şəkilçilərin, bəziləri isə feili bağlamaların içərisinə daxil edilir. Mürəkkəb tərkib yaradan şəkilçilərin bir qismi isə formadüzəldən şəkilçilər adı altında təqdim olunur. Onların müəyyən qismi artıq mürəkkəb bir tərkib kimi sabitləşib, bəziləri sabitləşmə prosesi keçirir, digər qismi isə özünün nominal funksionallığını açıq-aydın bildirir. Müxtəsər olaraq Azərbaycan dilində mürəkkəb tərkib yaradan şəkilçiləri özlərini funksional xarakterinə görə aşağıdakı kimi ümumiləşdirmək olar:

1) *Hər iki tərəfi sözdüzəldici kompleks üzrə formalaşanlar:*

Bunlara dair *-cığaz* (-ciyəz, -cuqaz, -cüyəz), *-çılıq* (çilik, -çuluq, -çülük), *-calı* (-cəmi), *-ilti* (-ilti, -ultu, -ültü), *-ılı* (-ili, -ulu, -ülü) və s. şəkilçilərini nümunə göstərmək olar.

-Cığaz (-cığaz, -cuğaz, -cüyəz) şəkilçisi tərkibcə iki hissədən ibarətdir. Bu tərkibdəki *-cığ* komponenti isimlərdən kiçiltmə mənası bildirən sözlərin düzəldilməsində iştirak edir: *ev-evcik*, *topa-topacıq*, *koma-komacıq*, *meşə-meşəcik* və s. Şəkilçinin *-az* komponentini hansısa sözə qoşula biləcək başqa bir şəkilçinin variantı kimi izah etmək üçün elə bir faktik nümunə yoxdur. Səlim Cəfərov *-cığaz* şəkilçisi barədə bəhs edəkən onun həm birinci tərkib hissəsinə və bütövlükdə şəkilçi komponentinin özünə dair nümunələr verir. Ancaq *-az* (-əz) tərkibi barədə heç bir müqayisə, izah və şərh vermir. Sadəcə olaraq *-az* tərkibini ünsür kimi təqdim edir [1, s.157]. Buludxan Xəlilov, ümumiyyətlə, şəkilçi tərkibinin təhlilini aparmır, onun isimlərə qoşularaq *yazıqlıq*, *kiçiltmə*, *əzizləmə* mənasını bildirdiyini göstərir [3, s.88].

-Cığaz şəkilçisinin tərkib hissələri üzrə izahı haqqında məlumat Muxtar Hüseyinzadənin “Müasir Azərbaycan dili (Morfologiya)” adlı kitabında da verilmir. Burada həmin şəkilçinin iştirakı ilə düzələn *qızcığaz*, *evciyəz*, *uşaq-cığaz* sözləri nümunə göstərilir [2, s.28].

İlkin Əsgər qeyri-məhsuldar şəkilçilər sırasında *-az* morfemi barədə də bəhs edir, həmin şəkilçinin iştirakı ilə *topaz* idman termininin düzəldiyini göstərir və belə güman edir ki, *-az* tərkibi *Azərbaycan* sözünün abreviaturasından ibarətdir. Daha sonra isə *topaz* sözünün fransız mənşəli olduğunu *mi-neral, kristal mənası* bildirdiyini göstərir [4, s.57]. Burada bir qədər qeyri-məyyənlik müşahidə olunur, ona görə də bu barədə əlavə poemikaya girişməyə ehtiyac qalmır, həm də ona görə ehtiyac qalmır ki, *-cığaz* şəkilçisinin özündə şəkilçi komponentlərinə məxsus derivativ semantika öz izlərini saxlayır. Belə ki, şəkilçinin *-cığ* hissəsi əzizləmə kontekstində kiçiltmə, azlıq mənalı söz əmələ gətirirsə həmin məna ikinci təkrirdəki *-az* elementi ilə bir daha konkretləşdirilir. Yəni *-az* elementinin özü müstəqil sözün şəkilçiləşmiş variantı kimi özündə *azlıq* anlayışını da mühafizə edir. Sözdüzəldici kompleks üzrə formalaşan *-çılıq* (-çilik, -çuluq, -çülük) şəkilçisi demək olar ki, bütöv bir vəhdət təşkil etməmiş, güman ki, onun derivativ semantikasi məhz həmin şəkilçinin bir vahid kimi sabitləşəcəyini göstərir. *-Çılıq* şəkilçisi məsələn, *qoyunçuluq, dəmirçilik, kömürçülük, naxırçılıq, ilxıçılıq* sözlərində tərkib hissələrinə ayrılı bildiyi halda *mehribançılıq, dilxorçuluq, bekarçılıq* kimi sözlərdə tərkibcə bölünə bilmir. *-İlti* (-ilti, -ultu, -ültü) şəkilçi də artıq komplekt bir vəhdət üzrə sabitləşmişdir. Həmin şəkilçi vasitəsi ilə daha çox təqlidi sözlərdən yeni sorğu düzəlir: *pıçiltı, tuqqıltı, şıqqıltı, xılıtı* və s. Mümkündür ki, şəkilçinin *-il* tərkibi qayıdış növ elementindən, *-tı* hissəsi isə şühudi keçmiş şəkilçinin variantı kimi birləşib adyaratma funksiyası daşıyan derivativ vasitəyə çevrilmiş olsun. Necə ki, *-ı* (-i, -u, -ü), *-tı* (-ti, -tu, -tü) şəkilçiləri ilə feildən ad düzəldilə bilir: *-qorxu, hürk-hürkü, dol-dolu, sür-sürü; bağır-bağırtı, çığır-çığırtı, hönkür-hönkürtü* və s. *-ılı* (-ili, -ulu, -ülü) şəkilçisi də sözdüzəldici vasitə kimi feildən isim düzəldən *-ı* (-i, -u, -ü) (çəki-, sürü, ölü, dolu) və sifətdüzəldən *-lı* (-li, -lu, -lü) şəkilçisinin birləşməsindən törəyib feildən isim, isimdən sifət əmələ gətirilməsində iştirak edir: *çək-çəkili, yaz-yazılı, ört-örtülü, qur-qurulu* və s.

2) *Hər iki tərəfi sözdəyişdirici şəkilçi kompleks üzrə formalaşanlar:*

Sözdüzəldici funksiya daşıyan mürəkkəbtərkibli şəkilçilərin müəyyən qismi sözdəyişdirici elementlərin əsasında formalaşmışdır. Bunlara dair aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: *-dığım* (-diyim, -duğum, -düyüm), *-mamış* (-məmiş), *-dığım* (-diyim, -duğum, -düyüm) şəkilçisi tərkib etibarını ilə şühudi keçmiş zamanı bildirən *-dıq* (-dik, -duq, -dük) şəkilçisi ilə yerlik hal şəkilçisinin birləşməsi əsasında yaranmışdır. Bu şəkilçi daha çox feili bağlama şəkilçiləri sırasında təsvir edilir. Bəzi halalarda isə həmin şəkilçi formadüzəldici vasitə kimi təqdim edilir [3, s.105]. Formadüzəldici adı bu mənada başa düşülür ki, onlar sözdüzəldicidən sözdəyişdirici kimi, sözdəyişdiricidən

sözdəyişdirici kimi qəbul olunmur. Yəni ikisinin arasında bir keçid mərhələ-sindəki element sayılır. Odur ki, həmin tipli şəkilçilərin sözdüzəldiciliyə meyilli olması onları nisbi sözdüzəldici kimi qəbul etməyə əsas yaradır. – *Mamış* (-məmiş) şəkilçisi -*ma* (-mə) inkar və -*mış* (-miş, -muş, -müş) nəqli keçmiş zaman şəkilçisinin birləşməsi əsasında formalaşaraq işlədilir.

3) *Birinci tərəfi sözdüzəldici, ikinci tərəfi sözdəyişdirici kompleks üzrə formalaşanlar*

Azərbaycan dilinin sözyaratma zənginliyi ona təməl yaradır ki, yeni derivasiya prosesində sözdüzəldici şəkilçilərlə yanaşı sözdəyişdirici elementlərin kompleksi mühitində yeni formalar təşəkkül tapa bilsin. Haqqında bəhs olunan bütün mürəkkəbtərkipli şəkilçilər kimi bu bəndə aid olan şəkilçilər də Azərbaycan dilinin sözyaratma imkanlarına uyğun olaraq dilin öz daxili resurslarından qaynaqlanır. Bu bəndə daxil olan şəkilçilər sırasında aşağıdakıları qeyd etmək olar: -*cadan* (-cədən), -*casına* (-cəsinə), -*anaq* (-ənək), -*anda* (-əndə), -*andan* (-əndən).

-*Casına* (-cəsinə) şəkilçi keyfiyyət bildirən (yaxşıca, gözəlcə, davlıca, başlıca) -*ca* (-cə) tərkibi ilə -*sı* (mənsubiyyət) və yönük hal bildirən -(n) *a* şəkilçisinin birləşməsindən (dəlicəsinə, quduzcasına) törəmişdir.

-*Cadan* (-cədən, -cədən) şəkilçisi omonim variant kimi zaman bildirən (əvvəlcə, yenicə, indicə, təzəcə) -*ca* (-cə) şəkilçisi ilə -*dan* (-dən) çıxışlıq hal şəkilçisinin birləşməsindən törəmişdir. -*Anaq* (-ənək) şəkilçisi sözdüzəldici qismində feili-sifət şəkilçisi ilə -*aq* (-ək) şəxs şəkilçisinin birləşməsindən yaranmış və *sızanaq*, *döyənək*, *dadanaq*, *döşənək*, *biçənək*, *tozanaq* kimi sözlərin formalaşmasında iştirak edir. -*Anda* (-əndə) şəkilçisi -*an* (-ən) feili sifət elementi ilə yerlik -*da* (-də), -*andan* (-əndən) şəkilçisi isə feili sifət şəkilçisi ilə çıxışlıq hal -*dan* (-dən) şəkilçisinin birləşməsindən yaranıb *oturanda*, *duranda*, *gələndə*, *gedəndə*, *gedəndən*, *gələndən*, *görəndən*, *biləndən* kimi sözlərin formalaşmasında iştirak edir.

4) *Birinci tərəfi sözdəyişdirici, ikinci tərəfi sözdüzəldici kompleks üzrə formalaşanlar*

Azərbaycan dilinin sözyaratma potensialının zənginliyi hesabına söz tərkibində sözdüzəldicidən əvvəl işlənən sözdəyişdirici şəkilçilər yeni anlayışların ifadəsi tələbinə uyğun olaraq sözdüzəldici şəkilçi ilə birləşərək müştərək qaydada derivativ funksiya daşıyır. Bu halda onlar bir şəkilçi tərkibi yaradır və həmin tərkib özünün derivativ funksiyasını intensivləşdirir. Bu da ana dilinin leksik-semantik mühitinin daxili qaynaqlar hesabına zənginləşməsi prosesini canlandırır. Azərbaycan dilində adlardan ad yaranan şəkilçi qismində belə derivativ formalara dair aşağıdakıları nümunə göstərmək olar: -*dakı* (-dəki), -*dankı* (dənkı), -*ınkı* (-inkı, -unku, -ünkü); -*ıncı* (-inci, -uncu,

-üncü), *-ımtı* (-imtil, -umtul, -ümtül), *-ımtraq* (-imtirək, -umturaq, -ümtrək), *-ları* (-ləri), *-larca* (-lərcə), *-larla* (-lərlə) və s.

Göründüyü kimi bu potensial zəngindir və dildə informasiya aktivliyi gücləndikcə belə şəkilçi formalarının artımı da davamlı şəkildə inkişaf edir.

-Dakı (-dəki) şəkilçi tərkibə görə derivativ hal və mənsubiyyət, aidiyyət, münasibət bildirən *-kı* (-ki, -ku, -kü) sözdüzəldici şəkilçisinin iştirakı əsasında formalaşmışdır. Həmin şəkilçi demək olar ki, müxtəlif fəaliyyət sahələri üçün həmahəng qaydada yeni anlayışların ifadəsi baxımından olduqca məhsuldar bir keyfiyyətə malikdir. Bu şəkilçi istisnasız olaraq yerlik hallı bütün sözlərə qoşulmaq imkanlarına malikdir: *ev-evdəki, bayır-bayırdakı, iş-işdəki, insan-insandakı, düşüncə-düşüncədəki, yaxşı-yaxşıdakı, yaman-yamandakı, bir-birdəki, beş-beşdəki, siz-sizdəki, o-ondakı, bura-buradakı, ora-oradakı* və s.

-inkı (-inki, -unku, -üncü) şəkilçisi tərkibcə *-ın* (-in, -un, -ün) ziyəlik hal şəkilçisi ilə ziyəlik, mənsubiyyət, münasibət, aidiyyət bildirən *-kı* (-ki, -ku, -kü) şəkilçisinin birləşməsindən törəmişdir. *-Kı* (-ki, -ku, -kü) şəkilçisi, bir qayda olaraq zaman mənalı sözlərə qoşulub zaman anlayışlı atributiv sözlərin (*axşamkı, sabahkı, dünənkı, bu ilki, səhərki, gecəki, gündüzkü, bildirki, əvvəlki, sonrakı* və s.) əmələ gəlməsində iştirak edir. Lakin həmin şəkilçidən əvvəl ziyəlik hal şəkilçisi işləndikdə düzəltmə sözün məzmununda ziyəlik, sahiblik, aidiyyət, münasibət anlayışları bildirilir. S.Cəfərov *-kı* (-ki, -ku, -kü) şəkilçisinin zaman mənalı sifət düzəldilməsində *-inkı* (-inki, -unku, -üncü) şəkilçisinin mənsəə etibarı ilə ziyəlik hal şəkilçisi üzərinə *-kı* (-ki, -ku, -kü) şəkilçisinin əlavəsindən ibarət olduğunu qeyd edir [1, s.158]. B.Xəlilov *-kı* (-ki, -ku, -kü) şəkilçisini zaman məzmunlu sifət əmələ gətirən vasitə kimi təqdim edir [3, s.77], eyni zamanda *-inkı* (-inki, -unku, -üncü) şəkilçisinin struktur tərkibi barədə fikir bildirmədən onun iştirakı ilə mənsubiyyət, təkid mənalı söz əmələ gətirilməsi barədə *zavod-zavodunku, artel, artelinki, yaxşı-yaxşıninkı, beş-beşinki, siz-sizinki* nümunələrini misal göstərir [3, s.74].

-İnkı (-inki, -unku, -üncü) şəkilçisi özünün derivativ funksionallığı etibarını ilə Müasir Azərbaycan dilinin söz yaradıcılığı prosesində aktualıq baxımından xüsusilə diqqəti cəlb edir. Bu mənada ki, həmin şəkilçinin istisnasız olaraq bütün ad nitq hissələrinə qoşulma imkanları mövcuddur. *-İnkı* (-inki, -unku, -üncü) şəkilçisinin iştirakı ilə ayrı-ayrı nitq hissələrinə aid sözlərdən həmin nitq hissələrinə məxsus məzmun çalarlığı üzrə aşağıdakı kimi sözlər düzəlir: a) isimlərdən: *ev-evinkı, otaq-otağınkı, kitab-kitabınkı, tələbə-tələbəninkı, yaz-yazınkı, qış-qışın-tələbə-tələbəninkı, yaz-yazınkı, qış-qışınkı; b) sifətlərdən: qırmızı-qırmızınkı, göy-göyüncü, yaşıl-yaşılınkı, sarı-sarınkı; c) saylardan: bir-birinki, beş-beşinki, on-onunku, əlli-əllininki;*

ç) əvəzlilərdən: *biz-bizimki, siz-sizinki, onlar-onlarınkı, bu-bununku, hərə-hərəninki, kim-kiminki, nə-nəyinki* və s.

-*İnki* (-inki, -unku, -ünkü) şəkilçisi tərkib hissələrinə aidiyyəti üzrə asanlıqla bölünə bilsə də, formalaşma etibarı ilə daha çox müasirliklə səsləşsə də belə onun iştirakı ilə formalaşan sözlərdə güclü motivləşmə meyli olduğu müşahidə edilir. Məsələn, “*Bu havanınkı istirahətdir*”, “*Axşamınkı dincəlməkdir*”, “*Yazınkı həzz almaqdır*”, “*Atınkı minməkdir*” kimi deyimlərdə artıq, özünəməxsus daxili anlayış üzrə motivləşmə baş vermişdir. Eyni zamanda, -*inki* (-inki, -unku, -ünkü) şəkilçisi vasitəsi ilə “*Səninki səndə, mənimki məndə*”, “*Sizinki sizdə, bizimki bizdə*”, “*Bununku bunda, onunku onda*” kimi deyimlər də formalaşmışdır.

-*Dankı* (-dənki) şəkilçisi quruluşu etibarı ilə çıxışlıq hal şəkilçisi ilə -*kı* (-ki, -ku, -kü) şəkilçisinin birləşməsindən yaranmışdır. -*Dan* (-dən) tərkibi çıxışlıq hal elementi kimi bütün isimlərə, eyni zamanda digər nitq hissələrinə qoşulub qoşulduğu sözlərin semantik mühitinə dair çıxış nöqtəsi məzmununa uyğun mənə münasibəti bildirir: a) isimlərdə: *ev-evdən, bayır-bayırdan, söz-sözdən, fikir-fikirdən, arzu-arzudan*; b) sifətlərdə: *yaxşı-yaxşıdan, pis-pisdən, yaman-yamandan, igid-igiddən*; c) saylarda: *bir-birdən, beş-deşdən, on-ondan, yüz-yüzdən*; ç) əvəzlilərdə: *mən-məndən, sən-səndən, biz-bizdən* və s. -*Dan* (-dən) şəkilçisinin -*kı* (-ki, -ku, -kü) ilə birləşməsi sayəsində formalaşmış -*dankı* (-dənki) şəkilçisi qoşulduğu sözlərdə bir qayda olaraq zaman anlayışı bildirir: *çox-çoxdankı* (hadisə), *tez-tezdənki* (iş) və s.

Bu şəkilçi formalaşma etibarı ilə yeni olduğu üçün demək olar ki, onun derivativ funksiyası digər şəkilçilərdə olduğu kimi intensiv deyildir. Lakin ehtimal etmək olar ki, dilin informasiya funksiyası genişləndikcə həmin şəkilçinin sözyaratma potensialı da intensivləşə biləcəkdir.

-*İnci* (-inci, -uncu, -üncü) şəkilçisinin birinci tərkibi quruluşca yiyəlik hal şəkilçisi -*ci* (-ci, -cu, -cü) şəkilçisini xatırladır. Ancaq nəzərə alındıqda ki, -*inci* (-inci, -uncu, -üncü) şəkilçisi məzmun etibarı ilə sıra anlayışı bildirən sözlərin düzəlməsində iştirak edir, bu halda şəkilçinin -*ın* (-in, -un, -ün) tərkibinin yiyəlik hala aid olması özünü doğrultmur. Sözdüzəldici şəkilçilərlə əlaqədar yazılan mövcud mənbələrdə -*inci* (-inci, -uncu, -üncü) şəkilçisinin tərkib hissələri barədə etimoloji şərh və ya digər bir izah verilmir, sadəcə həmin şəkilçinin sıra sayları düzəlməsində iştirakı haqqında nümunələr verilir. Elə həmin şəkilçinin etimoloji şərhində də onun sıra anlayışına istinad etmək məqsədəuyğun hesab olunur. Bu halda -*inci*... şəkilçisinin birinci tərəfini yiyəlik hal yox, mənsubiyyət relikti kimi qəbul etmək lazım gəlir. Mənsubiyyət reliktinin miqdar sayına qoşulub sıra əmələ gətirməsi üçün daha sonra mənsubiyyət reliktinə sıra bildirən -*ci* (-ci, -cu, -cü) elementi qo-

sulur. Mənsubiyyət əlaməti ilə sıra bildirən şəkilçi arasına isə tənzimləyici xarakterli *n* elementi daxil olur və nəticədə *-ıncı* (-inci, -uncu, -üncü) tərkibi formalaşır. Buradakı *-cı* (-ci, -cu, -cü) tərkibini əlbəttə ki, *damcı*, *sancı* kimi sözlərdəki *-cı...* ilə eyniləşdirmək olmaz. Çünki həmin sözlərin kökü feildir, sıra bildirən sözlər isə ad nitq hissəsinə aid olan saydır.

Dil tarixi mütəxəssisi Əzizxan Tanrıverdi “Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası” adlı kitabında sıra saylarından bəhs edərəkən qədim yazılı mənbələrə istinadən göstərir ki, müasir dildəki *-ıncı* (-inci, -uncu, -üncü) forması qədimdə *-ınc* (-inc, -unc, -ünc) şəklində (birinc-birinci, ikinc-ikinci, üçünc-üçüncü, dördünc-dördüncü, yitinc-yeddinci) işlənmişdir. Eyni zamanda, H.Mirzəzadəyə istinad edərək mənbələrdə sıra saylarının, məsələn, *ikimci*, *üçümcü* kimi işlədildiyini də qeyd edir [5, s.538; s.257.]

Birinci variantla (*-ınc*, *-inc*, *-unc*, *-ünc*) əlaqədar onu demək olar ki, qədim mənbələrdəki forma nitq prosesində ritmik ardıcılıqla tənzimlənməmiş şəkildədir. Güman ki, sonrakı mərhələlərdə *nç* tərkibi nitq rəvanlığının tələbinə görə sona sait əlavəsi üzrə normalaşmışdır. İkinci varianta *ikimci*, *üçümcü* sözlərindəki *m* elementi həqiqətən mənsubiyyət elementinin izi kimi özünü göstərir.

Sıra sayları dünyanın başqa dillərində də mövcuddur. Ayrı-ayrı dillərdə sıra saylarının o dillərə məxsus qrammatik ifadə forması vardır. Məsələn, latın dilində *tres-tertius* (üç-üçüncü), *quinque-quintus* (dörd-dördüncü), rus dilində *tri-tretiy* (üç-üçüncü), *çetire-çetvertiy* (dörd-dördüncü), *semğ-sedğmoy* (yeddi-yeddinci), ingilis dilində *four-fourth* (dörd-dördüncü), *five-fifth* (beş-beşinci), tatar dilində *ber-berençe*, *altı-altınçı*, *tuqız-tuqızınçı* və s. [7, s. 364]. Kumık dilində sıra sayı düzəldilməsi üçün Azərbaycan dilində olduğu kimi *-nçı* (-nçu, -nçu, -nçü), *-ınçı* (-inçi, -unçu, -ünçü) şəkilçisindən (altınçı, okınçı, onunçu, özönçö) istifadə olunur [6, s.15]. Monqol dillərində sıra saylarının tarixi inkişafına dair yazılmış bir məqalədə türk dilləri ilə müqayisə aparılaraq göstərilir ki, türk dillərində *-ıncı...* şəkilçisi *-ınçı*, *-ıncı*, *ınşı*, *ınji*, *-ınsı* kimi təkamül prosesi keçirmişdir. Başqırd dilində, məsələn, *berense* (birinci), *dürtense* (dördüncü), qazax dilindəki *uçınçı* variantlarının mövcudluğu, *ilkinji* (başlanğıcdakı), *ortansı* (ortançı), *başınji* (əvvəlki) variantlarının mövcudluğu sıra sayı düzəldən şəkilçinin formalaşması barədə müvafiq fikir söyləməsinə şərait yaradır [10]. B.A.Serebrennikov sıra saylarının düzəlməsində iştirak edən şəkilçilərin formalaşması ilə əlaqədar söylənilən fikirləri ümumiləşdirərək göstərir ki, *sıra sayı düzəldən -ncı, -nci şəkilçiləri haqqında müxtəlif fikirlər vardır. Bəziləri bu şəkilçini feildən ad düzəldən -ınc (-inc, -unc, -ünc) (qorxunc, qısqanc) şəkilçisi ilə eyniləşdirməyə cəhd göstərmişlər. Bir qism tədqiqatçılar isə, məsələn, V.Banq, A.N.Kono-*

nov, A.M.Şerbak həmin şəkilçini üçüncü şəxs mənsubiyyət şəkilçisi kimi təqdim etmişlər [8, s.8]. Türk dillərində sıra sayı düzəldən şəkilçilərlə bağlı daha çox fikirləri qarşılaşdırıb polemika aparmış mümkündür. Lakin deyilənlərdən də aydın olur ki, *-ıncı...* şəkilçi tərkibinin birinci hissəsi *-ı* mənsubiyyət, *n* isə nizamlayıcı aralıq elementidir. İkinci tərkib isə derivativ semantikasına görə birinci tərkib kimi özündə mənsubiyyət çalarlığı əks etdirir. Odur ki, sıra sayı düzəldən *-ıncı...* şəkilçisini mənşə etibarını ilə ikiqat mənsubiyyət əlamətindən törəmə hesab etmək mümkündür. Nəzərə almaq lazımdır ki, ikiqat mənsubiyyət şəkilçisi eynilə *birisi, kimisi, çoxusu* sözlərində də mənsubiyyət anlayışının tamamlanması vəzifəsinə xidmət edir. O da mümkündür ki, sıra saylarındakı *-ıncı...* (bir-inci, beş-inci, səkkiz-inci) şəkilçisi *-ın+sı...* ardıcılıq mənsubiyyətdən törəmiş, *s* samiti tələffüz rəvanlığına görə *c* ilə əvəz olunmuşdur.

-İmtül (-imtil, -umtul, -ümtül) şəkilçisi. Bu şəkilçi əsas etibarını ilə rəng bildirən sifətlərə qoşularaq azaltma dərəcəsinə aid sifətlərin düzəlməsində iştirak edir: *ağ-ağimtil, göy-göyümtül, sarı-sarımtıl, qırmızı-qırmızimtil, yaşıl-yaşılımtıl, boz-bozumtul, qara-qaramtul* və s. Şəkilçinin birinci tərkib hissəsi mənsubiyyət bildirən *-ım* (-im, -um, -üm) ikinci tərkib hissəsi isə *-tül* (-til, -tul, -tül) elementindən ibarətdir. Şəkilçinin ikinci tərkib hissəsi müstəqil sözyaratmada iştirak etmir. Onun mənşəyi məsələsi də ancaq etimoloji yolla müəyyənləşdirilə bilər. Olsun ki, *-tül* (-til, -tul, -tül) elementi *yuxucul, qabaqcıl, ardıcıl* sözlərindəki *-cıl* (-cil, -cul, -cül) tərkibinin fonetik variantı kimi törəmişdir. *-İmtraq* (-imtrək, -umtral-, ümtrək) şəkilçisi də sifətlərdən azalma dərəcəsinə aid sifət düzəldən şəkilçi kimi formalaşmışdır: *ağ-ağımtraq, sarı-sarımtıraq, qırmızı-qırmızımtraq, göy-göyümtrək*. Bu şəkilçinin də birinci tərkib hissəsi birinci şəxs mənsubiyyət şəkilçisindən ibarətdir. İkinci tərkib hissəsi *-tül* (-til, -tul, -tül) elementi kimi müstəqil sözyaratmada iştirak etmir. Mümkündür ki, *traq-*... şəkilçisi də *-tül...* elementinin fonetik variantı kimi törəmişdir.

-Ları (-ləri) şəkilçisinin vasitəsi ilə *axşamları* (dincəlmək, *gəcələri* (oyaq qalmaq), *səhərləri* (yol getmək), *ayları* (ötürmək) *illəri* (yola salmaq); (yaz) *ayları* (qış) *günləri*, (payız) vaxtları kimi sözlər düzəlir. Şəkilçinin birinci tərkib hissəsi görüldüyü kimi, *-lar* (-lər) cəm şəkilçisindən ibarətdir. İkinci tərkib hissədə işlənən *-ı* (-i, -ü, -u) elementi mənsubiyyət şəkilçisini xatırladır. Lakin iki sözdəyişdirici şəkilçi birlikdə sözdüzəldici yerində işləmə bilmədiyindən həmin şəkilçi elementinin *turşu, şirni, qulu* sözlərindəki kimi sözdüzəldiciliyə keçmiş variant hesab etmək mümkündür. Buludxan Xəlilov *-ları* (-ləri) şəkilçisinin iştirakı ilə düzələn *sabahları, əvvəlləri, ge-*

cələri, dünənləri sözlərini nümunə gətirir. Ancaq şəkilçinin tərkibinin təhlili barədə xüsusi bir izahat verilmir [3, s.71].

-Larca (-lərcə) şəkilçisi əsas etibarilə say bildirən sözlərə qoşulub qeyri-müəyyən say əmələ gətirir: *onlarca, yüzlərcə, minlərcə, on minlərcə, yüz minlərcə, milyonlarca* və s. Şəkilçinin birinci tərkib hissəsi *-lar* (-lər) kəmiyyət elementindən, ikinci tərkib hissəsi isə *-ca* (-cə) sözdüzəldici (*yaxşı-yaxşıca, təmiz-təmizcə, az-azca, xeyli-xeylicə, əvvəl-əvvəlcə, yeni-yenicə, təzə-təzəcə*) şəkilçisindən ibarətdir.

-Larla (-lərlə) şəkilçisi də əsas etibarilə say sözlərinə qoşulub qeyri-müəyyən miqdar sayı düzəldilməsində iştirak edir. *On-onlarla, yüz-yüzlərlə, min-minlərlə, on min-on minlərlə, yüz min-yüz minlərlə, milyon-milyonlarla* və s.

Şəkilçinin tərkib hissələri *-lar* (-lər) kəmiyyət və *ilə* qoşmasından törəmiş birgəlik yaradan *-la* (-lə) şəkilçisindən (*zor-zorla, güc-güclə, diqqət-diqqətlə, zənd-zəndlə, insaf-insafla*) ibarətdir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

Azərbaycan dilində

1. Cəfərov, S. Müasir Azərbaycan dili. Leksika. II h., – Bakı, Şərq-Qərb, – 2007, – s.192.
2. Hüseynzadə, M. Müasir Azərbaycan dili. III h., Morfologiya, – Bakı, Şərq-Qərb, – 2007, – s. 280.
3. Xəlilov, B. Müasir Azərbaycan dilinin morfoloqiyası. 2 hissədə, I h., – Bakı, Elm, – 2007, – s. 280.
4. İlkin, Ə. Azərbaycan dilində məhsuldarlıq yaradan qeyri-məhsuldar şəkilçilər. – Bakı, Elm və təhsil, – 2015, – 148 s.
5. Tanrıverdi, Ə. Azərbaycan dilinin tarixi qrammatikası. – Bakı, Elm və təhsil, – 2017, – s. 538.

Rus dilində

6. Джакаева Асият Атакаровна. Структурно-семантическая характеристика числительных в кумыкском языке в сопоставлении с английтским. Автореф. дис. канд. филол. наук, Махачкала, – 2007, – 25 с.
7. Мурясов, Р.З. Порядковые числительные в системе языка. // Доклады Башкирского университета. – 2020, Том 5, № 5, – с. 364-370.
8. Серебrenников, Б.А. О некоторых трудных проблемах исторической грамматики тюркских языков.// Журн: Советская тюркология, № 3, Май-июнь, – Баку, – 1979, – с. 4-11.

İnternet resursları

9. Şəkilçi: az.wikipedia.org/wiki/şəkilçi: 25 aprel, – 2022.
10. Болд Л. (Монголия) Историческое развитие аффиксов порядковых числительных в монгольских языках: = алтаиъа.ру /Артиълес/болд.пдф. – 2002 г.

Ganira Mammadzada**Summary****Derivative function of the grammatical elements of a noun used before a word-forming suffix in newly formed words**

As one of the agglutinative languages, suffixes in Azerbaijani are usually used at the end of the word according to a specific order. In this order, the place of modifying suffixes is always the first, and the place of modifying suffixes is always the second. However, in some cases, it is also possible to find that word-modifying suffixes are used before word-correcting suffixes. In fact, this cannot be considered correct in terms of the requirements of the agglutinative structure. However, modifier-type suffixes can be used in the place of modifiers if they themselves tend to shift from grammaticality to derivation. As the system of final suffixes in the Azerbaijani language has a strong potential, in some cases word-modifying suffixes can also acquire word-correcting quality. In this case, these types of suffixes have the same rights as modifiers and the modifier is used before the suffix. Since this situation is not accidental, in principle complex suffix complexes are formed in the Azerbaijani language based on the appropriate combination of name grammatical suffixes. For example, suffixes such as *-larla (-lar)* (*hundreds, thousands*), *-inki (-unki)* (*evening's, morning's*), *-imtil (-umtül)* (*yellowish, bluish*) are of this type. The derivation of suffixes according to this rule in the Azerbaijani language increases the word-making potential and serves its enrichment.

Ганира Маммадзаде**Резюме****Деривативная функция грамматических элементов существительного, используемых перед словообразующим суффиксом в новообразованных словах**

Как один из агглютинативных языков, суффиксы в азербайджанском языке обычно используются в конце слова в определенном порядке. В этом порядке место модификации суффиксов всегда первое, а место модификации суффиксов всегда второе. Однако в некоторых случаях также можно обнаружить, что суффиксы, изменяющие слово, используются перед суффиксами, исправляющими слово. На самом деле это нельзя считать правильным с точки зрения требований агглютинативной структуры. Однако суффиксы модифи-

каторного типа могут использоваться вместо модификаторов, если они сами имеют тенденцию переходить от грамматичности к деривации. Поскольку система конечных суффиксов в азербайджанском языке обладает сильным потенциалом, в некоторых случаях словоизменяющие суффиксы могут также приобретать словокорректирующие качества. В этом случае эти типы суффиксов имеют те же права, что и модификаторы, и модификатор используется перед суффиксом. Поскольку такое положение не случайно, в азербайджанском языке сложные суффиксальные комплексы в принципе образуются на основе соответствующего сочетания именных грамматических суффиксов. К этому типу относятся, например, такие суффиксы, как *-lara (-lar)* (сотни, тысячи), *-inki (-inki)* (вечерний, утренний), *-imtil (-umtül)* (желтоватый, голубоватый). согласно этому правилу в азербайджанском языке увеличивается словообразовательный потенциал и служит его обогащению.

Rəyçi: *f.e.d., prof. M.Yusifov*

Redaksiyaya daxil olma: 02.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 28.04.2022

Çapa qəbul olunma: 21.05.2022

UOT 811.111

Lamiə Əliyeva

doktorant

Azərbaycan Dillər Universiteti

qocayeva.lamiye@mail.ru

MÜASİR İNGİLİS DİLİNDƏ ŞƏRT BUDAQ CÜMLƏSİNİN İŞLƏNMƏ XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Açar sözlər: *tabeli mürəkkəb cümlə, baş cümlə, budaq cümlə, təsnif prinsipləri, real şərt budaq cümləsi, qeyri-real şərt budaq cümləsi*

Key words: *complex sentence, principal clause, subordinate clause, principles of classification, real conditional clause, unreal conditional clause*

Ключевые слова: *сложноподчиненное предложение, главное предложение, придаточное предложение, принципы классификации, реальное условное предложение, нереальное условное предложение*

İnformasiya mübadiləsi insanların ünsiyyət ehtiyacından doğan bir prosesdir. Koqnitiv anlamda informasiyanın struktur-semantik mahiyyəti olmadan insan onu qavraya bilməz. Ünsiyyətin informasiya yükü tərəflər arasında fikir mübadiləsinin başlıca vasitəsi olan cümlələrlə ötürülür. İnsanlar fikir mübadiləsinə olan ehtiyaclarını cümlələrlə qarşılayırlar. Məhz cümlənin başlıca funksiyası onun ünsiyyətə xidmət etməsidir. Hər bir təbii dil onun semantik və qrammatik sistemə uyğun olaraq qurulmuş cümlələrin vəhdətindən ibarətdir. Generativistlərin qeyd etdiyi kimi, dildə işlənən cümlələr abstrakt olaraq dərin quruluşda seçilir və üst quruluşda ünsiyyətə xidmət edən signal olaraq səsləndikdə tərəflər arasında mübadilə vasitəsinə çevrilirlər. Hər dəfə müəyyən bir mövzu ətrafında işlədilən cümlələr alt qatdan üst qata transformasiya olunmuş cümlələr hesabına yaranır və beləliklə, ünsiyyət aktı gerçəkləşir. “... *bu cümlələrdən hər biri uzunluq baxımından sonu olan elementlərin sonsuz çoxluğundan düzəlir*” [2, s.10].

Cəmiyyətin inkişafı zənginləşən insan təfəkkürü ilə paralel olaraq irəli gedir. İnsan təbiətə, cəmiyyətə təsir edərək, onlardan öz məqsədləri üçün istifadə edir, eyni zamanda onu daha da təkmilləşdirir. İnsan onu əhatə edən dünyanın sirlərini öyrəndikcə onun təfəkküründə dünyanın dil mənzərəsi əks olunur. Bizi əhatə edən aləmin cisim və hadisələri, onlar arasında olan əlaqələr konseptlər formasında bizim təfəkkürümüzü formalaşdırır. Cəmiyyət sadədən mürəkkəbə doğru inkişaf etdikcə təfəkkürümüz daha mürəkkəb

hadisələri qavramağa və onları ifadə etməyə çalışmışdır. Bu uzun əsrlərin uyarlıq və fərqləndiricilik prinsipləri əsasında mümkün olmuşdur. Hadisələrin kateqoriyalaşma prinsipi əsasında təsnif olunması insan təfəkkürünün ən böyük nailiyyətlərindən biridir. İnsanlar əvvəlcə fikirlərini sadə cümlələrlə izah edirdilərsə, ətraf aləmi dərinədən dərk etdikcə, hadisələr arasında zaman, məkan, səbəb-nəticə, şərt, tərz və s. əlaqələri anladıqca daha böyük dil, daha doğrusu nitq vahidləri olan mürəkkəb cümlələr yaranmağa başlamışdır. Həzrətdə mürəkkəb cümlələr mürəkkəb sintaktik bütövlər olaraq sintaksisin əsas obyektini olaraq tədqiq olunur.

Dilçilikdə tərəflər arasında əlaqədən asılı olaraq mürəkkəb cümlənin tabesiz və tabeli olmaqla iki növü fərqləndirilir. Tabesiz mürəkkəb cümlə iki və daha artıq müstəqil cümlələrin əlaqəsindən yaranırsa, tabeli mürəkkəb cümlə baş və budaq cümlələr arasında məna və qrammatik cəhətdən asılılıqdan yaranır. Bununla bağlı A.R.Hüseynov yazır: *“Mürəkkəb cümləni tabesiz və tabeli mürəkkəb cümlələr kimi növlərə ayırmağa əsas verən, mürəkkəb cümlələri təşkil edən komponentlərin bir-birinə qarşılıqlı münasibətlərindən fərqlənir. ....Birinci fərq mürəkkəb cümləni əmələ gətirən komponentlərin bərabər hüquq əsasında yaxud qeyri-bərabər hüquq əsasında birləşməsindən ortaya çıxır... eyni hüquq əsasında birləşən komponentlər tabesiz mürəkkəb cümləni, qeyri-bərabər hüquq əsasında birləşən komponentlər isə tabeli mürəkkəb cümləni əmələ gətirir”* [1, s.338].

Bəhs olunan mövzuya uyğun olaraq tabeli mürəkkəb cümlə və onun daxili komponentləri arasında əlaqələrə diqqətimizi yönəldəcəyik. Tabeli mürəkkəb cümlə təkib komponentinə görə bir baş və bir və ya bir neçə budaq cümlədən ibarət olur. Alimlər qeyd edirlər ki, budaq cümlə məna və qrammatik cəhətdən baş cümlədən asılı olur və ya onun bir üzvü vəzifəsində çıxış edir. *“Dilçilik ədəbiyyatında belə bir fikir mövcuddur ki, baş cümlə budaq cümləyə nisbətən müstəqil olur. Budaq cümlə onun ya bir üzvünü, ya da ümumi məzmununu izah edir”* [1, s.347]. Bu məsələ dilçilikdə hələ də mübahisəli olaraq qalmaqdadır. Məsələn, elə tabeli mürəkkəb cümlə var ki, orada informasiya yükünün əsasında budaq cümlə durur. Məsələn,

He explained how he had done it – O, izah etdi ki, bunu necə edib.

Verilmiş nümunədə cümlənin başlıca mənası baş cümlə deyil, budaq cümlədə ifadə olunur.

Müasir ingilis dilində budaq cümlənin növündən asılı olaraq tabeli mürəkkəb cümlənin mübtəda, xəbər, tamamlıq, təyin və zərflilik budaq cümləli növləri müəyyənləşdirilmişdir. Qeyd edək ki, dilçilikdə budaq cümlənin təsnifi prinsipləri də fərqli mövqelərdən şərh olunur. Bununla bağlı M.Y.Bloxun irəli sürdüyü prinsiplər daha tutarlı hesab olunur. O, budaq

cümlələrin təsnifində iki əsas prinsipi qeyd edir: *funksional və kateqorial prinsipləri*. Funksional prinsipə görə budaq cümlə baş cümlənin bir üzvü vəzifəsində iştirak edir. Bu prinsipə uyğun olaraq yuxarıda qeyd olunan budaq cümlə növlərini fərqləndirmək mümkündür. Kateqorial prinsipə uyğun olaraq “*M.Y.Blox budaq cümlənin ümumi nominativ məna xüsusiyyətlərini nəzərdə tutur*” [1, s. 348]. Bu prinsipə görə budaq cümlələr: 1) substantiv-nominal budaq cümlələr (bura mübtəda, xəbər və tamamlıq budaq cümlələri aiddir); 2) müəyyənləşdirici nominal budaq cümlələr (bura təyin budaq cümləsi və onun növləri aiddir); 3) Zərflik budaq cümlələri (bu bölgüyə zərflik budaq cümləsinin müxtəlif növləri daxildir).

Zərflik budaq cümləsi zaman, yer, tərz, şərt, məqsəd, səbəb-nəticə və s. növlərə ayrılır. Müasir ingilis dilində geniş formada işlədilən zərflik budaq cümlələrindən biri şərt budaq cümləsidir (the conditional clause). İngilis dilində şərt budaq cümlələri *if-clauses* termini ilə adlandırılır, çünki bu budaq cümlələr daha çox *if* bağlayıcısı ilə təqdim olunur.

“*If*” bağlayıcısı ingilis dilinin qrammatikasında öz polisemantik xüsusiyyətləri və variativliyi ilə səciyyəlidir. Variativliyi dilin inkişafı ilə əlaqədar olaraq dildaxili elementlərin qazandığı əlavə imkanlar kimi dəyərləndirmək olar. “*Dil funksional bir sistem kimi daima dinamik inkişafdadır. Bu təkamülün labüd nəticəsi olaraq dil vahidlərinin funksional xüsusiyyətlərindən biri olan – variativlik meydana çıxır*” [3, s.3]. Belə ki, bir qrammatik və ya leksik məna bir deyil, bir neçə formalarla dildə ifadə olunmaqla onların ekvivalentlərini əmələ gətirir. Bu cəhətdən *if* bağlayıcısı ingilis dilində mübtəda, xəbər, tamamlıq, real və qeyri-real şərt budaq cümlələrini təqdim etməklə eyni bir tabelilik əlaqəsi bildirən bağlayıcının çoxfunksiyalılığını ifadə edir.

If bağlayıcısının polisemantik və variativlik xüsusiyyətləri onun işləndiyi budaq cümlələrdə daha aydın təzahür edir.

İngilis dilində budaq cümləni baş cümləyə bağlayan bir sıra vasitələr – a) sindetik b) asindetik c) analitik d) analitik-sindetik vasitələr vardır. Göstərilən əlaqə formalarını ingilis dilində *if* bağlayıcılı tabeli mürəkkəb cümlələrdə, xüsusilə, şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlələrdə izləmək olar.

Müasir ingilis dilində şərt budaq cümləsinin gerçəkliyə münasibət və zamanların uzlaşması baxımından üç növünü müəyyən edirlər:

- 1) Real şərt budaq cümləsi (Real conditional clause)
- 2) Qeyri-real şərt budaq cümləsi (Unreal conditional clause)
- 3) Ehtimal-güman bildirən şərt budaq cümləsi (Suppositional clause)

Şərt budaq cümləsinin bu şəkildə təsnif olunmasına M.Svoun, R.Klouz, A.Natanson, V.Kauşanskaya və başqalarının əsərlərində rast gəlmək olar.

Bildiyimiz kimi, şərt budaq cümləsi baş cümlədə ifadə olunan hərəkət və ya əlamətin icrasını müəyyən şərtə bağlayır. Budaq cümlə unsıyyətdə olanlar üçün məlum olan şərti ifadə edir. Baş cümlə isə həmin şərtin nə ilə nəticələnəcəyini göstərməklə yeni informasiya verir. Şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə baş cümlədəki hərəkətin icrası həm real, həm də qeyri-real, ehtimal, güman olunan şərtə bağlanır.

İngilis dilində şərt budaq cümləsinin *sintaktik* mahiyyəti və onun elmi dəyərləndirilməsi ayrı-ayrı dilçilər tərəfindən müxtəlif şəkildə aparılmışdır. Məsələn, R.A.Klouz “A Reference Grammar of English for Students” adlı əsərində şərt budaq cümləsinin aşağıdakı növlərini göstərmişdir:

- 1) Neytral tip şərt budaq cümləsi (neutral type)
- 2) Üç əsas tip (three basic types)
- 3) Qarışıq tip şərt budaq cümləsi (mixed type) [4, s.58].

R.A.Klouz şərt budaq cümləsinin belə təsnif olunmasında baş cümlə ilə budaq cümlə arasında zaman uzlaşması prinsipini əsas götürmüşdür.

R.A.Klouzun bölgüsünə uyğun təsnifə A.Natanson, V.Qanşına və N.Vasilyevskaya, O.İ.Musayevin əsərlərində rast gəlmək olar.

R.A.Klouzun bölgüsündə neytral tip real şərt budaq cümləsinə uyğun gəlir. Belə ki, bu tipə aid olan cümlənin budaq cümləsində indiki qeyri-müəyyən zaman forması (the Present Indefinite Tense form), baş cümlədə isə qələcək qeyri-müəyyən zaman forması (the Future Indefinite Tense form) işlədilir. Məsələn,

We shall meet after classes if they phone us – Əgər onlar zəng etsələr biz dərslərdən sonra görüşəcəyik

They won't be able to meet the delegates if they don't go there by car – Əgər onlar ora maşınla getməsələr, nümayəndələri qarşılaya bilməyəcəklər.

Bu tip şərt budaq cümləsində “can, may, must” modal feilləri, onun baş cümləsində isə əmr və ya sual cümləsi işlədilə bilər. Məsələn,

You must be serious in your work, if you are demanded – Səndən tələb olunursa, sən öz işində ciddi olmalısan

Will you join us if you are allowed? – Sənə icazə versələr, bizə qoşulacaqsan?

Neytral tip şərt budaq cümləsinə xas olan digər xüsusiyyət odur ki, baş cümlədə gələcək zaman işlənməsə də, budaq cümlədə indiki bitmiş zaman forması işlənə bilər. Məsələn,

I'll let you have your book back on Monday if I have finished it by then – Əgər kitabı bazar ertəsinə kimi qurtarmış olsam, onu sənə geri qaytaracağam.

She will play the main role if she has been accepted for it – Əgər qəbul edilmiş olsa, o, baş rolu oynayacaq

Neytral tip şərt budaq cümləsində baş və budaq cümlələrdə indiki qeyri-müəyyən zaman forması işlənilə bilər. Məsələn,

Oil floats if you pour it on water – Nefti suya töksən, o, suyun üzündə qalır [7, s.303].

If you melt the ice it turns into water – Buzu əritsən suya çevrilir

Şərt budaq cümləsinin digər tiplərində müxtəlif zaman əlaqələri işlədilir. Məsələn, II tip şərt budaq cümləsində budaq cümlədə keçmiş qeyri-müəyyən zaman forması, baş cümlədə isə keçmişə nəzərən qələcək qeyri-müəyyən zaman forması işlədilir (past indefinite in the if – clause + would in the main). Bu model formaca keçmişə aid olsa da, hərəkəti indiyə və gələcəyə aid edir, qeyri-real arzu, istək bildirir. İngilis dilində qeyri-real şərt budaq cümləsi feilin vasitəli şəkilləri kimi (the Oblique Moods) tədqiq olunur. Qeyri-real arzu, istək bildirən cümlələr feilin subyektiv şəklinə (the Subjunctive Mood) aid edilir. Məsələn,

If I had a typewriter I would type it myself – Makinam olsaydı, bunu mən özüm çap edərdim [7, s.303].

If I knew his address I would send it to him – Onun ünvanını bilsəydim, bunu ona göndərərdim

Qeyd etmək lazımdır ki, ingilis dilində şərt budaq cümləsinin yeri sərbəstdir, yəni o həm baş cümlədən əvvəl, həm də sonra işlənə bilər. Məsələn,

He would look a lot better if he shaved more often – O, üzünü tez-tez tıraş etsəydi, daha yaxşı görünərdi

Və ya əksinə:

If you saw someone drowning what would you do? – Bir kəsin suda boğulduğunu görsəydin, nə edərdin?

If you slept under a mosquito net you wouldn't be bitten so often – Əgər tor qurub yatsaydın, səni ağcaqanad belə tez-tez dişləməzdi.

III tip şərt budaq cümləsində zamanların uzlaşması modeli belədir: budaq cümlədə keçmiş bitmiş zaman forması, baş cümlədə isə would + feilin bitmiş zaman forması. Bu tip şərt budaq cümləli tabeli mürəkkəb cümlədə hərəkət keçmişə aid edilir, arzu edilən lakin həyata keçməsi artıq qeyri-mümkün olan hərəkət üçün danışan şəxs peşimançılıq, təəssüf hissi keçirir. Məsələn

If I had known that you were in hospital I should have visited you – Bilsəydim ki, xəstəxanadasan, sənə baş çəkərdim

If you had come a bit earlier you would have got a seat – Bir az tez gəlmiş olsaydın, özünə yer tapardın.

If I had known that you were coming I should have baked a cake – Bilsəydim sən gəlirsən, tort bişirərdim

Cümlələrdən görüldüyü kimi feil forması keçmiş bitmiş zamanda olsa da, hərəkət keçmiş qeyri – müəyyən zamana aid edilir.

Digər növ şərt budaq cümləsi hərəkətin yalnız ehtimal, güman olduğunu bildirir və onun düzəldilməsində *should* köməkçi feili və məsdərin müxtəlif formaları işlədilir. Bu tip şərt budaq cümləsi dilimizə “*hərgah, birdən, işdir,*” və s. kimi qəlib sözlərlə tərcümə olunur. Məsələn,

If you should learn the whole story, tell it to me, please – İşdir bütün əhvalatı öyrənsən, mümkünsə, mənə də danış.

If you should have a headache again, take this medicine – İşdir əgər başın yenidən ağrısə, bu dərmanı qəbul et.

Bəzən cümlədə emfaza yaratmaq xatirinə *if* bağlayıcısı atılır və *should* köməkçi feili mübtədadan önə keçir və cümlədə inversiya yaranır ki, bu da bir stilistik vasitə kimi cümlədə mənanı daha da qüvvətləndirir. Məsələn,

Should you have a headache again take this medicine – İşdir əgər birdən başın ağrısə, bu dərmanı qəbul et.

Bu tip şərt budaq cümləsi hərəkətin danışan şəxs tərəfindən ehtimal olduğu bildirir, işin gerçəkləşməsi hələ problem xarakteri daşıyır, danışan şəxs sadəcə olaraq fikri ehtimal kimi irəli sürür, lakin bu iş gerçəkləşə də bilər, gerçəkləşməyə də. Məsələn,

If you should consult the doctor in time, he will surely help you – Əgər sən həkimə vaxtında müraciət etsən, şübhəsiz o, sənə kömək edəcəkdir.

If they should change their plan now, they will lose everything soon – İşdir onlar indi planlarını dəyişsələr, hər şeyi tezliklə itirəcəklər.

Sonuncu tip şərt budaq cümlələri qarışıq (mixed type) tip adlanır. Bu tipin özü də quruluşuna görə iki cür olur. Zamanların uzlaşmasına görə bu tipi 1-ci və 2-ci növə ayırmaq olar:

1) Keçmiş qeyri-müəyyən zaman + keçmiş zaman şərt forması. Məsələn,

If I were you I should not have scolded him in the class – Sənin yerində olsaydım, onu sinifdə danlamazdım.

If he were alive we should have got any news from him – Əgər o, sağ olsaydı, biz ondan bir xəbər eşitmiş olardıq.

2) Keçmiş-bitmiş zaman forması + indiki zaman şərt forması. Məsələn,
If the shopping had been done earlier we could arrange everything now – Əgər bazarlıq erkən edilmiş olsaydı, indi hər şeyi hazırlaya bilərdik.

If the frost had not spoiled my flowers they would be in blossom now – Saxta çiçəklərimi kormamasaydı, indi onlar tumurcuqlayardı.

R.A.Klouz tərəfindən sistemli olaraq işlənmiş bu bölgüyə bir çox dilçi alimlərin, A.F.Radionov, A.J.Tomson, A.V.Martinet, M.Svoun, R.Blox və başqalarının əsərlərində rast gəlmək mümkündür. Qeyd olunan tip şərt budaq cümləsinin qarışıq tipi adlanır. İkinci tip qarışıq şərt budaq cümləsi belə işlədilir:

If she were lazy she wouldn't have done so much work alone – O, tənbəl olsaydı, bu qədər işi təkbaşına etməzdi

A.Natanson və O.Musayev şərt budaq cümlələrinin bölgüsünü həm zaman uzlaşması, həm də gerçəkliyə münasibət baxımından tədqiq edərək onu Subjunctive I və Subjunctive II terminləri ilə adlandırmışlar.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Hüseynov, A.R. İngilis dilinin nəzəri qrammatikası üzrə mühazirələr toplusu. Dərs vəsaiti. Bakı: Mütərcim – 2015. 376 səh.
2. Veysəlli, F.Y., Kazımov Q.Ş., Kazımov İ.B., Məmmədov A.Y. Azərbaycan dilinin funksional qrammatikası: sintaqmatika, söz birləşməsi və sadə cümlə sintaksisi. III cild. Bakı – 2014. 505 səh.
3. Zöhrab-Məcidi, M.Y. Atalar sözlərində variativlik problemi (ingilis və Azərbaycan dillərinin materialları əsasında) adlı dissertasiyanın avtoreferatı. Bakı -2017. 28 səh. <https://www.azerbaycandili.az>
4. Close, R.A. A Reference Grammar for Students of English. Moscow, Prosveshcheniye, 1979. 352 p.
5. Kachalova K., Israilevich E. English Grammar. STANDART, Moscow – 2017. 720 p.
6. Natanson, A. Oblique Moods, Modal Verbs. Moscow, 2016. 160 p.
7. Swan M. Practical English Usage. Moscow, Vysşaja Şkola., 1984. 552 p.
8. Thomson, A.J., Martinet A.V. A Practical English Grammar Exercises 1. Third Edition. Oxford University Press. 1986. 181p.
9. Turksever, O.I., Həjiyev E.I., Hüseynov A.R. A Practical Grammar of Contemporary English. Bakı, "Qismət", 2009. 552 p.

Lamia Aliyeva

Summary

The utilization features of the conditional clause in Modern English

As a complex syntactic unit, the syntax of a complex sentence has long been the subject of study and debate. The article discussed the sentence, its role in establishing communication as a speech unit, and the formation of a historically complex sentence. The article discusses the principles of subordinate clause classification, different types of conditional clauses in English, and grammatical structure features. Furthermore, all types of conditional subordinate clauses were theoretically supported and their practical application demonstrated on examples.

Ламия Алиева

Резюме
**Особенности обработки условного предложения в
современном английском языке**

Известно, что синтаксис сложного предложения всегда был предметом исследования и обсуждения как сложная синтаксическая единица. В представленной статье были затронуты такие вопросы как предложение, его роль в установлении общения как речевой единицы, а также формирование исторически сложного предложения. Статья затрагивает принципы классификации придаточных предложений, виды условных придаточных предложений в английском языке, особенности грамматического строя. А также были теоритически обоснованы все виды условных придаточных предложений и на примерах было показано их практическое применение.

Rəyçi: f.e.d., prof. A.Məmmədov

Redaksiyaya daxil olma: 19.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 20.05.2022

Çapa qəbul olunma: 01.06.2022

УОТ 811.

Наргиз Керимова

*Мингячевирский государственный университет, преподаватель
диссертант Хазарского Университета
nara_modest@list.ru, nargiz.karimova2021@khazar.org*

ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИЕ ЕДИНИЦЫ В ДИСКУРСЕ АНГЛОЯЗЫЧНОЙ МАСС-МЕДИА ЭКОНОМИЧЕСКОЙ НАПРАВЛЕННОСТИ

Ключевые слова: *фразеологическая единица, дискурс, дискурс масс-медиа, экономическая направленность*

Açar sözlər: *frazeoloji vahid, diskurs, media diskursu, iqtisadi oriyentasiya*

Key words: *phraseological unit, discourse, mass media discourse, economic orientation*

Аннотация: Статья посвящена освещению роли и места фразеологических единиц в дискурсе масс-медиа экономической направленности, анализа функционирования. Объясняется их важность как неотъемлемых элементов языка, которые нужно изучать и уметь интерпретировать. Предоставляется анализ роли фразеологизмов, содержание которых связано непосредственно с экономикой, для выражения основных идей экономической статьи.

Современное понимание дискурса масс-медиа экономической направленности позволило выделить следующие особенности: сложность и неоднородность его структуры; разнообразие участников коммуникации (ученые, специалисты, не специалисты); обилие ситуаций общения.

Использование фразеологических единиц в англоязычном дискурсе масс-медиа экономической направленности имеет определенные особенности, а именно: содержание идиоматических выражений довольно часто не мотивировано значением отдельных компонентов, то есть перевести их, опираясь только на лексические значения слов, нельзя.

Далее рассмотрим функционирование фразеологизмов в рамках дискурса масс-медиа экономической направленности.

В данном примере дискурса масс-медиа употребляется пословица «*He who pays the piper calls the tune*» – «*Кто платит волынищику, тот заказывает песни*», «*Кто платит, тот и распоряжается*»); “*pulunu verənin havası çalınar.*” [1]

They are a material consideration in planning decisions. "It is often said that 'he who pays the piper calls the tune,'" said Steve Goodrich, a senior research manager at Transparency International UK. (Sun 23, Aug 2020 17.40 BST, The Guardian) [4]

Выражение *deep pockets*, которое встречается в следующем фрагменте, в свою очередь произошло из фразы *have deep pockets*, что означает *иметь много денег*, соответственно *deep pockets* обозначает либо людей, обладающих большими финансовыми ресурсами, либо наличие таких ресурсов, как капитал, доходы, бюджет и т.д. ("туго набитый кошелек", толстосум; "cibi doludur", maliyyələnmənin yaxşı mənbəyi, sponsor; varlı adam) [1]

Silicon Valley has deep pockets for African startups – if you're not African (Fri 17 Jul 2020 10.25 BST, The Guardian)[4]

Рассмотрим еще примеры дискурса масс-медиа экономической направленности. В первом примере характеризуются последствия «спецоперации» на территории Украины для экономики России.

Although Mr Putin could fix a budgetary hole by printing money, the ensuing inflation could weaken his control over the country and limit his control over the country and limit his ability to grease allies' palms. (May 13, 2022, The Economist) [3]

В данном отрывке фразеологическая единица *to grease someone's palm* переводится как *подмазать колёса, дать барашка в бумажке, замазать кому-то рот, давать (сунуть, ткнуть) в зубы (дать взятку непосредственно кому-либо); ağzına atmaq (rüşvət verib, susdurmaq). [2]*

Then a backbencher, Johnson says increasing national insurance would hit Labour constituents harder than "fat cats and MPs".2010 "Let's stop Labour's jobs tax" campaign. (Wednesday July 21 2021, The Times) [6]

Во втором же отрывке фразеологизм *fat cats* дословно переводится как «толстые коты», но в политическом мире означает «состоятельные люди, imkanlı adamlar». Здесь метафорически называют «fat cats» тех, кто компетентен и финансово обеспечен.

В следующем примере английского медиатекста используется фразеологизм *to buy a pig in a poke*, что дословно переводится как «купить свинью в мешке». В русском языке используется частичный эквивалент этого выражения, в котором изменено животное-образ – *купить коша в мешке, покупать что-л. не глядя, заглазно или не зная ценности*. В азербайджанском же эквиваленте нет образа животного: *gözəyarı və ya qiymətini bilmədən, qiymətində dəmtəyə bir şey almaq*. В обоих языках эти фразеологизмы имеют одинаковое значение – *купить что-то,*

ничего не зная о товаре. Поскольку ключевой образ животного в выражениях различается в русском и английском языках, такой перевод можно считать лишь частичным эквивалентом.

"We need and deserve so much more than sound bites and rhetoric, we will not buy a pig in a poke". (Friday 12 November 2021, The Independent). [5]

В следующем фрагменте статьи употребляется фразеологизм *cash cow*, который имеет значение «товар, приносящий стабильный высокий доход» (*sabit yüksək gəlir gətirən məhsul, qızıl mädən, "sağmal inək"*), на основе этого строится метафорический образ «доить корову», то есть *получать прибыль*.

Investors have come to see private markets as a cash cow (Feb 26th 2022, The Economist)[3]

В данном же отрывке встречается фразеологическая единица *'to have an axe to grind'* – «действовать в своих интересах, иметь личные причины или интерес для того, чтобы что-то сделать» (*"öz maraqları üçün hərəkət etmək, bir şey etmək üçün şəxsi səbəb və ya maraq göstərmək"*) Выражение возникло в рассказе Бенджамина Франклина и использовалось сначала в США, особенно со ссылкой на политику, но в настоящее время оно используется повсеместно.

But Lord Frost will say: "The view that Brexit is hitting us from an economic and trade perspective is generated by those with an axe to grind, and cannot be supported by any objective analysis of the figures. (22 June 2022, The Independent)[5]

Если рассматривать следующие отрывки дискурса масс-медиа, отобранные из англоязычного журнала *The Economist*, и газеты *The Times* можно увидеть, что в них используется большое количество фразеологизмов.

Shipping is a business where, in the words of Martin Stopford of Clarksons, firms "make a living and occasionally make a killing". (Oct 10th 2020, The Economist) [3]

Когда деньги зарабатываются легко и в больших количествах используется фразеологизм *to make a killing* – «сорвать куш», *разбогатеть, varlanmaq*

A decline in the value of its assets can also place it in a hole, and in need of funds to repair its balance-sheet. (Profits tend to be distributed to the government; in 2019, for instance, the Federal Reserve's net income of \$55bn flowed into public coffers.) (May 7th 2020, The Economist) [3]

to be in a hole – иметь финансовые трудности; в безвыходном положении, быть в долгах; *çixılmaz vəziyyətə düşmək, borc içində olmaq* [1]

He serves at the pleasure of the ruler, albeit in an age when the ruler's displeasure could be considerably more bruising than a golden handshake. (*The Economist*, Feb 27, 2020) [3]

Golden handshake (компенсация за отставку (уходящему на пенсию или работнику, обычно руководителю, увольняемому по не зависящей от него причине)); (*istefaya görə kompensasiya (təqaüdə çıxana və ya işçiyə, adətən ondan asılı olmayan səbəblərə görə işdən çıxarılan rəhbərə)*)

Markets will continue to dance to the tune of news about the virus and of the authorities' response. (*Monday March 2 2020, The Times*) [6]

To dance to smb's tune – *kiminsə qabağında tir-tir əsmək*; плясать под чью-л. дудку, ходить по струнке [1]

Вопрос «отъема денег» у предпринимателей или у богачей, чаще всего на основе вновь вводимых законов или предписаний во многих случаях передается фразеологизмом *soak the rich*, что близко по значению к выражению – «грабь награбленное», то есть «забирай у того у кого много денег». (“*qəniməti soyun*”, “*pulu çox olandan götürün*”). [1]

Younger ones merely like his plan to soak the rich. Plenty of youngsters rightly feel that mainstream politicians mollicoddle senior ... (*Apr 15, 2022, The Economist*) [3]

Рассмотрим еще несколько отрывков дискурса масс-медиа, в которых в семантике фразеологических единиц экономическая инвариантность может быть выражена эксплицитно:

Primark should in many ways be well placed to weather the cost-of-living crisis, and shareholders will look for any impact that the squeeze on households will have when its parent company AB Foods reports back to them next week. (*15 June 2022, The Independent*). [5]

To weather the crisis – выдерживать кризис, *böhrana tab gətirmək*

Research from HSBC UK found that the majority of savers have an emergency fund, with 61% said to keep money aside for a rainy day. (*15 June, The Independent*). [5]

to keep money aside for a rainy day – отложить на черный день, *Yağışlı bir gün üçün qırağa pul qoymaq*.

Наиболее частотной лексемой, используемой для характеристики финансового положения человека, является соматизм «клевер», который употребляется в составе фразеологизма в примере ниже:

The country's royals, by contrast, are in clover. Nine of Malaysia's 13 states have monarchs: seven sultans, a raja and, in Negeri Sembilan, ... (Feb 19, 2021, The Economist) [3]

ФЕ *o be / live in clover* имеет переносное значение *жить припеваючи, как сыр в масле, в хорошем положении, bir əli yağda, bir əli balda*

Авторы часто используют фразеологизм *gravy train*, создавая метафорические сравнения с движением поезда, подчеркивающие развитие финансово благоприятной ситуации, как, например, в статье журнала *The Economist*:

*For asset managers esg has been a high-fee **gravy train**. But it is an unholy muddle for investors. Returns have been shrivelling as tech ... (Jun 6, 2022 The Economist)[3]*

gravy train – позитивные условия и благоприятное развитие определенной сферы бизнеса (*müəyyən biznes sahəsinin müsbət şəraiti və əlverişli inkişafı*).

Исследуем последние несколько фрагментов дискурса, в семантике которых экономическая инвариантность закодирована имплицитно.

*The business said that rises in the cost of living have hit the industry in recent months as customers **tighten their belts**. (Tuesday 17 May 2022, The Independent)[5]*

to tighten one's belt – затянуть пояс потуже, начать экономить, положить зубы на полку *qarnını tüstü ilə doldurmaq, kəməri bərk çəkib bağlamaq (doyunca yeməmək)[2]*

*Disruptions in poor countries hit families that had been **living hand-to-mouth** the hardest. (The Economist, Nov.8 2021) [3]*

to live hand-to-mouth – жить впроголодь, едва сводить концы с концами, *əldən-ağıza yaşamaq, dolanışığını çətinliklə qarşılamaq [2]*

*Where are the **brown envelopes** for the permanent secretaries?" The head of a Western mining company complains that his hands are tied in (The Economist, Feb 18, 2022 ...) [3]*

В последнем примере жаргонизм *brown envelope* (взятка, *rüşvət*) стал использоваться с 1990-х годов полицейскими и преступниками. Он происходит от фразы *to give (someone) a/the brown envelope* (вручить кому-либо коричневый конверт) – имеется в виду поведение доносчика, который признаётся в преступлении, чтобы облегчить своё наказание. Тайнственный же конверт – это, возможно, донос или взятка.

Следовательно, фразеологические единицы в англоязычном дискурсе масс-медиа экономической направленности несут значительную прагматическую нагрузку: помогают точно описать экономическую си-

туацию и ее участников, охарактеризовать их деятельность и положение дел, эмоционально и отчетливо подчеркнуть, и оценить важную информацию в тексте, помогают читателю сформировать собственное мнение, которое, тем не менее, часто зависит от намерений журналиста, удачно оперирующего экспрессивными ФЕ.

Использованная литература

1. Məmmədşadə K. İngiliscə-azərbaycanca-rusca frazeoloji lüğət. Qafqaz Universiteti, Bakı, 2008
2. Vəliyeva N. Ç. Azərbaycanca-İngiliscə-Rusca frazeoloji lüğət. Azəməşr. Bakı, 2010, 985 s.
3. The Economist [Электронный ресурс].
URL: <https://www.economist.com/>
4. The Guardian [Электронный ресурс].
URL: <https://www.theguardian.com>
5. The Independent [Электронный ресурс].
URL: <https://www.independent.co.uk/>
6. The Times [Электронный ресурс].
URL: <https://www.thetimes.co.uk/>

Nərgiz Kərimova

Xülasə

İqtisadi yönümlü kütləvi informasiya vasitələrinin diskursunda frazeoloji vahidlər

Məqalə iqtisadi yönümlü kütləvi informasiya vasitələrinin diskursunda frazeoloji vahidlərin rolu və yerinin işıqlandırılmasına, təhlilinə həsr edilmişdir. Onların əhəmiyyəti dilin öyrənilməli və şərh edə bilən ayrılmaz elementləri kimi izah olunur. İqtisadi məqalənin əsas ideyalarını ifadə etmək üçün məzmunu birbaşa iqtisadiyyatla bağlı olan frazeoloji vahidlərin rolunun təhlili verilmişdir. Müzakirə olunan digər aspektlərə iqtisadi frazeoloji vahidlərin əhəmiyyəti və əsas mənşəyi daxildir. Tədqiqat kütləvi informasiya vasitələrinin materiallarından, biznes və iqtisadiyyata dair peşəkar ədəbiyyatdan bir sıra frazeoloji terminlər çıxarır.

Belə qənaətə gəlmək olar ki, iqtisadi yönümlü diskursunda frazeoloji vahidlər əhəmiyyətli praqmatik yük daşıyır: onlar iqtisadi vəziyyəti və onun iştirakçılarını dəqiq təsvir etməyə, onların fəaliyyətini və vəziyyətini xarakterizə etməyə, emosional və aydın şəkildə mühüm məlumatları vurğulamağa və qiymətləndirməyə kömək edir. Eyni zamanda, oxucuya öz fikrini formalaşdırmağa köməklik göstərir.

Nargiz Kerimova

Summary

Phraseological units in English mass media discourse of economic orientation

The article is devoted to the phraseological terms that are encountered in English economic texts, highlights the role and linguistic peculiarities of phraseological units. Other aspects that were addressed include the importance and main origins of economic phraseological units. The research extracts a series of phraseological terms from mass media materials, business and professional literature on economics.

As a result, phraseological units in economic-oriented English mass media discourse carry a significant pragmatic load: they help to accurately describe the economic situation and its participants, characterize their activities and state of affairs, emotionally and clearly emphasize and evaluate important information in the text, and help the reader form their own opinion.

Rəyçi: *fil.e.d., prof. N.Vəliyeva*

Redaksiyaya daxil olma: 14.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 25.05.2022

Çapa qəbul olunma: 05.06.2022

UOT 81.

Vəsilə Vəliyeva

fil.f.d.

Azərbaycan Dövlət Aqrar Universiteti

valiyeva.vasila@gmail.com

ZAMANIN LİŦQVİSTİK TƏHLİLİ

Açar sözlər: *lingvistik zaman, perseptual zaman, konseptual zaman, konseptual-kateqorial, system-struktur, koqnitiv-praqmatik*

Key words: *linguistic time, perceptual time, conceptual time, conceptual-categorical, system-structural, cognitive-pragmatic*

Ключевые слова: *языковое время, перцептивное время, понятийное время, понятийно-категориальное, системно-структурное, когнитивно-прагматическое*

Zaman probleminin insan həyatında xüsusi yeri var və əksər elmlər üçün ortaq anlayış kimi çıxış edir. Artıq tam mənada dərk edilir ki, hər bir obyektin, hər bir sistemin özünəməxsus zaman forması var. Yalnız xüsusi fəlsəfi zaman deyil, həm də fiziki, astronomik, bioloji, statik, sosial, psixoloji və s. zaman formaları mövcuddur. Hər bir elm öz obyektinin zaman formasının spesifikasiyasını müəyyənləşdirməyə cəhd edir. Hələ bir vaxtlar A.Avqustin yazırdı ki, o, “zamanın nə olduğunu dərk edir, lakin onun təbiətini izah etmək iqtidarında deyil” [1, s. 183. Məhz bunun məntiqi nəticəsi kimi, aparılan müasir linqvokoqnitiv tədqiqatlarda ayrı-ayrı elm sahələri üzrə nailiyyətlərinin sintezinə, ümumiləşməsinə cəhd edilir.

Zamanın linqvistik aspektinin özünəməxsusluğu ondan ibarətdir ki, dil “dünyada varlığın müxtəlif aspektlərinə uyğunlaşmanın yüksək səmərəli alətidir və onun bir çox xüsusiyyətləri birbaşa və ya dolayısı ilə mövcud realiləri əks etdirir” [2, s.140]. Zaman insanın hissi qavrayışı və intellekti tərəfindən əks olunur və dildə leksik və qrammatik dil vahidlərin semantikasında öz ifadəsini tapır. Məsələn, Y.V.Tarasova “insan şüuru ilə bu münasibətlərin qavranılması xarakterinin və onların dil vasitələri ilə tərtiblənməsini nəzərə almadan, ümumi zaman anlayışını açmaq mümkün deyil” fikrini irəli sürür [6, s. 74]. Dildə zamanı o kateqoriyalara aid etmək olar ki, onların köməyi ilə insanın linqvistik və qeyri-linqvistik fəaliyyətləri arasındakı nisbət müəyyən edilir.

Linqvistikanın müasir inkişaf mərhələsində dil şüurunun strukturu məsələsinin öyrənilməsi sistem-struktur müstəvisindən konseptual-kateqorial müstəviyə keçməsilə səciyyələnir. Bununla da dilçilərin diqqəti, hər şeydən əvvəl, ünsiyyət aktının koqnitiv-praqmatik şərhinə yönəlmiş oldu. Psixi, sosial, entomədəni və s. səciyyələri nəzərə alan ünsiyyət aktının öyrənilməsi dili sırf abstraksiya kimi deyil, bu və ya digər linqvososiomədəni cəmiyyətin dil sisteminin konkret təzahürü kimi nəzərdən keçirməyə zəmin yaradır. Koqnitiv praqmatika məcrasında dil şüurunun və insan tərəfindən dünyanın dərkinin xüsusi növü kimi danışq fəaliyyəti adresantın (danışanın) maraqları prizmasından, yəni, başqa sözlə desək, ayrı-ayrı fərdlərin kommunikativ gedişləri konkret situasiyada onun dil davranışını müəyyən edir ki, bu da öz növbəsində dünyanın milli koqnitiv modelini yaratmağa imkan verir. Zamanın varlığın fundamental kateqoriyası olmasına baxmayaraq, təbiət və humanitar elmlərdə zaman kateqoriyasının öyrənilməsinə münasibətlər fərqlidir. Humanitar elmlərə dair biliklərdə zaman materiyasının varlıq forması kimi ərtaf dünya hadisələri ilə müəyyənləşdirilir və insanın mövqeyindən asılıdır. Dildə zaman kateqoriyası ümum-elmi zaman kateqoriyasının birbaşa inikası deyil. Dil materialının təhlili dildə əks olunan gerçəkliyin kateqoriyalaşmasının özəlliklərini görməyə, habelə dünyanın dil mənzərəsinin milli xüsusiyyətlərini aydınlaşdırmağa imkan verir.

Zamanın mahiyyətini əks etdirən bütün dil vasitələrinin məcmusu kimi, dil vasitələrilə formalaşmış zaman münasibətlərinin konseptuallaşması kimi çıxış edən linqvistik zaman konseptual və perseptual zaman anlayışlarının real zaman xüsusiyyətlərinin dildə ifadə üsuludur. Məlumdur ki, bədii mətnə ha-disələrin xronoloji ardıcılığı zamanın real axarı ilə ziddiyyət təşkil edir və bu ziddiyyət müəllifin məramına tabe olaraq, zaman və məkan münasibətləri xülyası yaradır. Bu isə bədii əsərdə zamanın, əslində, həqiqi zamandan fərqləndiyini göstərir. A.M. Mostepanenko perseptual və konseptual zaman anlayışlarını öyrənmədən zaman probleminin səhih şərhini verməyin real olmadığını göstərir.

Perseptual zaman – “qavranılan, hiss edilən, dərk edilən, başa düşülən” zaman, konseptual zaman isə – “mücərrəd, idraki, təsəvvür edilən” zamandır. Gerçək zaman real mövcud olan obyektlərin və proseslərin mövcudluğunu və hal-vəziyyət dəyişikliyinə təyin etdiyi halda, konseptual zaman ideallaşdırılmış hadisələrin nizama salınmasına xidmət edən hansısa bir mücərrəd xronogeometrik model kimi təzahür edir. Perseptual zaman isə insan hissələrinin və başqa psixi subyekt aktlarının yanaşı mövcudluq və dəyişilmə şəraitidir. Perseptual zaman subyektin eşitmə, görmə, əzələ və başqa hissiy-

yatının xüsusi korrelyasiyası vasitəsi ilə təşəkkül tapır. Lakin perseptual zamanın bu cür təşəkkülündə artıq xarici ritmlər deyil, orqanizmin daxili bioloji ritmləri mühüm rol oynayır. Perseptual və konseptual zaman bir-birinə özünəməxsus tamamlama münasibətlərində olur. Burada tamamlama anlayışı obyektin konseptual zaman səviyyəsində intuitiv qavranılması ilə model inikasının bir-birini sıradan çıxarması kimi başa düşülür.

Öz-özlüyündə zamanı deyil, bizim zamanı dərk etməyimizin ifadəsi olan linqvistik zaman müstəqil sistemi təmsil edir və qismən də fizik, filosoflar və psixoloqların öyrəndiyi zaman anlayışları ilə bağlıdır. Temporal anlayışlar kateqoriyası kimi başa düşülən linqvistik zaman dil sisteminin müxtəlif məzmun səviyyələri vasitəsilə reallaşır.

Dünyanın dərk olunmasının gedişində əldə olunmuş biliklər, habelə zamanın xüsusiyyətlərinin dərk olunmasının nəticələri dil sistemində optimal şəkildə kodlaşmışdır. Buna görə də temporal dil strukturlarının mental formaları obyektivləşdirməyə və insanın şüuru və psixikası tərəfindən dünyanın konseptləşdirilməsinə imkan verir. Dildə həm xalqın mədəni-idraki təcrübəsi, həm də danışıqda fəaliyyət göstərən dilin özünün xüsusiyyətləri ilə müəyyənləşdirilən bəzi koqnitiv modellər reallaşır. “Dil, danışıq kimi, zaman daxilində mövcud olan real gerçəkliyi təsvir edir. Buna görə də dil gerçəkliyin temporal aspektlərini işarə etmək üçün qrammatik və leksik vasitələrin zəngin arsenalına malikdir” [3, s. 9]. Dildə zaman ideyasının şərhində zaman daxilində mövcud olan hadisələr dünyasını ifadə edən feillər xüsusi rol oynayırlar. E.S.Kubryakovaya görə, “dil dinamizmi əsas etibarlı ilə dil vasitələrinin seçimində və onların təşkili, mətnlərin yaranmasına xidmət edən kombinatorikasında təzahür edir” [4, s. 230].

Fiziki, fəlsəfi və başqa zamanlardan formalarından fərqli olaraq, linqvistik zaman müxtəlif səviyyəli dil vasitələri ilə ifadə olunmağa qabildir. Dildə zaman münasibətlərini reallaşmasını müəyyən edən kateqoriya temporal-lıq kateqoriyası adlandırılır. Zaman kateqoriyası dilçilikdə eyni zamanda müxtəlif linqvistik istiqamətlərin, məsələn, qrammatik (ənənəvi), sinsemantik, koqnitiv, kommunikativ və semantik-funksional istiqamətlərin tədqiqat obyektidir.

Qeyd etmək lazımdır ki, zaman duyumu dilin qrammatikasında da öz əksini tapır. Lakin zaman təsəvvürü ayrı-ayrı xalqların yalnız təbii dillərində deyil, həm də “zaman” qrammatik konseptində əks olunur. İngilis dilində mümkün zaman bölgülərinin və bütün zaman formalarının geniş təhlili “zaman” qrammatik konseptinin unikal dil strukturundan xəbər verir. İnsan təbii zamanı, bir tərəfdən, obyektiv, elementar, silsilə model kimi, digər tə-

rəfdən isə xronometrik, xronoqrafik, zaman şkalasında baş verən hadisələri nizamlayan xronoloji model kimi qəbul edir.

Zaman kateqoriyasının representantı kimi dilin zamanın insan tərəfindən qavranılması və dərkini əks etdirən temporal kodları çıxış edirlər. Zaman kateqoriyasının müxtəlifliyi və eyni bir dilxarici məzmunun eksplikasiyasında dil vasitələrinin variativliyi dilin temporal kodlarının fərqliliyini şərtləndirir. Ontoloji, xronometrik, metadil və emotiv subkodların ayırd edildiyi cərgədə emotiv temporal subkod zamanın gedişi, onun hərəkətinin sürəti, kontinuallığı və diskretliyi ilə bağlı emotiv zamanın göstəricisidir. Xronometrik temporal subkod zaman axını üzvlənməsinin və zamanı ölçülməsini representasiya edən dil vahidləri ilə təmsil olunmuşdur.

Məlum olduğu kimi, zamanın lingvistik kateqoriya kimi tədqiqi fəlsəfi kateqoriya kimi tədqiqi ilə müqayisədə xeyli qısadır. Zaman kateqoriyasının lingvistik aspekti altında, adətən, real zamanın müəyyən modellərinin dildə əks oluması başa düşülür. Obyektiv reallıqda baş verən hadisələrin arasındakı zaman münasibətlərinin insan şüuru ilə qavranması və onun ümumi qrammatik tərtibatda dil vasitəsilə ifadə edilməsini nəzərə almadan zaman anlayışını dərk etmək mümkün deyildir. Belə nəticəyə gəlmək olar ki, obyektiv zamanla lingvistik zaman bir-birilə sıx bağlıdır, mahiyyətə isə ayrılmazdır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Августин А. Исповедь. Пер. М.Е.Сергеенко. -С.-Петербург: Наука, 2013, 379 с.
2. Анисимов А.М. Темпоральный универсум и его познание. -М.: 2000,208 с.
3. Арутюнова Н.Д. От редактора // Язык и время. Логический анализ языка. “Индрик”, 1997, 351 с.
4. Кубрякова Е.С. Динамическое представление синхронной системы языка// Гипотеза в современной лингвистике. -М.: Наука, 1980, с. 217-261.
5. Мелешкова Н.И. Future-in-the Past в английском языке. автореф. дис. ...канд. филол. наук. -Донецк: 1960, 24 с
6. Тарасова Е.В. Диахронический анализ категории времени в английском языке методом полевого моделирования // Язык. Человек. Время. Харьков: ХГУ, 1997, с. 77-90.

Vasila Valiyeva

Summary Linguistic analyses of time category

The article is about one of the most pressing issues in modern linguistics: time analysis. The study of time as a philosophical category dates back much further than the study of time as a linguistic category. The linguistic aspect of the category of time is defined as the reflection in language of certain real-time regularities. The concept of verbal time is a more obvious indicator of objective time in morphology, but other linguistic means are also important in the expression of objective time.

Linguistic time expresses the relationship between reality, human activity, and language, and it contributes to the transformation of the objective world into the subjective world that exists in human consciousness. It is nearly impossible to understand the concept of time as a linguistic category without considering the relationship between objective reality events and their expression through language via grammatical construction. It can be concluded that objective time and linguistic time are closely related and essentially inseparable.

Василя Велиева

Резюме

Лингвистический анализ времени

Статья посвящена одной из актуальных проблем современной лингвистики – анализу языкового времени. Как известно, изучение времени как философской категории уходит далеко в историю по сравнению с изучением языковой категории с точки зрения лингвистики. Под лингвистическим аспектом категории времени понимается отражение в языке определенных закономерностей реального времени. Как более очевидный показатель объективного времени в морфологии существует понятие глагольного времени, но в выражении объективного времени также имеют важное значение и другие языковые средства.

Лингвистическое время выражает отношение между реальной действительностью, деятельностью человека и языком и участвует в передаче объективного мира в субъективный, существующий в человеческом сознании. Практически невозможно осознать понятие времени как лингвистическую категорию, не учитывая отношений между событиями объективной действительности и их выражения через язык посредством грамматического построения. Можно сделать вывод, что объективное время и языковое время тесно связаны и по существу неразделимы.

Rəyçi: f.f.d., dos. A.Həsənova

Redaksiyaya daxil olma: 26.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 05.05.2022

Çapa qəbul olunma: 21.05.2022

UOT 811.

Lamiyə Muğalova

Azərbaycan Dillər Universiteti

mugalova83@mail.ru

İNGİLİS VƏ AZƏRBAYCAN DİLLƏRİNDƏ ZAMAN VƏ MƏKAN KONSEPTİNİN FRAZEOLoji VAHİDLƏRDƏ ƏKSi

Açar sözlər: zaman, məkan, frazeoloji vahid, ləksəm

Key words: time, space, phraseological unit, lexeme

Ключевые слова: время, пространство, фразеологизм, лексема

Zaman – ikinci, məkanla yanaşı, adi şüurun əşya və hadisələri “yerləşdirdiyi”, mühitdir. Daha doğrusu, zaman bizə ikinci mühit kimi yox, varlıqların mövcud olduğu, hadisələrin və dəyişikliklərin baş verdiyi o vahid mühitin başqa bir tərəfi, kimi görünür. Zaman məkandan daha mücərrəd və dərk edilməsi çətin bir kateqoriyadır və o, məkan vasitəsilə dərk edilir. Həqiqətən, hadisələri ayırd edərək, onlara müvəqqəti bir xüsusiyyət verməyə çalışaraq, insan nitqində məkanı təsvir edən dildən çox istifadə edir. M. V. Nikitinin qeyd olunanların davamı olaraq qeyd etdiyi kimi, zaman anlayışı “*dəyişikliklər müşahidələrin son ümumiləşdirilməsi kimi*” qəbul edilir [1, s.125]. Yəni zaman anlayışı, məkan xüsusiyyətləri - əşyaların məkandakı vəziyyətinin dəyişməsi əsasında formalaşır. İngilis dilinin frazemlərinin təhlili baxımından bu nəzəriyyənin nə dərəcədə doğru olduğunu öyrənmək məqalənin əsas məqsədidir.

Müasir elmdə zaman çox geniş və çoxşaxəli şəkildə öyrənilir, müxtəlif elmi doktrinalarla müxtəlif rəqurslardan əhatə olunur. Ona görə də zamanın nə olduğunu müəyyən etmək bir qədər çətinləşir. Fiziki, geoloji, mexaniki, astronomik, bioloji, sosial-tarixi, psixoloji zaman mövcud olduğu kimi, [2, s. 78], həmçinin subyektiv (psixoloji) və obyektiv (fiziki) zaman da mövcuddur. Zamanın həm bu, həm də digər xüsusiyyətləri dildə ifadə olunur. “*İnsan tərəfindən zamanın dərk edilməsinin nəticələri dil kateqoriyalarının məcmusu ilə təmsil olunan zamanın dil modelində öz əksini tapır: fel zamanının formalarında, zaman çalarlı sözlərin mənalarında, zaman mənalı sifət və zərflərdə*” [2, s. 79].

Sadalanan linqvistik ifadə vasitələri ilə yanaşı, zaman kateqoriyası frazeoloji vahidlər, atalar sözləri və məsəllər kimi sabit ifadələrin köməyi ilə təsvir olunur. Frazeoloji vahidlərin öyrənilməsi ilə V.A.Maslovanın postula-

tına tamamilə uyğun gələn ingilis mədəniyyətində dünyanın zaman mənzərəsini dərk etmək üçün ən düzgün yol açılır: “...*frazeoloji vahidlər xalqın mədəniyyəti və mentaliteti haqqında ən qiymətli məlumat mənbəyidir*” [3, s. 2].

Frazeologizm “*nisbi sabitliyə, ifadəliliyə, vahid mənaya malik olan və bitmiş formada söz birləşməsi deməkdir. Bu terminlə yanaşı, ona sinonim olaraq, deyimlər, idiomlar obrazlı ifadələr kimi adlar da işlənir*” [4, s. 4].

Zaman anlayışından kənarında, insanın zehni fəaliyyətində heç bir ünsiyyət, düşüncə ifadəsi, hadisələrin əlaqələndirilməsi, keçmişə istinad və gələcəkdən gözlənilməli mümkün deyil. Zamanın bir anda bütün elmlər baxımından öyrənilməsi mümkünsüzdür. Buna görə də dilçi üçün zaman konseptinin tədqiqinin mümkünlüyü belədir: zaman xüsusiyyətləri olan seçilmiş frazeoloji vahidlər əsasında dildə məkan xüsusiyyətləri ilə ifadə olunan zaman və məkanın mümkün nisbətini müəyyənləşdirmək. Beləliklə, zaman və məkan arasındakı əlaqəyə dair bir neçə elmi yanaşmanı müqayisə etmək və dilçiliyə ən yaxın olanını təyin etmək olar.

Məqalədə, ingilis dilinin frazeoloji lüğətlərinin köməyi ilə məkan və zaman xüsusiyyətlərini bu və ya digər şəkildə ifadə edən frazemlər təhlil edilir. Aşağıda sadalanan deyimlərdən bəziləri zaman və məkan arasındakı əlaqənin məzmunu baxımından müəyyən “fərziyyələr” tələb edir. Seçilmiş ifadələrin təhlili zamanı verilən izahatlar verilmiş ifadələrdə zaman və məkan arasında görünən çatışmazlıqları aradan qaldırmaq məqsədi daşıyır.

Have an ace up your sleeve – have an effective resource or piece of information kept hidden until it is necessary to use it – (hərfi mənası: qolçağın arxasındakı kozır, ehtiyatda olan kozır) istifadə etmək zərurəti yaranana qədər mənbə və ya məlumatın gizlədilməsi [5]. Kart oyununun xüsusiyyətlərini araşdırmadan qeyd etmək lazımdır ki, bu frazeoloji vahiddəki “qolçaq” məkan ifadəsinin semantik yükünü daşıyır, çünki müxtəlif obyektlər məkan xüsusiyyətlərinə malik ola bilər. Deyilənləri dəqiqləşdirmək üçün izahlı lüğətə müraciət edək: “1. Məkan obyektiv reallıqdır, genişliyi və həcmi ilə səciyyələnən materiyanın mövcudluğunun formasıdır (zamanla birlikdə). 2. Bir şey arasındakı fasilə, nəyinsə uyğun olduğu yer” [6, s. 507]. Hər iki tərif məkan xüsusiyyətlərinə malik uzunluq və həcm bəxş edilmiş obyektləri təmsil etməyə və saymağa imkan verir. Başqa sözlə desək, bu frazeoloji vahidi belə ifadə etmək olar: *vaxtı hələ çatmayıb, hələ vaxtı deyil* (“kozır” əldə etmək üçün). Beləliklə, bu frazeoloji vahid zaman xüsusiyyətlərinin (“hələ vaxtı deyil”) məkan xüsusiyyətlərinin (“qolçaq arxasında”) köməyi ilə ifadə olunduğu sabit bir ifadə kimi qəbul edilə bilər.

Have the ball at your feet – have your best opportunity of succeeding (uğur qazanmaq üçün şansı olmaq) [5, p. 62].

A bird in hand – something that you have securely or are sure of (etibarlı və ya əmin olduğunuz bir şey) [7, c. 82].

Be in the same boat – be in the same unfortunate or difficult circumstances as others (başqaları ilə eyni xoşagəlməz və ya çətin şəraitdə olmaq; ortaq biri ilə əlaqə qurmaq) [7, c. 94].

Buna oxşar xeyli sayda nümunələr göstərmək olar. Sonda buradan aşağıdakı nəticəyə gəlmək olar: bir çox hallarda söz önü və ismi birləşmə sabit birləşmə daxilində belə bir vahidin yeni, zaman çalarlı mənasını ortaya qoyur.

There are no birds of this year in last year's nest – köhnə yuvada yeni quş tapa bilməzsən [8]. Burada əks sifətlərin köməyi ilə “köhnə – yeni” zaman semantik olaraq ingilis versiyasına uyğun gələn keçmiş və indiki vaxta bölünür *this-last*. Keçmiş köhnəyə (keçən ilki yuva) aiddir və indiki “yeni” quşlarla simvollaşdırılır. Bu frazeoloji vahid həm də ona görə maraqlıdır ki, bir cümlədə iki zaman (indiki və keçmiş) ifadəsi var, bir zaman məkan xüsusiyyətlərindən istifadə etməklə, digəri isə sifətdən (quşlardan) istifadə edərək obyektin xarakteristikası ilə ifadə olunur.

Bununla birlikdə, “bu” (this) və “keçmiş”, “keçən il” (last year) leksem-ləri ilə əlaqəli olduqda, yalnız məkan xüsusiyyətlərinə sahib olan nest (yuva) lekseməsi zaman ifadəsinin əsas semantik yükünü daşıyır, paralel olaraq fərqli bir keyfiyyətdə çıxış edir: marker və zaman xüsusiyyətləri kimi.

The here and now (burada və indi) frazemi – indiki zaman, müəyyən bir dövr, bu gün – sözün məkanla semantik əlaqəsinə baxmayaraq, *here* (burada) zərfinin ilk növbədə indiki vaxtı ifadə etdiyi məkan-zaman xüsusiyyətlərini birləşdirir. Yuxarıdakı frazem, ayrı-ayrı sözlərin və ya bütöv ifadələrin semantikasi səviyyəsindəki məkan və zamanın bir-birini əvəz edə biləcəyi, birini digərinin köməyi ilə ifadə edə biləcəyi (daha doğrusu, məkanla zaman) bu əlaqənin ayrılmazlığını sübut edir.

Water under the bridge = water over the dam = much water has flowed under the bridge since – used to refer to events or situations in the past that are no longer to be regarded as important or a source of concern (keçmişin məsələsi) [7, c. 800].

Cry over spilt (spilled) milk – lament or make a fuss about a misfortune that has happened and that cannot be changed or reversed (düzəlməz bir şey) [7, c. 501].

Bu iki frazeoloji vahidi sabit ifadələri təsvir etmək üçün vahid şəkildə nəzərdən keçirmək olar. İlk növbədə ona görə ki, söhbət keçmişdən, keçmiş zamanın dönməzliyindən gedir. Körpünün altındakı suyun axışını təkrarlamaq və tavadan tökülən südü geri qaytarmaq mümkün deyil. Bununla belə, bu iki ifadəni birləşdirən digər, heç də az əhəmiyyət kəsb etməyən bir detal,

hər iki vəziyyətdə mayenin – süd və suyun fiziki xüsusiyyətlərini ötürən leksemlərin olmasıdır.

Mayenin bizi əhatə edən aləmdə daim dəyişiklik etmək qabiliyyəti (maye axır, daşır və olduqca dinamikdir, gəmi şəklini alır və s.) zamanın geri dönməzliyini “su” (water) və “süd” (milk) leksemlərindən istifadə edərək ifadə etməyə imkan verdi. Fizikaya, daha doğrusu mayenin öyrənilməsi ilə bağlı fənlərə müraciət etsək, aşağıdakı tərifə tapa bilərik: “*maye xarici və daxili qüvvələrin təsiri altında formasını asanlıqla dəyişən fiziki maddədir*” [9]. Hər hansı bir dəyişiklik, öz növbəsində, zamanın dəyişməsinə nəzərdə tutur, çünki zaman xaricində düşünmək mümkün deyil. Beləliklə, suyun (və ya hər hansı digər mayenin) hərəkət dinamikası, ifadədəki temporallığa birbaşa istinad etmədən zamanın mövcudluğunun fiziki sübutu kimi ortaya çıxır.

Bununla belə, frazeoloji vahidlərdə dinamik və zaman xüsusiyyətlərinə malik suyun qeyd edilməsi bir sıra şərtlərə malikdir. Bu qəbildən olan araşdırmalarda, ifadələrdəki ən yaxın leksemlərə diqqət yetirilməlidir. Məsələn, yuxarıdakı frazeoloji vahiddə *Water under the bridge* (körpünün altındakı su), körpünün görüntüsü, zamanın keçiciliyini və dönməzliyini qeyd edən indiki an və ya “nitq anı” ilə müəyyən edilir.

Bununla belə, aşağıdakı frazeoloji vahidlərdə *water* (su) leksemının olması heç də zaman xüsusiyyətləri ilə bağlılığı ifadə etmir. Məsələn: *Carry water on both shoulders – ikili oyun oynamaq* [7, s. 799]; *Deep waters – böyük narahatlıq və ya kədər* [7, s.799]; *Have water on the brain - dan. Beyinsiz olmaq* [7, s.799]; *No safe wading in an unknown water – keçidi bilmədən başınızı suya soxmayın* və s. A.V.Kuninin Böyük İngilis-Rus frazeoloji lüğətində “su” leksemi ilə 34 vahid qeyd olunur ki, heç də onların hamısı məkan və zamanla əlaqəli deyil. Deməli, məkan-zaman xüsusiyyətlərinə aid olan “su” leksemi ilə yuxarıda göstərilən bütün frazeoloji vahidlər dinamika ilə bağlıdır. “Körpünün altındakı su”, “daşan süd” hərəkətlilik, dinamizm, dəyişiklik kimi xüsusiyyətlərinə görə zaman mövzusu ilə birbaşa əlaqəlidir.

Yuxarıda deyilənlərə əsaslanaraq belə nəticəyə gəlmək olar ki, ayrı-ayrı sözlərin və ya bütöv ifadələrin semantikasi səviyyəsində məkan və zaman bir-birini əvəz edə, biri digərinin köməyi ilə ifadə edilə bilər. Zamanla məkanın aşkar əlaqəsi, daha doğrusu, zamanın məkan xüsusiyyətləri vasitəsilə ifadəsi zamana həm məqsədlilik həm də dönməzlik keyfiyyətlərini bəxş etməyə imkan verir. Zamanın dərk edilməsinin iki belə əks yolu ingilis dil mədəniyyəti üçün xarakterikdir.

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, məkan-zaman əlaqələri təkcə bir-biri ilə əvəz oluna bilməz, həm də bir frazeoloji vahiddə bərabər şərtlərdə mövcud ola bilər və bununla da iki möhtəşəm kateqoriyanın nəinki bir ifadə da-

xilində ayrılmaz bağlılığını, bir-birini tamamladığını, bir-birini əvəz etdiyini görmək olar.

Aparılan təhlil məkan və zaman arasında insan şüuru üçün zəruri olan əlaqəni o qədər yaxın qurmağa imkan verir ki, bir anlayışın digəri ilə ifadə olunduğu fraza birləşməsinin semantik assimilyasiyasında heç bir çətinlik yaranmır.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики: учеб. пособие / М.В.Никитин. – 2-е изд., доп. и испр. – СПб.: Изд-во РГПУ им. А.И.Герцена, 2007. – 829 с.
2. Маслова В.А. Введение в когнитивную лингвистику: учеб. пособие / В.А.Маслова. – 4-е изд. – М.: Флинта: Наука, 2008. – 296 с.
3. Маслова В.А. Лингвокультурология / В.А.Маслова. – М.: Академия, 2001. – 208 с.
4. Мокиенко В.М. Загадки русской фразеологии / В.М.Мокиенко. – 2-е изд., перераб. – СПб.: Авалон: Азбука-классика. – 2007. – 254 с.
5. The Oxford Dictionary of idioms / Ed. by J. Speake. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 402 p.
6. Ожегов С.И. Словарь русского языка / С. И. Ожегов ; под ред. Н. Ю. Шведовой. – 20-е изд., стер. – М.: Русский язык, 1988. – 750 с.
7. Кунин А.В. Англо-русский фразеологический словарь / А.В.Кунин; лит. ред. А.Д.Литвинова. – 4-е изд., перераб. и доп. – М.: Русский язык, 1984. – 944 с.
8. <http://www.english-sayings.com/there-are-no-birds-in-last-years-nests/4848>
9. <http://kniganews.org/2013/11/20/qph-as-it-is/>

Lamiya Mugalova

Summary

Reflection of time and space concept in phraseological units in English and Azerbaijani languages

The article deals with the features of the development of the concept of time and space in the phraseology of the English and Azerbaijani languages. It is noted that the concept of time is formed on the basis of spatial characteristics - changes in the position of objects in space. The main goal of the article is to analyze time and space lexemes used in phraseological units of English and Azerbaijani languages and to reveal interesting points.

Ламия Мугалова

Резюме

**Отражение концепта времени и пространства во фразеологизмах
английского и Азербайджанского языков**

В статье говорится об особенностях развития понятия времени и пространства во фразеологии английского и азербайджанского языков. Отмечается, что представление о времени формируется на основе пространственных характеристик – изменения положения предметов в пространстве. Основная цель статьи – проанализировать лексемы времени и пространства, используемые во фразеологизмах английского и азербайджанского языков, и выявить интересные моменты.

Rəyçi: f.e.d., dos. K.Cafərova

Redaksiyaya daxil olma: 26.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 05.05.2022

Çapa qəbul olunma: 21.05.2022

**ƏDƏBİYYAT / ƏDƏBİYYATŞÜNASLIQ /
ƏDƏBİYYAT NƏZƏRİYYƏSİ
LITERATURE / LITERATURE STUDIES/
LITERARY THEORY
ЛИТЕРАТУРА / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ/
ТЕОРИЯ ЛИТЕРАТУРЫ**

UOT 82-1.512.162.

Fidan İbişli

*Azərbaycan Dillər Universiteti
fidanmirzezade95@gmail.com*

**ŞUŞANIN AZƏRBAYCAN ƏDƏBİYYATINA BƏXŞ ETDİYİ
DAHİ ŞƏXSİYYƏTLƏR**

Açar sözlər: *Qarabağ, Şuşa, Azərbaycan ədəbiyyatı, dahi şəxsiyyətlər*

Key words: *Karabakh, Shusha, Azerbaijani literature, great personalities*

Ключевые слова: *Карабах, Шуша, Азербайджанская литература, великие личности*

Ölkəmizin ictimai-siyasi və mədəni həyatının ən mühüm mərkəzlərindən biri olan, Azərbaycan incəsənətinə və ədəbiyyatına dahi şəxsiyyətlər bəxş edən Şuşa şəhərinin təməli 1752-ci ildə Qarabağ xanlığının banisi Pənahəli xan tərəfindən qoyulub. Şuşa şəhəri əvvəllər Pənahəli xanın şərəfinə və onun istəyi ilə “Pənahabad” adlandırılmışdı. Lakin sonralar şiş uclu dağların əhatəsində yerləşən şəhər Şişə-Şuşa adlandırılıb. Şəhərin adının Şişə kimi vəsf edilməsinə bir çox şifahi və klassik poeziya nümunələrində rast gəlmək mümkündür. Məsələn, Şuşalı şairimiz Qasım bəy Zakirin “Şuşa mollaları haqqında” tənqidi satirik şeirindəki aşağıdakı misralar:

Heyf, səd heyf, bu iş bulmadı əncam yenə.

Üləma özlərini eylədi bədnam yenə.

*Şişəyə dəsti-qəza səngi-cəfa yağdırdı,
Şişəyəş sındı bu gün rəvnəqi-islam yenə.*

Şuşada dünyaya gələn, Qarabağ ədəbi mühitinin ən görkəmli nümayəndələrindən biri Fəridun bəy Köçərli “Azərbaycan ədəbiyyatı” kitabında Şuşa mühitini çox gözəl şəkildə təsvir edir: “Şuşa qalası Zaqafqaziyanın gözəl və bəşərə şəhərlərindən birisi hesab olunurdu və axır vaxtlarda artıq sürət və abad olmağa üz qoymuşdu. İçində çox gözəl imarətlər yapılmışdı. Yay fəslində altmış-yetmiş minə qədər nüfus bu şəhərə cəm olundu, çünki Şuşanın abü-havası xeyli saf və salamat olmağa görə, yaylaq mənzərəsindədir. Şuşa şəhərinin ab-havasının təsirindən və torpağının bərəkətindən burada çox zürəfa, üdəba və şüəra vücuda gəlir. Belə ki, Şuşa qalası Zaqafqaziyanın Şirazi mənzələsində olub, ərəbi-zövqü səfa oymağı və əhli-hal və sahibi-dil yatağı hesab olunur. Şuşa əhli həmişə eysü-ışrətdə olub, günlərini gəzməkdə, seyrü-səyahətdə keçirirdilər və buranın sazəndə və xanəndələri indi də məşhür-çahandır” [1, s.124].

Fəridun bəy Köçərlinin o zaman qeyd etdiyi kimi, Şuşa sazəndə və xanəndələri ilə məşhür bir məkan olmuşdur. Bu səfəli torpaq Azərbaycan ədəbiyyatına, mədəniyyətinə, incəsənətinə böyük töhfələr vermiş dahi şəxsiyyətlər bəxş edib. Həmin şəxsiyyətlər arasında Azərbaycan ədəbiyyatının ölməz sənətkarları yer alır. Tanınmış yazıçı və şairlərdən Qasım bəy Zakir, Məhəmməd bəy Aşiq, Mirzə Sadiq Piran, Xurşidbanu Natəvan, Mir Möhsün Nəvvab, Fatma xanım Kəminə, Həsənəli xan Qaradaği, Nəcəf bəy Vəzirov, Nəcəfqulu bəy Şeyda, Əhməd bəy Ağaoğlu, Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev, Süleyman Sani Axundov, Qəmər bəyim Şeyda, Yusif Vəzir Çəmənəminli, Ceyhun Hacıbəyli və digərlərini qeyd etmək olar.

Şuşanın Azərbaycan ədəbiyyatına bəxş etdiyi görkəmli şəxsiyyətlərdən bəzilərini yada salaq və onların həyatlarının Şuşa ilə bağlı məqamlarına toxunaq.

Milli ədəbiyyatımızda realist satirik şeirin təməl daşını qoyan Qasım bəy Zakir Şuşada əsilli-köklü bir bəy ailəsində anadan olub. Şuşanın əsasını qoyan Pənəhəli xanın qardaşı Kazım ağa, Qasım bəy Zakirin ulu babası olub. Zakirin yeniyetməlik illəri Şuşanın Ağa Məhəmməd şah Qacar ordusu tərəfindən mühasirə olunduğu, yerli əhalinin işğalçılar qarşısında dəyanətlə mübarizə apardığı, Şuşada Qacarın öldürüldüyü, Molla Pənəh Vaqifin oğlu ilə birlikdə Cıdır düzündə qətlə yetirildiyi, Qarabağ xanı İbrahim xanın xaincəsinə güllələndiyi və s. hadisələrin baş verdiyi zamana tuş gəlib və bu mürəkkəb dövr şairin yaddaşında dərin izlər buraxıb.

Qasım bəy Zakir gənclik illərini müharibələrdə, döyüşlərdə, at belində keçirib. Şair yay aylarını doğma Şuşada olar, qalan fəsillərdə isə xan qızı Natəvanın atasının ona bəxşiş etdiyi Xındırstan kəndində keçirəmiş. O, həmkarları arasında dərin hörmət qazanmış bir şəxs olub. Mirzə Fətəli Axundzadə, Xurşidbanu Natəvan, İsmayıl bəy Qutqaşınılı, Baba bəy Şakir və digər ziyalılar ilə məktublaşdığı, daim əlaqədə olduqları məlumdur. Lakin şairi sevməyib, paxıllıq edənlərdə olub. Zakir satiralarının tənqid hədəfinə tuş gələn Şuşa qaziləri, yerli çar hakimləri şairi hörmətdən salıb tutdurmaq üçün məqam axtarırdılar. Müəyyən bəhanə əllərinə düşən kimi, Qasım bəy Zakir və onun ailə üzvlərini Şuşa qaləsindəki həbsxanaya gətirirlər. Bir il müddətində Şuşa həbsxanasında saxlanılan şair daha sonra Bakıya sürgün edilib, ailəsi isə Şuşada qalıb. Dostlarının səyi nəticəsində Bakıdakı sürgünlük həyatı bir neçə aya tamamlanır və Zakir doğma Şuşaya qayıdır. Amma ona Şuşada da rahat yaşamağa imkan verməyiblər, şair ömrünün sonuna qədər maddi ehtiyac içərisində, polis nəzarəti altında yaşayıb və Rus çarizminin onun üçün ayırdığı təqaüdü ala bilməyib. Qasım bəy Şuşada doğulub və Şuşada vəfat edib.

Şuşanın Azərbaycan ədəbiyyatına bəxş etdiyi istedadlı sənətkarlardan biri də Xurşidbanu Natəvan olub. Natəvan şairlər yurdu Şuşada, Qarabağın sonuncu hakimi Mehdiqulu xan Cavanşirin ailəsində dünyaya göz açıb. Şairə saray tərbiyəsi görmüş, dövrünün tanınmış şəxsiyyətlərindən, alimlərdən dərs almış, ailəsinin yeganə övladı və Qarabağ xanlığının sonuncu varisi olduğuna görə, sarayda ona “Dürrü yekta” (Tək inci), el arasında isə “Xan qızı” deyə müraciət olunarmış.

Xurşidbanu Natəvan yaradıcılığa başladığı ilk vaxtlar “Xurşid” təxəllüsü ilə yazdığı şeirlərinin çox hissəsi itib-batmışdır. XIX əsrin 70-ci illərindən sonra şairə “Natəvan” imzası ilə dərin məzmunlu qəzəllər yaratmağa başlayıb. Onun fitri istedadının formalaşmasının, yaradıcılığının çiçəklənməsinin səbəblərindən ən başlıcası Şuşanın əvəzsiz yaradıcı təbiəti və mühiti olub.

“Xan qızı”nı Şuşa şəhərinin abadlaşdırılması, mədəni görkəm alması məsələsi hər zaman düşündürüb və o, 1873-cü ildə Şuşaya içməli su çəkdirib. Xeyirxah və qeyrətli bir qadın olan Natəvan xalqın rifahı üçün əlindən gələni əsirgəməyib, sakinlərin ən böyük arzusunu reallaşdırıb və bulaq çəkdirib, hamam, buzaxana, su anbarı tikdirib və Şuşada park saldırıb. Həmin su kəməri hal-hazırda “Xan qızı bulağı” adı ilə məşhurdur.

Şairənin yaradıcılığının parlaq dövəmləri Qarabağ ədəbi məclislərinin fəaliyyət göstərdiyi dövrə təsadüf edir. Natəvanın maddi dəstəyi və təşəbbüsü ilə 1872-ci ildə “Məclisi-üns” adlı ədəbi məclisi öz himayəsinə götürür və ətrafına otuza yaxın şair toplayır. Xurşidbanu 25 il ərzində bu məclisə rəhbərlik edir. “Məclisi-üns”ün şöhrəti Qarabağ hüdudlarını aşaraq Azər-

baycanın bir çox ərazilərinə də yayılmışdı. Məclisdə Xaqani, Nizami, Füzuli kimi klassiklərin əsərlərinə nəzirələr yazılıb, tərcümələr edilmiş.

Həyatının sonları Xurşidbanu Natəvan üçün həm sənətdə, həm də şəxsi həyatında çətinliklə keçib. Şairə Şuşada doğulub və Şuşada vəfat edib. Şuşa camaatı hörmət əlaməti olaraq Natəvanın cənazəsini Şuşadan Ağdama kimi çiyinlərində aparıb və şairə Ağdamın “İmarət” adlanan qəbiristanlığında torpağa tapşırılıb.

Xalqızım, dövlətimiz hər zaman Xurşidbanu Natəvanın misilsiz xidmətlərini layiqincə qiymətləndirmiş, onun adına küçə inşa olunub, kitabxana, məktəb, muzey fəaliyyət göstərir. Zamanında şairənin Şuşadakı büstü mənfur düşmənlərimiz tərəfindən güllələnib, dağıdılmış abidə dəmir tullantı kimi Gürcüstana satılıb. Həmin büst 1993-cü ildə ümummilli lider Heydər Əliyevin təşəbbüsü ilə Bakıya gətirilmiş və Azərbaycan Milli İncəsənət Muzeyinin həyatında yerləşdirilmişdi. Xan qızı Natəvanın ermənilər tərəfindən Şuşada güllələnmiş büstü 2021-ci ildə Azərbaycanın Ali Baş Komandan İlham Əliyevin təşəbbüsü ilə doğma Şuşaya, öz evinə geri qayıdıb.

Şuşada dünyaya göz açıb, ömrünün sonuna kimi orada yaşayıb-yaratmış, şəhərin ictimai həyatında qabaqcıl və dövrünə görə mütərəqqi mövqelərdə dayanmış sənətkarlardan biri də Mir Möhsün Nəvvab olub. O, şair, rəssam, xəttat, tarixçi, ədəbiyyatşünas, musiqişünas, astronom və Şuşalı alim kimi məşhurlaşmışdır. Mir Möhsün Nəvvab ömrünün sonuna kimi doğma Şuşadan kənara çıxmayıb və Şuşanın ictimai-mədəni həyatındanda fəal iştirak edib. Tədqiqatçılar və tarixçilər Şuşanın tarixi, bu səfəli diyarın başına gələn müsibətlər haqqında bir çox məlumatları Nəvvabın “1905-1906-cı illərdə erməni müsəlman davası” haqqında qələmə aldığı müşahidələrindən əldə ediblər. Flora Xəlilzadə “Ruhumuzun ünvanı Şuşa” kitabında bu məsələyə xüsusi toxunub: “Uzun illər bu sənədli tarixi əsər əlyazma şəklində Nəvvabın törəmələri tərəfindən mühifizə edilərək saxlanılıb. Yalnız müstəqilliyimizi qazandıqdan sonra Qarabağla bağlı bir sıra qaranlıq mətləblərə güzgü tutuldu. O zaman bu əsərin izinə düşən xeyirxahlar onu əldə edərək kitab şəklində çapa hazırladılar. Filologiya elmləri namizədləri Kamandar Şərifli və Arif Ramazanzadə Mir Möhsün Nəvvabın əski əlifba ilə yazdığı bu dəyərli abidənin qrafikasını təzələyərək 1993-cü ildə oxuculara təqdim etdilər. Həqiqətən də Mir Möhsün Nəvvabın bu əsəri Şuşanın tarixini və taleyini əks etdirmək baxımından çox dəyərli və qiymətli” [2, s.36].

Mədəniyyət beşiyi olan Şuşada ədəbiyyatımızın inkişafında əvəzsiz rol oynayan “Məclisi-üns” ədəbi məclisindən səkkiz il sonra Mir Möhsün Nəvvabın təşəbbüsü ilə “Məclisi-fəramuşan” adlı ədəbi məclis yaradılıb. XIX əsrdə Şuşada mövcud olan bu ədəbi məclislər özünün çoxyönlü funksi-

yası, mədəniyyətə, ədəbiyyata və maarifə verdiyi töhfələri ilə məşhurlaşmışdılar. Bir şəhərdə öz ətrafına yaradıcı şəxsləri, dəyərli sənətkarları, şairləri toplayan ədəbi məclislərin mövcud olması həmin məkanın – yəni Şuşa şəhərinin mədəniyyət tarixində tutduğu möhtəşəm mövqedən xəbər verir.

Bu dəyərli məclislər ilk növbədə şeir məktəbi idi. Burada məsnəvilər yazılır, ədəbi müzakilərə aparılır və şeir normaları öyrədilirdi. Hər iki məclisdə yazılan təzkirələr, tərtib olunan cümlələr ədəbiyyat tariximizin mühüm qaynaqları və sənədləri olduğuna görə, Şuşadakı ədəbi məclislərin elmimizə qiymətli töhfələri kimi dəyərləndirilir.

Mir Möhsün Nəvvab 1918-ci ildə Şuşada vəfat etdikdə yalnız Azərbaycanca deyil, həmçinin onun həududlarından kənar da yaxşı tanınırdı.

Şuşada incəsənətin, mədəniyyətin, ədəbiyyatın inkişafında böyük xidmətləri olan şəxslərdən biri də Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev olub. O, Şuşa şəhəri yaxınlığındakı Ağbulaq kəndində dünyaya göz açıb, ilk təhsilini Şuşa real məktəbində alıb və ədəbi fəaliyyətinə də həmin dövrlərdən başlayıb. Haqverdiyev ali təhsilini bitirdikdən sonra Şuşaya qayıdır, yay tətillərini doğma şəhərində keçirərmiş. Ədib “Bəxtsiz cavan” pyesini də Şuşada yazıb və elə yazıldığı ildə tamaşaya qoyulub.

Haqverdiyev müəllimi Yusif bəy ilə birlikdə Şuşada teatr tamaşaları təşkil edər, teatrı tənqid edən dindarlara, avam təbəqəyə qarşı mübarizə aparar, xalqı, yerli camaatı cəhalətdən, qəflətdən oyatmağa çalışıb.

Ədəbiyyatımıza böyük töhfələr verən, görkəmli yazıçı Yusif Vəzir Cəmənəminli Şuşada bəy ailəsində doğulub. Yusif o dövrdə tədris və təcizat baxımından Qafqazın orta məktəbləri sırasında birinci yer tutan Şuşa realını məktəbində təhsil alıb. 1905-1907-ci illərdə Şuşada baş verən hadisələr, erməni daşnaklarının törətdiyi qırğınlar Yusif Vəzir Cəmənəminli və ailəsini də ata-baba yurdundan didərgin düşməyə vadar edib. Onlar Aşqabada köç edirlər və bu dövrdə qardaşı Əbülhəsəndən ona qalan zəngin kitabxanadakı əsərləri mütaliə edib, ədəbi fəaliyyətlə məşğul olmağa başlayır.

Şuşanın bizə bəxş etdiyi bu dahi şəxsiyyətlər sonradan Azərbaycan mədəniyyətinin və ədəbiyyatının korifeylərinə çevrildilər və bütün türk xalqının övladları kimi qiymətləndirildilər.

Çox təəssüf ki, bu qədər dəyərli şair, ədib, tarixçi, müsiqişünas və s. yetişdirən, təbiəti ilə insanları ilhamlandıran səfalı bir diyar uzun illər ərzində düşmən tapdağı altında olub.

Ali Baş Komandan İlham Əliyev və müzəffər ordumuzun gücü nəticəsində mədəniyyət paytaxtı elan olunan 270 yaşlı Şuşanın tarixində 30 illik həsrətə son qoyuldu. Mədəniyyət beşiyi, şeir-sənət incisi Şuşa azadlığına qovuşdu. Bu qələbə nəticəsində yuxarıda bəhs etdiyimiz görkəmli sənətkarların da ruhu rahatlıq tapdı. “Gözün aydın, əziz Şuşa!”

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Firidun bəy Köçərli. Azərbaycan ədəbiyyatı. İki cildə. I cild. Bakı, “AVRASİYA PRESS”, 2005, 560 səh.
2. Flora Xəlilzadə. “Ruhumuzun ünvanı Şuşa”, publisistika, Bakı, “Zərdabi LTD”, MMC, 368 səh.
3. Məmməd Məmmədov. Əbdürrəhimbəy Haqverdiyevin həyat və yaradıcılığı. Bakı, “Nurlan”, 2008, 184 səh.
4. Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi. Altı cildə. IV cild, Bakı: “Elm”, 2011. 860 səh.
5. Feyzulla Qasımzadə. XIX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı. Bakı, “Elm və təhsil”, 2017, 512 səh.

Fidan İbişli

Summary

Geniuses that "Shusha" gave to Azerbaijani literature

The city of Shusha is one of the most important centers of the socio-political and cultural life of our country and has given great personalities to the art and literature of Azerbaijan. This article contains information about those geniuses. These geniuses that Shusha gave us later became luminaries of Azerbaijani culture and literature and were valued as children of the entire Turkic people.

Фидан Ибишли

Резюме

Гении, которых «Шуша» подарила азербайджанской литературе

Город Шуша является одним из важнейших центров общественно-политической и культурной жизни нашей страны и дал великие деятели искусству и литературе Азербайджана. Эта статья содержит информацию об этих гениях. Эти гении, подаренные нам Шушей, впоследствии стали корифеями азербайджанской культуры и литературы и ценились как дети всего тюркского народа.

Rəyçi: f.f.d. A.Hüseynova

Redaksiyaya daxil olma: 29.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 05.05.2022

Çapa qəbul olunma: 01.06.2022

**PEDAQOQİKA / XARİCİ DİLLƏRİN TƏDRİSİ
METODİKASI
PEDAGOGY / METHODS OF TEACHING
FOREIGN LANGUAGES
ПЕДАГОГИКА / МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЕ
ИНОСТРАННЫХ ЯЗЫКОВ**

УДК 37.

Пюстеханум Салимханова

*Азербайджанский университет языков
khanasalimkhanova@gmail.com*

**ПРОБЛЕМА ОБУЧЕНИЯ НАВЫКУ ЧТЕНИЯ НА
АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ В МЕДИЦИНСКОМ ВУЗЕ**

Ключевые слова: очное, заочное, профессиональный текст, медицинская литература, лингвостилистический, медицинские термины, виды чтения, студенты-медики

Açar sözlər: *eyani təhsil, qiyabi təhsil, peşəkar mətn, tibbi ədəbiyyat, linqvistik, tibbi terminlər, oxu növləri, tibb tələbələri*

Key words: *full-time education, part-time education, professional text, medical literature, linguistic, medical terms, types of reading, medical students*

Вопрос использования профессиональных текстов на занятиях по английскому языку до сих пор остается недостаточно исследованным. Несмотря на то, что профессиональные тексты являются опорой учебного процесса, основной составляющей курсов очной, заочной или дистанционной формы обучения, вопрос методических рекомендаций по работе над текстом в ходе самостоятельной работы или в академических группах остается открытым. Несмотря на постоянную и быструю смену интересов, увлечений и предпочтений учащихся, существует потребность в постоянном совершенствовании методических рекомендаций и методических указаний по работе с профессиональным текстом.

Становление современного врача-специалиста, владеющего современными передовыми отечественными и зарубежными медицинскими технологиями, во многом зависит от того, насколько быстро он способен извлекать профессионально ориентированную информацию не только на родном, но и на иностранном языке. В связи с этим актуальной задачей и неотъемлемой частью современного высшего образования является развитие коммуникативной компетенции студентов медицинского вуз и овладение необходимым лексическим материалом на иностранном языке с максимальным пониманием информации специального характера.

На современном этапе развития человечества, совершенствования науки и техники одним из важнейших средств получения информации является чтение, являющееся одной из сфер коммуникативной и социальной деятельности человека. Поскольку специалисты имеют дело с разными источниками информации, им необходимо овладеть разными стратегиями чтения и в соответствии с целями и задачами извлекать информацию разной глубины и объема. Важно определить количество необходимых видов чтения в неязыковом вузе, этапы их внедрения в процесс обучения, что определяет актуальность. Основными недостатками организации языковой подготовки студентов в медицинском вузе являются: нехватка времени, отводимого на иностранный язык; низкий уровень языковой компетенции абитуриентов; отсутствие методики обучения иностранному языку, адаптированной к междисциплинарной подготовке студентов-медиков.

В настоящее время все больший упор делается на изучение иностранного языка как языка профессионального общения, чтение оригинальной медицинской литературы рассматривается как основной источник получения новейшей информации специального характера, направленной на повышение уровня профессиональной компетентности выпускников неспециализированных учебных заведений. При таком подходе важнейшей составляющей обучения иностранному языку в медицинском вузе становится иноязычное профессионально-ориентированное чтение.

Специфика обучения иностранному языку в медицинском вузе заключается в ориентации на профессиональные потребности будущих врачей, которые в основном связаны с необходимостью чтения специальной медицинской литературы и документов, общения с зарубежными коллегами на профессиональные темы на иностранном языке. С учетом выявленных потребностей будущих врачей программа обуче-

ния включает в себя формирование, развитие и совершенствование необходимых профессионально ориентированных иноязычных навыков и умений, в которых основной упор делается на профессионально осмысленное чтение в связи с ограниченным объемом отводимого учебного времени. к этому предмету, который не отвечает все более сложным требованиям к профессиональным знаниям будущих врачей. Усвоение знаний по иностранному языку будущими врачами заключается в том, что профессиональные знания и умения не гарантируют квалифицированного усвоения иноязычного материала и развития коммуникативных навыков [1].

Внедрение профессионально ориентированного обучения английскому языку в высших медицинских учебных заведениях обусловлено стремительным ростом социального заказа высококвалифицированных медицинских специалистов, владеющих английским языком и готовых к международному общению и сотрудничеству. Основной целью обучения является формирование у студентов англоязычной профессионально направленной компетенции, в частности, овладение знаниями о системной организации английского языка и закономерностях его функционирования в медицинской сфере; развитие языковой компетенции, в частности, знание лексико-грамматических средств языка и умение использовать их в контексте профессиональной деятельности.

С учетом этого профессиональный текст является основной единицей обучения и изучения английского языка в профессиональном направлении, источником терминологической лексики, средством формирования языковой, профессиональной и социокультурной компетентности обучающихся. Лексическое, грамматическое и смысловое богатство текста формирует понимание и чувство языка, развивает языковые и познавательные способности.

В процессе обучения английскому языку в медицинском вузе профессиональный текст является основным средством достижения цели образовательного процесса – развития и формирования англоязычной профессиональной компетенции, которая предусматривает «наложение» иноязычных навыков на предметное содержание профессии в ходе выполнения профессиональных задач [2].

Учитывая это, необходимо совмещать процессы формирования англоязычных коммуникативных и профессиональных компетенций средствами профессиональных текстов с учетом их актуальности, доступности, лексико-грамматической и лингвостилистической сложности и соответствия реальным коммуникативным потребностям учащихся врачи.

Профессиональные тексты являются не только основным источником пополнения словарного запаса неязыковых студентов, но и средством формирования и развития их профессиональных навыков, поскольку способствуют повышению культуры и терминологии общения и профессионально-ориентированному обучению. Таким образом, профессиональные тексты удовлетворяют информационно-познавательные потребности студентов, служат опорой для стимулирования их учебного речевого взаимодействия на профессиональные темы, путем воспроизведения и смысловой обработки полученной информации, дополняют знания по специальности, расширяют коммуникативные способности до реального общения [4].

Для формирования англоязычной компетенции необходимо развитие навыков устного и письменного общения, а именно коммуникативной компетенции, которая реализуется посредством реализации таких видов речевой деятельности, как говорение, письмо, аудирование и чтение текста.

С помощью чтения, перевода, обсуждения, устного и письменного анализа, упражнений на закрепление материала и перевода профессионального текста можно обеспечить формирование видов речевой деятельности на практических занятиях по английскому языку профессионального направления. Однако для эффективного восприятия и производства информации учащимся необходимы когнитивные, семантические, лингвистические и фонетические навыки. с помощью профессионального текста можно обеспечить развитие и тренировку этих умений путем выявления, понимания и интерпретации текста при чтении и организации, формулирования и развития его при переводе или переводе [3].

Сегодня чтение как средство общения имеет большое практическое значение. В связи с этим следует уделять больше внимания изучению английского языка на основе чтения профессиональных текстов. Этот вид речевой деятельности следует выделить как доминирующий компонент изучения английского языка в профессиональном направлении, тем самым подготавливая учащихся к самостоятельному чтению, обучая их правильному чтению и восприятию прочитанного. Этот процесс должен происходить автоматически и подсознательно и обеспечивать определенный уровень владения английским языком, который может быть достигнут только путем непрерывного и рутинного обучения. На начальных этапах обучения учащиеся понимают текст только после перевода или тщательного анализа. Именно поэтому перед каждым

уроком учитель должен планировать работу с текстом, выявлять наиболее трудные моменты, основные лексические и грамматические особенности, готовить комплекс упражнений для облегчения чтения. Учитывая сложность текста, следует использовать аналитическое чтение, чтобы обеспечить эффективность изучения материала.

Поскольку при профессиональном изучении английского языка оригинальный английский текст является не только источником информации, но и средством развития навыков устной и письменной коммуникации, в процессе чтения стоит ориентироваться не только на смысловую или информативную, но и на грамматическую и лексическое понимание текста. Учитывая, что основная часть специализированных медицинских текстов состоит из медицинской лексики и терминологии, их сложно понять без предварительной подготовки на занятии или внимательного анализа при самостоятельном чтении дома. Сознательный или подсознательный лексико-грамматический анализ при чтении отражается на понимании и восприятии информации. Лексические, грамматические и стилистические особенности текста влияют на эффективность чтения профессионального английского текста.

Использованная литература

1. Карпов И. Психологические особенности процесса понимания и перевода учащимися иностранных текстов. – М.: высшая школа, 1952. – с. 38.
2. Вербицкий А.А. Иноязычное образование в контексте профессии // Вестник МГЛУ. Образование и педагогические науки. вып. 2 (796) / 2018. С. 126-141.
3. Гизятова Л. А., Плотникова Н. Ф. Профессионально-ориентированное обучение английскому языку студентов-медиков // Казанский лингвистический журнал, 2019, том 2, № 1, с. 4. 67-73.
4. Гузова А.В., Савицкая Н.В. Технология формирования лексической компетенции на основе аутентичных текстов по специальности // Педагогика и образование, 2020. – № 1. С. 15-24.
5. www.online-medical-dictionary.org – Medical terminology definitions including drugs, abbreviations, equipment devices.
6. Eric H. Glendenning, Ron Howard, Cambridge University Press, – Professional English in Use (Medicine).

Püstəxanım Səlimxanova

Xülasə

Tibb fakültələrində ingilis dilində oxu bacarıqlarının təkmilləşdirilməsi

Məqalədə tibb fakültələrində xarici dilin tədrisinin əsas aspektləri təsvir edilir, tibb ixtisasları tələbələri üçün xüsusi lüğətin əsas bazasının formalaşdırılmasının vacibliyi üzə çıxır. Bu məqalədə tibb universitetində tələbələrin dil hazırlığının təşkilində əsas çatışmazlıq və problemlərdən bəhs edilir, onlardan: xarici dil üçün ayrılan kifayət qədər vaxtın olmaması, tələbələr arasında dil səriştəsinin aşağı səviyyəsi.

Araşdırmalar göstərir ki, bu kursdakı mətnlər ingilis dili xüsusi məqsədlər üçün tədrisi prosesində oxu strategiyalarını təkmilləşdirmək məqsədilə ingilis dilində nəşr olunan beynəlxalq səviyyədə tanınmış jurnallardan olmalıdır. Digər bir yanaşma isə ingilis dilinə yönəlmiş hissələri cari proqram kurslarına daxil etmək və onları uyğunlaşdırmaqdır.

Məqalədə vurğulanır ki, tibb fakültəsində ingilis dilinin tədrisi prosesində peşəkar mətn təhsil prosesinin məqsədinə - ingilisdilli peşəkar səriştənin inkişafı və formalaşmasına nail olmaq üçün əsas vasitədir.

Pustekhanum Salimkhanova

Summary

The improvement of reading skills in English at Medical Faculties

The article describes the main aspects of teaching of English in medical schools and also reveals the importance of forming an active base of special vocabulary for students of medical specialties. This article discusses the main shortcomings and problems in the organization of language trainings for students at the university, such as: lack of time allotted for a foreign language; low level of language competence among students.

The paper emphasizes that the texts in this course should be from internationally recognized journals published in English in order to improve reading strategies in the process of teaching ESP. One approach to tackle this difficulty is to incorporate English language-focused parts into current program courses, matching them with the discipline learning goals of these courses.

Rəyçi: fil.e.d. V.Əliyeva

Redaksiyaya daxil olma: 12.04.2022

Təkrar işlənməyə göndərilmə: 10.05.2022

Çapa qəbul olunma: 05.06.2022

ELMI DİSPUT
SCIENTIFIC DISPUTE
НАУЧНЫЙ ДИСПУТ

“Dil və Ədəbiyyat” jurnalının XII Cild, №1, 2022-ci ilin Elmi disput rubrikasında f.f.d. Nizami Adışirinovun “Kitabi-Dədə Qorqud” da Xan Məclisi” adlı məqaləsi çap olunmuşdur. Müəllif məqalənin sonunda belə qənaətə gəlmişdir ki, dastan “oğuz epik ənənəsinin elə mükəmməl abidəsidir ki, haqqında nə qədər tədqiqat əsərləri yazılsa da, yenə də araşdırılmağa ehtiyac olan mövzularla aktuallığını qoruyacaqdır”.

Disput – (latınca *dispute*) elmi mövzular üzrə mübahisə etmək, mülahizə yürütmək, eyni zamanda dəyirmi masa anlamını verir. Bu da hansısa problem, əsər barəsində fikir mübadiləsi; çap olunmuş yazıya aid növbəti nömrədə rəy, rəylərin verilməsi deməkdir.

Diqqətinizə fil.e.d., prof. Məsməxanım Qaziyevanın “Eposların linqvokulturoloji tədqiqi məsələləri” Advances in Social Sciences Research Journal Vol. 9 No. 11 (2022) DOI: <https://doi.org/10.14738/assrj.911.2022> təqdim edirik.

Masmakhanım Gaziyeva
Azerbaijan University of Languages
Professor of the Department of Linguoculturology
Baku, Azerbaijan Republic
mgaziyeva@yahoo.com

**PROBLEMS OF LINGUOCULTUROLOGICAL
ANALYSIS OF EPICS**

Key words: *text, epic, linguculturalology, linguculture, lingucultural marker*

Açar sözlər: *mətn, epos, linqvokulturologiya, linqvokulturem, linqvokulturoloji marker*

Ключевые слова: *текст, эпос, лингвокультурология, лингвокультура, лингвокультурологический маркер*

Abstract

Linguoculturology has become one of the fastest growing scientific fields since it emerged at the intersection of cultural studies and linguistics at the end of the 20th century. This interdisciplinary science field deals with the interaction between language and culture and is closely connected with linguistics, ethnolinguistics, psycholinguistics and cognitive linguistics. The emergence of linguoculturology was a result of the rapid development of philosophy and the theory of linguistics in the nineteenth and twentieth centuries. Its aim is to study the reasons for the inclusion of cultural elements in linguistic units, and the ways and means of transmission of this cultural information.

Introduction

The main unit of linguoculturological analysis was given the name linguoculture and defined as a dialectical unity of linguistic and extra-linguistic content [1, p. 44]. Artistic texts describe various events from everyday life. These events take place in a certain time and space, becoming participants of their spatio-temporal context. An artistic text can tell us about the events of a wide and narrow national-cultural environment. Therefore, both the spatial and temporal boundaries of the linguocultural milieu covered by artistic works differ from one another.

As one moves from the distant past to the modern era, there is an expansion of intercultural contacts, indicating a change in the linguocultural environment. The emergence of written literature led traditions, ways of life, attitudes towards events, ideas about nature and society to begin to be recorded in human communities. The way of life and culture of an ethnic group, which historically goes back to ancient times, has preserved its traces in oral and written records. Linguoculturology can study the development of culture and the changes that occur in it using these sources as reference.

From this point of view, if the linguocultural analysis of epics is of particular importance in itself, then their translation from one language to another is important in the sense of investigating the specifics of transformation and transmission of linguocultural units belonging to one culture into the sphere of another. The study of the above-mentioned issues on the basis of "The Book of Dede Gorgud" and "Beowulf" epics and translations of ancient Azerbaijani epics into English and, conversely, of Anglo-Saxon epos into Azerbaijani language undoubtedly attracts attention as an extremely urgent linguocultural problem. However, it is important to note that the epics are involved in linguocultural research in a comparative form at an earlier stage.

The linguocultural analysis of an artistic text involves identifying various linguistic units that directly point to the ethno-linguistic environment, expressing or indicating the reasons for their origin and existence, clarifying the features of functioning of linguistic means, carrying a pronounced national connotation, expressing ethnic reality, and, finally, acting as indicators of a national picture of the world.

Brief information about both epics

“The masterpiece of the Azerbaijani Turkic people, the main book, is the epic of Dede Gorgud. To enter the world of Dede Gorgud means to see the enslaved and legendary reflection of geographical names, historical events, clan, tribal names, traditions, forgotten words still living today, related to the roots of our language, and other equally extremely important issues.” [2, p. 25] Dede Gorgud speaks about ancient Oghuz society, its traditions, and sheds light on beliefs and relations between its members, thereby describing a national cultural picture of the Oghuz world in the language of the epos. From this viewpoint, the epos is rich in linguo-cultural markers, cultural markers.

"The epic world of ancient Germans, formed during the Great Migration of Peoples, was most vividly and deeply reflected in the epic "Beowulf", the creation of which the vast majority of researchers attribute to the 8th century." [3 p. 74]

The events described in the two epics are similar in some aspects. Kh. Khayal, who has translated "Beowulf" into Azerbaijani language, writes: "It is easy to find similarities in folklore examples: they all fight, show heroism, seek treasure, face a dragon or a giant, etc. I would like those who have read 'Beowulf' to see the essential differences between the people and human societies in this epic poem and the people and societies in our epics" [4, p. 13]. A linguoculturological comparison of two epics helps to reveal in them an ethnoculturological picture of two societies of antiquity, the members of these societies and the relationship between them. Of course, revealing the differences and similarities between human relations; the societal structures; and national and cultural symbols, traditions and customs are of greater importance than such similarities as showing heroism, fighting with mythological creatures.

An aspect common to the epics is manifested in the prologue in “The Book of Dede Gorgud” and in the introduction in “Beowulf”. These introductory sections present to the reader the society, its leaders, and its beliefs in one way or another. The introduction to “Beowulf” contains information about the Danes and their famous kings, the last king Hrothgar

and the castle of Heorot that he built, as well as about enemies, evil forces, and Grendel. The main development of events begins first after this contextualising introduction.

Comparative analysis of both epics

The introduction of the “The Book of Dede Gorgud” is fundamentally different from that of “Beowulf” as it concerns “Dede Gorgud” himself and some of his words and thoughts. It mentions almost nothing about Oghuz society and the leaders of that society. The phrase “Oghuz people” is used only in one sentence in the introduction, namely: “Dede Gorgud would solve the problem of the Oghuz people. Whatever work they did, they consulted with Dede Gorgud. Whatever he ordered, they would accept, keep their word and do.” [5, p. 19]. It follows that the scribe who composed the epic introduces Dede Gorgud and then writes the epic told by Dede Gorgud. Thus, the Anglo-Saxon epic is narrated by a scop and “The Book of Dede Gorgud” is narrated by a bard. “The Book of Dede Gorgud” is divided into sections, and each section has its own short prologue, introduction or introductory part, followed by the section itself and, finally, the ending. The connection between the stories is made through the characters’ identities and the fact that the participants are members of the same society. Although there is a connection between the events of some of the stories, the saga as a whole does not give the impression of a coherent transmission of events. In the “Beowulf” epic, events continue and end in a certain logical order.

In the “Book of Dede Gorgud”, the beginning of each chapter opens with a conversation about the head of society. For example: *“One day Bayindir khan, son of Kam Gan, rose and ordered that his large Damascus tent be erected. His brown parasol rose high up in the sky. Thousands of silk carpets were spread all around. It was customary for Bayindir Khan, Khan of Khans, to invite all the Oghuz princes to a feast once a year. As usual he gave a feast this year, too, and had many stallions, young male camels, and rams slaughtered for the occasion.”* [5, p.24]. *“One day the son of Ulash, the young of the feathering bird, the hope of the poor, the lion of Emet Stream, the tiger of the Karachuk Mountains, the owner of the chestnut-brown horse, the father of Khan Uruz, the son-in-law of Bayindir Khan, the pride of the crowded strong Oghuz people, the support of young warriors in distress, Salur Kazan roused himself and ordered that his large tents be erected on the surface of the black earth and that silk carpets be laid in a thousand places. A red canopy was raised skyward. For the ninety divisions of young Oghuz men who gathered there, wine casks with big mouths were opened. Large kettles were set at nine different places, and golden jugs were*

hned up. Nine black-eyed infidel girls with polished nails, braided hair, hands hennaed to the wrists, and necks a handspan high served the Oghuz beys red wine in golden goblets.” [5, p. 37].

Let us pay attention to some of the linguocultural features of such introductions. In “The Book of Dede Gorgud,” great attention is given to the artistic designation of the chieftain and the enumeration of his epithets. In Beowulf, this is similarly observed. For example:

“LO, praise of the prowess of people-kings
of spear-armed Danes, in days long sped,
we have heard, and what honor the athelings won!
Oft Scyld the Scefing from squadroned foes,
from many a tribe, the mead-bench tore,
awing the earls.” [6, p.15].

“Now the Lord of all life, Ruler
Of glory, blessed them with a prince, Beo,
Whose power and fame soon spread through the world.
Shild's strong son was the glory of Denmark” [6, p. 17].

“Dinləyin! Haçandan eşidirik biz.
Danlardan, şöhrətli krallarından.
Nəcib kişilərin şücaətindən,
Skild oğlu Slkefin düşməni qırıb,
Meyxanələrini dağıtmağından” [6, p. 15].

“Sonra hökm sürdü Beo Skilding
Sevimli kralı xalqın, atası” [6, p. 17].

In the presentation of Salur Kazan, "Son of Ulash," "Young bird of Tulu," "A poor hope for us," "Lion of the Emet stream," "Tiger of the Karajuk," "Master of the chestnut-brown horse," "Father of Khan Uruz," "The son of Bayindir Khan." If epithets such as "luck of the teeming Oghuz", "prop of forsaken warriors" are used, then in "Beowulf" the number of such designations ("glorious king," "noble man," "valiant man," "killer of enemies," "destroyer of taverns") is too low to impress the reader. The epithets recorded in “The Book of Dede Gorgud” serve as a linguocultural marker. "Lion of the Emet river," "Tiger of the Karajuk," "owner of a chestnut horse" and other designations reveal ethnocultural content. Comparing the hero to a lion or a tiger, presenting him as the prey of a chestnut-brown horse, is related to factors that are important for ethnos. He boasts of his brave horse, and his horse is in fact partly the reason for his

popularity. The hero of Oghuz is not only a noble and brave man, he is also "the pride of the crowded strong Oghuz people," "the support of young warriors in distress", and so on.

Both epics are about fun parties, and these parties are given by the head of the community.

“To hear the din of the loud banquet
Every day in the hall, the harp being struck
And the clear song of a skilled poet
Telling with mastery of man’s beginnings” [6, p.18]

“Hər gün saraylardakı şadlığın səsi.
Arfa çalınırdı gah qonaqlara,
Səsi müğəninin gah ucalırdı,
Uzaq zamanlardan söhbət açırdı” [6, p.18]

In this example, the translator used the word "singer". In fact, in "Beowulf" it is not a singer, but a scop, if we draw a parallel; he is a shaman, a minstrel or an ashug. It is not about the songs he sings, but about the depth of our epics. Dede Gorgud is also growing tall and glorifies the family. This parallel can be seen from the meaning derived from the line "he spoke of long ago" in the translation of "Beowulf". In ancient times, representatives and members of the community gathered at the head of the minstrels and scopos and listened to songs, tales, and epics.

In the epic “Beowulf”, a guard of Hrothgar sees Beowulf’s crew come ashore from a ship and blocks their way while patrolling the coastline:

“Hwæt syndon ge searohæbbendra,
byrnum werede, þe þus brontne ceol
ofer lagustræte lædan cwomon,
hider ofer holmas?”

"Who are you
who come thus armed,
openly across the waves?"

“Silahlı-qalxanlı, əyni zirehli
Dəniz küçəsiylə uca gəmidə,
Su aşan insanlar, deyin, kimsiniz.” [6, p. 23]

The guard of the Scyldings asks the identity of the arrivals, noting their battle uniforms and the fact that they come in a big ship. The guard first asks the identity of the visitors, and then introduces himself.

Protecting its borders and setting border guards is also described in "The Book of Dede Gorgud." In the chapter about Bagil, the bard says: "Bagil consented. He rose and kissed the ground. Dede Gorgud girded the sword of divine grace round his waist. Put the mace on his shoulder. The bow on his arm. Bagil called for his falcon-swift horse and leaped onto its back. He took his family and his people, he struck his tents and migrated from the Oghuz land. He reached Barda, then Ganja, where he took some grazing land. He moved on to the mouth of Georgia of the Nine Provinces and where he settled and stayed as a warden. When strangers and infidels came he used to send their heads to the Oghuz as a present. Once a year, he would attend Bayandir Khan's court." [5, p. 135].

In "Beowulf", the guard treats the strangers with a certain respect, and says that their leader is not an ordinary man, he is of a noble family, strong, and very tall. Nevertheless, he is at work, fulfilling his duty. Therefore, he stops foreign fighters and asks their identity. The guard protects the sea borders. The fact that he was alone, just as Bagil was during his journey to the border of Georgia, creates a parallel between the two epics. Heroes depicted in epics are always presented as strong, they go alone not against one person, but against a large group.

The fact that a person presents himself as standing against a ship's army indicates his extraordinary strength and fighting skills. If we make a comparison, Bagil and his boys, and the shepherd Karaja in "the Book of Dede Gorgud" are among such heroes. In this excerpt, linguocultural points are manifested in elements such as sea-mountain-forest, ship-horse, spear, armoured clothing-club. If the places inhabited by the Anglo-Saxons are surrounded by oceans and seas, the area where the Oghuz live is surrounded by mountains and forests. It is no coincidence that this issue, which has a linguocultural essence, has been written repeatedly in "The Book of Dede Gorgud". The saying of Kazan Khan "I lived next to qulan and elk" also indicates the closeness to the forest and mountains. The use of the words qulan, elk, deer in a distributive environment indicates mountains and forests. The home of Kazan Khan is in the heart of the mountains, where deer, elk and deer live.

In general, the epics glorify society, its people, leaders and heroes, their everyday life, customs and traditions, created by people who have come a long historical way, united into groups, tribes. This society also has its own

rules, customs and traditions. Both "Beowulf" and "The Book of Dede Gorgud" describe the moments that define these societies, revealing their ethno-cultural differences. In the Beowulf epic, a guard leads them to the palace of Hrothgar. Visitors see the golden dome of the palace illuminated by the rays of the sun. It is magnificent. A guard accompanies the arrivals to the palace. Thereafter, the arrivals are directly escorted by the palace guards. The above-mentioned in the Beowulf epic also points to the differences in the duties of those working in the various spheres of society. The prohibitions of the myth, i.e. society, the particular programme of action it gives to its members are derived from a very deep layer of the epic. Every action, moment or ordinary word gives rise to a judgment, and thereby formulation, of one or other prohibition. This in itself shows that the longevity of these prohibitions is much older than the longevity of the epic". [7, p. 67] It is clear that the society referred to in the epic is a primitive-state form, breaking up into tribes, communities and ethnic groups. It literally celebrates other nations and the territories on which they live, as, for example, the story of Bagil khan mentions that Georgia had a border with Oghuz.

The palace described in "Beowulf" was built by the Anglo-Saxon king. He gives banquets in this palace. In the Oghuz society, the residence of the khan, the place where he receives guests is somewhat different, and there are enough linguistic and cultural markers in the epic that express the difference of this place, its national character and uniqueness. For example: "One day the son of Ulash, rose up from his place and ordered that his large tents be erected on the surface of the black earth and that silk carpets be laid in a thousand places. A red canopy was raised skyward. For the ninety divisions of young Oghuz men who gathered there, wine casks with big mouths were opened. Large kettles were set at nine different places, and golden jugs were hung up. Nine black-eyed infidel girls with polished nails, braided hair, hands hennaed to the wrists, and necks a handspan high served the Oghuz beys red wine in golden goblets."

The residence of Oghuz Khan is made of tents with golden bannisters built on black ground, and silk carpets are laid in a thousand places around them. Here guests sit around the khan on carpets. At the same time, it is the wine that is drunk at the court of Bayandir, Kazan, or Hrothgar. If we draw a parallel with "Beowulf", the similarity of "the golden jugs" and "the golden goblets" attracts our attention. Linguistic units such as "the golden jugs" "altun ayaq" – and "the golden goblets" – "surahi" used in the above example from "The Book of Dede Gorgud" also perform the function of a lingucultural marker. In "The Book of Dede Gorgud," the numbers used in expressions

such as “the ninety divisions of young Oghuz men” – “doqsan tımən gənc” and “nine black-eyed infidel girls” – “doquz qara gözli qız”, have sacred meanings and should be the object of linguistic and cultural research.

Concept of time in epics

The epics record facts relating to the expression of time in quantitative numbers. For example, “The Book of Dede Gorgud” shows the fact of 16 years passing after a particular event. The heroes of the epic Beyrek, Bayburt have to stay in prison for 16 years. “Sixteen years have passed.” In the Beowulf there is a phrase about the passing of twelve winters. The passing of twelve winters means the passing of twelve years after the event. A parallel can be drawn here between the two epics. Beyrek remains in captivity for sixteen years, Hrothgar in his turn is not in captivity, but for twelve years he lives in his palace, tormented by suffering, a prisoner of his own morality. He endures the insults caused by Grendel's actions, while those living in his palace are in constant danger of death.

If we approach this issue from the linguocultural point of view, we are faced with the fact that Germans measure the past time by the number of winters that have passed. Why do they mention 16 and 12 years? At first glance, these seem to be generally accepted facts. But the role played by so much time in human life may be related to certain national beliefs and imagination. Beowulf learns of Hrothgar's misfortune in the thirteenth winter. In our opinion, the use of the number 16 in “The Book of Dede Gorgud” and 12 in “Beowulf” should be based on a certain tradition. 40 young men and 40 beauties gathered around Oghuz heroes and Oghuz ladies. In “Beowulf”, their number is fourteen. These facts certainly have a cultural basis.

Aspects of particular interest in each epic include the elements and social structure of the epic world. In the “Beowulf” epic, the system of images such as king, vigilantes, queen, heroes, and their retinue make up the ideal society of the epic world. In “The Book of Dede Gorgud”, this society consists of khans, beys, heroes, the ladies they love and choose, and the braves that gather around the heroes. Both epics also contain an epic micro-society. Gazan khan is bey, and so are Baybura and Aruz. Gazan khan occupies a superior position among Baybura khan and Aruz khan. This aspect probably stems from Khan's status after Bayandir.

In “Beowulf,” the leading line of events-fighting mythical enemies. Here, the epic society is limited and little space is given to real social relations. The only wing of the social structure is the chieftain and his retinue conforming to the ideal of heroism. This micro-society replaces the rest of the world in the mind of the narrator and the listener. While the Beowulf mentions farmers,

merchants, artisans, etc. none take part in the story. In "The Book of Dede Gorgud," traces of division into social groups are evident, albeit weakly, with shepherds, merchants, brother-slaves, and ordinary members of society participating in the narrative. It should be noted that in "Beowulf" only once is the image of a slave portrayed. The slave steals a golden cup from the dragon's treasury. In the epic, this act is considered one of the most despicable and becomes the reason for the dragon's attack on the Gauts.

Conclusion

Thus, the comparison of the ancient Anglo-Saxon epic "Beowulf" with "The Book of Dede Gorgud" epic through their linguocultural aspects shows similarities and differences that constitute a certain set. The translation of linguocultural markers, and linguocultures from one language to another is one of the difficult problems. Linguocultural systems in the form of realities are difficult to express in object language and take a long time to explain. Therefore, the analysis of epic texts from a linguocultural perspective is of particular importance. The results of such studies can serve as important material for the translation of epics and myths. At the same time, the results of such studies can be used in teaching both the foreign language and foreign epics.

References

1. Vorobyeva, V. V. Linguoculturology. Moscow: PFUR Publishing House, 2008- p.340 Anar. The genius of Dede Gorgud // The rule of Dede Gorgud. Baku: Sultan Graphics, 1999, – p. 25-41.
2. Melnikova, E. A. Sword and Lyre. Moscow: "Mysl", 1987 – p. 264.
3. Kheyrolla Khayal. Let's see the similarity, but think about what and how we distinguish it... // Beowulf. Anglo-Saxon epic poem. Baku: Science and education, 2021 – p. 9-15.
4. The Book of Dede Gorgud. Original and simplified texts. Baku, "Leader publishing", 2004 – p. 376.
5. Beowulf. Anglo-Saxon epic poem. Baku: Science and education, 2021– p. 144 .
6. Abdullayev, K. Secret Dede Gorgud. Baku: Yazichi, 1991 – p.152

Məsməxanım Qaziyeva

Xülasə

Eposların linqvokulturoloji tədqiqi məsələləri

XX əsrin sonlarında mədəniyyətşünaslıq və dilçilik elmlərinin qovşağında formalaşmış linqvokulturologiya hazırda sürətlə inkişaf edən elmi istiqamətlərdən biridir.

Məqalədə bədii əsərlərin linqvokulturoloji təhlili məsələsi “Kitabi-Dədə Qorqud” və “Beovulf” eposlarının mətnləri əsasında araşdırılır. Tədqiqatda iki eposda bir-birinə yaxın hadisələrin təsviri prosesində istifadə olunan dil vahidlərinin milli mədəniyyətlə bağlılıq nəticəsində fərqlənməsindən irəli gələn məsələlər təhlilə cəlb olunur. Fərqlər məişətdə istifadə olunan ləvazimatlarda, zamanın müxtəlif saylarla ifadəsində özünü göstərir. Hər iki eposda təsvir edilən cəmiyyətin özünəməxsus qayda-qanunları vardır. Bu cəmiyyətlərdə oxşar vəzifələri yerinə yetirən şəxslərin yerinə yetirdikləri işlə bağlı davranışlarında eynilik, oxşarlıq müşahidə olunur. Tədqiqat göstərir ki, epos mətnlərinin linqvokulturoloji təhlili prosesində aşkara çıxarılan linqvokulturremlər eyniyyət təşkil etmir. Bu baxımdan onların bir dildən digərinə tərcüməsində müəyyən çətinliklər meydana çıxır.

Масьмаханум Казиева

Резюме

Проблемы лингвокультурологического анализа эпосов

Лингвокультурология, сформировавшаяся на стыке культурологии и языкознания в конце 20 века, является одним из бурно развивающихся научных направлений.

В статье проводится лингвокультурологический анализ художественных произведений на основе текстов эпосов «Китаби-Деде Горгуд» и «Беовульф». В исследовании затрагиваются такие проблемы, как различия языковых единиц в двух эпосах, используемых в процессе описания близких друг другу событий. Различия проявляются в бытовых принадлежностях и выражении времени разными числами как результат связи с национальной культурой. Общество, описанное в обоих эпосах, имеет свои правила. В этих обществах наблюдается также идеинтичность, например сходство в поведении людей, выполняющих сходные задачи. Исследования показывают, что лингвокультурализмы, выявляемые в процессе лингвокультурологического анализа эпических текстов, неодинаковы. Именно по этой причине возникают определенные трудности при их переводе с одного языка на другой.

Çapa imzalanıb: 14.06.2022

Format: 70x100 1/16. Qarnitur: Times.

Həcmi: 6,75 ç.v. Tiraj: 300.

Redaksiyanın ünvanı: Az1014, Bakı şəhəri, R.Behbudov küçəsi, 134. Azərbaycan Dillər Universiteti,
Elm şöbəsi, 302-ci otaq. Tel: +99412 441 22 78 (+257), +99450 486 97 09

Email: edit@adu.edu.az

Jurnalın elektron ünvanı: <http://82.194.16.162:8080/xmlui/handle/123456789/60>

Hörmətli müəlliflər!

Azərbaycan Dillər Universitetinin elmi dövri nəşri olan “Dil və ədəbiyyat” jurnalı Sizi dilşünaslıq, ədəbiyyatşünaslıq, pedaqogika elm sahələri üzrə məqalələr dərc etməyə dəvət edir. Jurnalın ildə 4 nömrəsi nəşr olunur. Məqalələr üç (3) dildə – Azərbaycan, rus və ingilis dillərində qəbul edilir. “Dil və ədəbiyyat” jurnalı yalnız elmi yeniliyi, originallığı ilə seçilən məqalələr dərc edir. Jurnalın “Elmi disput” bölməsində isə filologiya elmləri sahəsindəki əlamətdar hadisələrə dair maraqlı yazılara yer verilir.

Məqaləyə dair tələblər

1. Məqalənin həcmi 8 səhifədən az olmamalıdır.
2. Məqalələrdə müəllif(lər)in adı, soyadı, işlədiyi müəssisə və onun ünvanı, müəllifin elektron poçt ünvanı göstərilməlidir.
3. Məqalələr çap şəklində, elektron daşıyıcıda və e-mail vasitəsilə Microsoft Word formatında (sətirlərarası interval – 1,5, şrift ölçüsü – 14, Times New Roman, kənarlar: sağdan 2 sm, soldan 3 sm, aşağı və yuxarıdan 2 sm) təqdim edilməlidir.
4. Açar sözlər (3-5 söz) üç dildə başlıqdan sonra kursivlə verilir.
5. Məqalələrdə istinad və mənbələrin göstərilməsi vacibdir. İstinad və mənbələr aşağıdakı qaydada göstərilir:
  - a) İstinad olunmuş ədəbiyyatın nömrəsi və səhifəsi mətnin daxilində göstərilir (*Məsələn:* [1] və ya [1, s.119].)
  - b) Eyni mənbəyə təkrar istinad olunarsa, həmin mənbə istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısındakı nömrə ilə göstərilir.
  - c) İstinad olunan mənbə nəşr olunduğu dildə göstərilir. Son 5-10 ildə çap olunmuş əsərlərə üstünlük verilməsi tövsiyə olunur.
6. Məqalənin sonunda verilən ədəbiyyatın siyahısı əlifba ardıcılığı ilə, yaxud mənbəyə mətndə müraciət ardıcılığına görə tərtib olunmalıdır.
Ədəbiyyat siyahısı aşağıdakı kimi verilməlidir:
Kitablar: müəllif, nəşrin adı, nəşr olunduğu yer, nəşr olunduğu il.
Məsələn: Abbasov, E.Ə. Mətnin linqvistik təhlili.- Bakı: Elm və təhsil, – 2017. – 15s.
Jurnal və ya məcmuələr: müəllif, məqalənin adı, çap olunduğu nəşrin adı, nəşrin №-si, çap olunma tarixi, çap olunduğu səhifələr.
Məsələn: İsmayılı, Q.H. İngilis dilində suppletivlik // Filologiya məsələləri. – 2016, №1, – s.47 – 56.
Stampe, D. Cardinal Number Systems // Papers from the 12th Regional Meeting. Chicago linguistic society, – 1976, – p. 594-609.
7. Məqalənin sonunda onun yazıldığı dildən başqa iki dildə (Azərbaycan, rus və ya ingilis dillərində) xülasələr verilməlidir. Xülasələr identik və məqalənin məzmununa uyğun olmalı, məqalənin adı tam göstərilməlidir.
8. Hər bir məqalə redaksiya heyətinin rəyinə əsasən dərc olunur.
9. Məqalələrlə birgə onun aid olduğu sahə üzrə elmi dərəcəsi olan mütəxəssisin rəyi və müvafiq kafedra iclasının protokolundan çıxarış təqdim olunmalıdır (yalnız Azərbaycandan olan müəlliflər üçün).

Dear Authors!

The journal of Azerbaijan University of Languages “**Language and Literature**” invites you to publish your research papers in the field of linguistics and literature study as well as pedagogics. The journal of **Language and Literature** also promotes the exchange of knowledge regarding language education among researchers and is published 4 times a year. Research papers for publication are accepted in three languages: Azerbaijani, Russian and English. The journal does not accept papers previously published or being under consideration in other journals.

Publication requirements

1. Paper length has to be at least 8 pages long.
2. The author's name and surname, workplace and its address, the author's e-mail address must be written under the title of the paper.
3. The papers are accepted in a printed form, in electronic carrier or through e-mail and should be typeset using Microsoft Word format in 1.5 interval, in 14-point, Times New Roman, 2 cm from the right side, 3 cm from the left side, 2 cm from the top and bottom.
4. The key words (3-5 words) must be given in italics in three languages after the title.
5. It is important to give references and sources in the papers. References and sources must be given in the following way:
  - a) The number and page of the reference should be written in the paper itself (*f.ex.*: [1] or [1, p.119])
  - b) Repeated reference to the same source must be given under the same number of that source in the list of References.
  - c) References must be given in the original language. It is advisable to use the references of the latest 5-10 years.
6. All bibliographical references given at the end of the paper must be numbered according to the use order or to the order marked in the text.

The list of literature must be written in the following way:

Books: author, title, publication place and year
For example: Abbasov, E.A. Linguistic analysis of the text. – Baku: Science and Education, – 2017. – p.15.

Journals or collections: author, title of the paper, title of the publication, issue number, date of publication, pages.
For example: Ismaili G.G. Suppletivism in the English language. // Philological issues, – 2016, № 1, – p.p 47-56.
Stampe, D. Cardinal Number Systems // Papers from the 12th Regional Meeting. Chicago linguistic society, – 1976, – p.p 594-609.
7. At the end of the paper, except the original language of paper, the abstract must be written in two languages. The abstracts must be identical and appropriate to the content of the paper. The title of the paper must be written fully.
8. Each paper is published according to the review of the Editorial Staff
9. Review of Doctor of Sciences on a certain scientific field and extract from the Protocol of the department meeting are required for the paper to be printed (only for the local authors).

Уважаемые авторы!

Редакция издательства “Язык и литература” приглашает Вас принять участие в публикации статей и результатов научных исследований в области языковедения, литературоведения и педагогики. В сборник принимаются статьи на азербайджанском, английском и русском языках. Ежегодно выходят четыре (4) номера журнала. Только научные статьи, выделяющиеся своей оригинальностью публикуются в журнале “Язык и литература”. Редакционная коллегия журнала состоит из ведущих докторов наук, профессоров как АУЯ и ведущих ученых из научных центров Азербайджанской Республики, а также иностранных специалистов, что позволяет обеспечить квалифицированную экспертизу работ по широкому профилю специальностей.

Требования к публикациям

1. Объем статьи должен быть не менее шести (8) страниц.
2. Должны быть указаны имя, фамилия автора (авторов), место и адрес работы, адрес электронной почты.
3. Статьи принимаются в напечатанном виде, на электронном носителе, а также посредством e-mail и должны быть представлены в формате MSWord (междустрочный интервал-1,5, размер шрифта-14, Times New Roman; поля – 2 см. справа, 3 см. слева, отступы сверху и снизу – по 2 см).
4. Ключевые слова должны быть приведены на трех (азербайджанский, русский и английский) языках (3-5 слов) после заглавия жирными буквами.
5. Необходимым условием является указание использованных источников. Названия источников даются в следующем порядке:
  - а) список использованной литературы, представленный в конце статьи, должен быть составлен в алфавитном порядке или в порядке обращения к источнику в тексте.
  - б) номер источника и страница указываются в самом тексте (Например: [1] или [1, с.119]).
  - в) В случае повторного обращения к источнику его номер приводится по списку использованной литературы.
6. Источники (литература) должны быть пронумерованы в алфавитном порядке или же в порядке их использования в тексте.

Книги: автор, название, место и год издания.
Например: Аббасов, Э.А. Лингвистический анализ текста. Баку: Наука и образование, – 2017. – 15с.

Статьи, опубликованные в журналах или сборниках: автор, название статьи, название издания, номер издания, дата опубликования, страницы.
Например: Исмаиллы, Г.Г. Супплетивизм в английском языке. // Вопросы филологии. – 2016, №1, – с.47 – 56.
Stampe, D. Cardinal Number Systems // Papers from the 12th Regional Meeting. Chicagolinguisticsociety, –1976, – p.594-609.
7. В конце статьи кроме языка её написания необходимо дать резюме на двух языках (азербайджанский, русский или английский). Резюме должны быть идентичны, соответствовать содержанию статьи и обязательно содержать её название.
8. Каждая статья печатается на основе отзыва редколлегии.
9. Вместе со статьёй необходимо представить отзыв специалиста, имеющего ученую степень в соответствующей области, а также выписку из протокола заседания кафедры (только для авторов из Азербайджана).

